UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

MAGISTRSKO DELO

MODEL INDIKATORJEV TRAJNOSTNEGA TURISTIČNEGA RAZVOJA ZA DESTINACIJO BOVEC

Ljubljana, junij 2009 Božo Bradaškja

IZJAVA

Študent **BOŽO BRADAŠKJA** izjavljam, da sem avtor tega magistrskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom **prof. dr. TANJE MIHALIČ**, in da v skladu s 1. odstavkom 21. člena Zakona o avtorskih in sorodnih pravicah dovolim njegovo objavo na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne_____ Podpis: _____

KAZALO

UVOD **1**

1 PREGLED GIBANJA TURIZMA **2**
1.1 SVETOVNI TURIZEM **3**
1.2 TURIZEM V SLOVENIJI **4**

2 VPLIVI TURIZMA **6**
2.1 EKOLOŠKI (OKOLJSKI) VPLIVI TURIZMA **6**
2.1.1 NEGATIVNI VPLIVI 6
2.1.2 POZITIVNI VPLIVI 8
2.2 SOCIALNO-KULTURNI VPLIVI TURIZMA **9**
2.2.1 NEGATIVNI VPLIVI 9
2.2.2 POZITIVNI VPLIVI 10
2.3 EKONOMSKI VPLIVI TURIZMA **11**
2.3.1 NEGATIVNI VPLIVI 11
2.3.2 POZITIVNI VPLIVI 11
2.4 EKOLOŠKA ŠKODA TURIZMA PO KLASIFIKACIJI OECD **12**

3 TRAJNOSTNI TURISTIČNI RAZVOJ **13**
3.1 TRAJNOSTNI RAZVOJ **13**
3.1.1 RAZVOJ KONCEPTA TRAJNOSTI 15
3.1.2 NAČELA TRAJNOSTNEGA RAZVOJA 16
3.1.3 KLJUČNE DIMENZIJE TRAJNOSTNEGA RAZVOJA 17
3.1.3.1 Okoljsko-ekonomske interakcije 18
3.1.3.2 Okoljsko-socialne interakcije 18
3.1.3.3 Ekonomsko-socialne interakcije 19
3.2 TRAJNOSTNI TURIZEM **19**

4 TURISTIČNA DESTINACIJA **22**
4.1 OPREDELITEV DESTINACIJE **22**
4.2 MODEL KONKURENČNOSTI TURISTIČNE DESTINACIJE CROUCH-RITCHIE **24**

5 INDIKATORJI TRAJNOSTNEGA RAZVOJA TURISTIČNE DESTINACIJE **25**
5.1 VRSTE INDIKATORJEV IN NJIHOVA UPORABA **26**
5.1.1 INDIKATORJI NA RAZLIČNIH RAVNEH 26
5.1.2 MERJENJE IN IZRAŽANJE INDIKATORJEV 27
5.1.3 KAKOVOST INDIKATORJEV 27
5.1.4 UPORABA INDIKATORJEV 28
5.2 RAZVOJ INDIKATORJEV **29**
5.2.1 RAZISKAVE IN ORGANIZACIJA 29
5.2.2 RAZVOJ INDIKATORJEV TRAJNOSTNEGA TURISTIČNEGA RAZVOJA 30
5.2.3 IMPLEMENTACIJA INDIKATORJEV TRAJNOSTNEGA TURISTIČNEGA RAZVOJA 31
5.3 MODELI INDIKATORJEV **31**
5.3.1 MODEL RADIKON 32
5.3.2 MODEL GRI 33
5.3.3 MODEL ARSO: KAZALCI OKOLJA 33
5.3.4 MODEL ETC: NACIONALNI INDIKATORJI TRAJNOSTNEGA TURIZMA 34
5.3.5 SISTEM OKOLJSKIH INDIKATORJEV ZA TURISTIČNI SEKTOR V ŠPANIJI 34
5.3.6 MODELI UNWTO 35

5.3.6.1 Model osnovnih indikatorjev ... 37
5.3.6.2 Sestavljeni UNWTO model indikatorjev (gorske destinacije/parki in zavarovana območja). 37
5.3.7 MODEL VISIT ... 37
5.3.8 MODEL EU ... 38
5.4 PRIMERJAVA IZBRANIH MODELOV ... 39
5.4.1 VREDNOTENJE IZBRANIH MODELOV ... 40

6 OBLIKOVANJE MODELA INDIKATORJEV TRAJNOSTNEGA TURISTIČNEGA RAZVOJA ZA OBČINO BOVEC ... 43
6.1 PREDSTAVITEV OBČINE BOVEC ... 43
6.2 TURIZEM V OBČINI BOVEC ... 43
6.2.1 TURISTIČNA PONUDBA ... 43
6.2.2 TURISTIČNO POVPRAŠEVANJE ... 45
6.2.3 PROJEKT EDEN ... 46
6.3 OBLIKOVANJE MODELA INDIKATORJEV ZA OBČINO BOVEC ... 46
6.4 APLIKACIJA MODELA INDIKATORJEV ZA OBČINO BOVEC ... 50
6.4.1 OPREDELITEV INDIKATORJEV ZA OBČINO BOVEC ... 50
6.4.2 DODATNI PREDLOGI ZA IMPLEMENTACIJO MODELA V OBČINI BOVEC ... 64

SKLEP ... 66

LITERATURA IN VIRI ... 67

PRILOGE

KAZALO TABEL

Tabela 1: Število mednarodnih turističnih prihodov v obdobju 1995–2007 po turističnih regijah 3
Tabela 2: Deset najmočnejših emitivnih držav po številu mednarodnih turistov in zaslužkih od mednarodnega turizma v letih 2006 in 2007 4
Tabela 3: Prihodi turistov po vrstah krajev v obdobju 1999–2005 5
Tabela 4*: Vplivi turizma po klasifikaciji UNEP in OECD in vključenost teh vplivov v modelih indikatorjev trajnostnega razvoja UNWTO, VISIT in EU* 39
Tabela 5: Upoštevani vplivi turizma v kombiniranem modelu indikatorjev UNWTO 41
Tabela 6: Upoštevani vplivi turizma v modelu indikatorjev VISIT 42
Tabela 7: Upoštevani vplivi turizma v modelu indikatorjev EU 42
Tabela 8: Število ležišč v občini Bovec v letu 2005 44
Tabela 9: Prihodi turistov in nočitve v občini Bovec v obdobju 1995–2004 45
Tabela 10: Model indikatorjev trajnostnega turističnega razvoja za občino Bovec 47
Tabela 11: Opredelitev indikatorjev trajnostnega turističnega razvoja za občino Bovec – Rang 1 52
Tabela 12: Opredelitev indikatorjev trajnostnega turističnega razvoja za občino Bovec – Rang 2 56
Tabela 13: Opredelitev indikatorjev trajnostnega turističnega razvoja za občino Bovec – Rang 3 60
Tabela 14: Določitev jakosti trajnostnega razvoja v občini Bovec 64

KAZALO SLIK

Slika 1: Število prihodov turistov v tisočih v Sloveniji v letih 1997–2007 4
Slika 2: Ključne dimenzije trajnostnega razvoja in povezave med njimi 18

UVOD

Z vstopom v 21. stoletje se je človeštvo znašlo pred popolnoma novimi in skorajda nepojmljivimi izzivi, ki so posledica nepremišljenega in brezkompromisnega gospodarskega razvoja ter boja za dobiček v zadnjih dveh stoletjih. Človek je v tem obdobju s svojim kapitalistično naravnanim početjem zavestno napravil več škode planetu Zemlja kot prej milijone in milijone let skupaj. Dejstvo je, da postaja človeška skupnost številčnejša in vedno bolj zapletena, sorazmerno s tem pa se povečujejo tudi njene zahteve do narave. Vsak dan segamo globlje v zakladnico virov na Zemlji; porabimo jih vedno več in pri tem proizvedemo vedno več vsakovrstnih odpadkov (Gore, 1992, str. 345).

Poraja se vprašanje, kako naprej. Odgovor je pravzaprav na dlani: radikalne spremembe v obnašanju nas vseh, tako potrošnikov kot tudi proizvajalcev, spremembe v potrošnji in proizvodnji, spremembe v odnosu do okolja. Tu ne gre samo za spremembe v ekonomskem smislu, temveč tudi za spremembe socialnih in vedenjskih vzorcev, našega odnosa do vsega, kar nas obkroža. Vsi se strinjamo, da je potrebno stremeti k razvoju, toda ne za vsako ceno. Na tem mestu se nam kar sam ponuja okolju in življenju prijaznejši koncept – trajnostni razvoj.

Smisel trajnostnega razvoja je ohraniti zmožnost Zemlje, da podpira življenje v vsej njegovi raznolikosti. Tak razvoj združuje vidike varstva okolja, družbene pravičnosti in kakovosti življenja, kulturne raznolikosti ter dinamičnega, vitalnega gospodarstva, ki zagotavlja delovna mesta in blaginjo za vse (Action for more sustainable European tourism, 2007, str. 4).

Turizem je lahko orodje, ki podpira ali poganja obnovo in gospodarski razvoj in obenem veča kakovost življenja obiskovalcev in gostiteljskih skupnosti. Trajnostno naravnan turizem bo občutno prispeval k večji trajnosti evropske družbe. Da bi dosegli pravilno ravnotežje med dobrobitjo turistov, gostiteljskih skupnosti in okolja, zmanjševali konflikte in priznavali vzajemno odvisnost, je treba k upravljanju destinacij pristopiti na poseben način (Action for more sustainable European tourism, 2007, str. 4).

Turizem ima poleg številnih ugotovljenih in dokazanih pozitivnih učinkov tudi prenekatere negativne, in sicer na naravno, socialno-kulturno in ekonomsko področje. V kolikor želi biti turistična destinacija konkurenčna na dolgi rok, se mora razvijati po načelih trajnosti. Da bi ugotovili, ali se to zares dogaja in s kakšno jakostjo, je potrebno proces razvoja opazovati in izmeriti, najbolj učinkovit način za to pa je uporaba indikatorjev.

V skladu s tem sem izdelal magistrsko delo z naslovom Model indikatorjev trajnostnega turističnega razvoja za destinacijo Bovec, v katerem sem razvil in oblikoval model indikatorjev, primeren za merjenje trajnostnega turističnega razvoja v občini Bovec. Le-ta ima zaradi številnih razlogov (navedenih v nadaljevanju) izjemne pogoje za uspešen turistični razvoj, ki bo hkrati upošteval neokrnjeno in ranljivo naravno okolje na eni strani ter socialne in ekonomske koristi za lokalno prebivalstvo na drugi strani.

Namen magistrskega dela je na podlagi večih modelov indikatorjev trajnostnega razvoja za turistične destinacije oblikovati takšen model indikatorjev, s katerim bi lahko kar najbolje merili trajnostni razvoj v občini Bovec (na Bovškem). Pri tem sem sledil naslednjim ciljem:

- teoretično opredeliti uporabljene koncepte;
- izdelati tabelo vplivov turizma na podlagi različnih metodologij;
- ovrednotiti nekatere obstoječe modele indikatorjev trajnostnega turističnega razvoja;

- oblikovati lasten model indikatorjev za merjenje trajnostnega razvoja v občini Bovec;
- vsak indikator iz modela opredeliti z večimi spremenljivkami in izdelati priporočila za implementacijo modela v praksi.

V magistrskem delu sem z izjemo prvega poglavja, ki je namenjeno kvantifikaciji turizma, s pomočjo domače in tuje strokovne literature ter znanstvenih člankov in prispevkov iz konferenc poskušal čim bolj podrobno opredeliti nekatere teoretične pojme, pri čemer je poglavitna pozornost namenjena trajnostnemu razvoju in trajnostnemu turizmu. Tu je šlo za opisno metodo, pri čemer nisem vplival na potek proučevanih pojavov, ampak sem jih samo opisoval, primerjal in analiziral ter sklepal logične povezave. Z metodo kompilacije sem povzel ugotovitve, spoznanja, stališča in sklepe tujih ter domačih avtorjev in jih ustrezno citiral. Dejansko je šlo za raziskavo sekundarnih podatkov, kjer so že bile zbrane, analizirane in predstavljene najaktualnejše vsebine in spoznanja z zgoraj omenjenih področij.

Iz predhodnih spoznanj sem nato ob upoštevanju različnih predpostavk oblikoval lasten model indikatorjev, pri čemer sem kombiniral kvalitativne in (posredno) kvantitativne podatke različnih virov. Uporabljal sem deduktivni pristop, tj. od splošnega k posebnemu (na podlagi splošnih spoznanj teorije sem pripravil priporočila, primerna za obravnavano temo). Model vsebuje 55 indikatorjev za merjenje trajnostnega turističnega razvoja v destinaciji Bovec, ki sem jih v fazi operacionalizacije z večimi spremenljivkami razdelil v tri skupine glede na vrednost ranga (od 1 do 3). Spremenljivke predstavljajo priporočila za implementacijo posameznih indikatorjev (celotnega modela) v praksi. Ker je občina Bovec v letu 2008 v okviru skupne turistične destinacije (v sodelovanju z občinama Kobarid in Tolmin) Dolina Soče prejela priznanje Evropska destinacija odličnosti (v nadaljevanju EDEN – European Destination of Excellence), je upravičena do sredstev in pomoči s strani Evropske komisije pri uvajanju indikatorjev trajnostnega razvoja. Moja magistrska naloga predstavlja dobro metodološko osnovo za dejansko implementacijo indikatorjev.

Magistrsko delo je sestavljeno iz šestih glavnih poglavij. V prvem poglavju je kratek pregled gibanj na svetovnem in slovenskem turističnem trgu v zadnjem obdobju z ustrezno kvantifikacijo. V naslednjem poglavju sem se osredotočil na negativne in pozitivne vplive turizma na okoljskem, socialno-kulturnem in ekonomskem področju, ki sem jih povzel po različnih metodologijah. Tretje poglavje je namenjeno opredelitvi trajnostnega turističnega razvoja, kjer sem podrobno opisal koncepta trajnostni razvoj in trajnostni turizem.

V četrtem poglavju sem obrazložil pojem turistična destinacija ter navedel temeljne lastnosti destinacije v skladu z modelom konkurenčnosti Ritchie-Crouch. Peto poglavje v celoti obravnava indikatorje trajnostnega razvoja za turistično destinacijo, njihov razvoj, vrste, način uporabe, še posebej pa različne že obstoječe modele.

Temeljno (šesto) poglavje je namenjeno razvoju in aplikaciji modela indikatorjev za občino Bovec. V sklepu sem nato še enkrat povzel glavne ugotovitve dela.

1 PREGLED GIBANJA TURIZMA

To poglavje je namenjeno prikazu gibanja turizma v zadnjem desetletju na svetovnem trgu in v Sloveniji. Neizpodbitno dejstvo je, da turizem v svetovnem globalu raste. Spreminjajo se preference in potrebe turistov, pojavljajo se nove destinacije, drastično se spreminjajo strukture emitivnih trgov. Najpogostejši kazalniki spremljanja turizma so število turistov

oziroma turističnih prihodov[1], število nočitev ter zaslužki od turizma. V naslednjih podpoglavjih je prikazana »eksplozivna« rast turizma v preteklem obdobju in s tem posledično povečanje negativnih vplivov turizma. Gospodarska kriza, ki se je začela v drugi polovici leta 2008, bo prav gotovo pustila posledice na turističnih tokovih, vendar je o njihovem obsegu za zdaj še prezgodaj govoriti.

1.1 SVETOVNI TURIZEM

Hitra rast svetovnega turizma v zadnjem desetletju je presenetila tudi najbolj optimistične turistične analitike. Leta 2007 je Svetovna turistična organizacija (v nadaljevanju UNWTO – World Tourism Organization) zabeležila 903 milijone mednarodnih prihodov, kar je 56 milijonov več kot leto poprej. Od tega se je število prihodov povečalo v Evropi za 22 milijonov, 17 milijonov v Aziji in na Pacifiku, v Afriki 3 milijone, v Amerikah[2] in na Bližnjem Vzhodu pa 7 milijonov.

Tabela 1: Število mednarodnih turističnih prihodov v obdobju 1995–2007 po turističnih regijah.

Regija	Prihodi v mio					Tržni delež (%) 2006	Sprememba (%)		Povp. letna rast 00-07 (%)
	1995	2000	2005	2006	2007		06/05	07/06	
Svet	536,0	683,0	803,0	847,0	903,0	100,0	5,5	6,6	4,1
Evropa	311,3	393,5	440,3	462,2	484,4	53,6	5,0	4,8	3,0
Azija in Pacifik	81,8	109,3	154,6	167,0	184,3	20,4	8,0	10,4	7,8
Amerike	109,0	128,2	133,4	135,8	142,5	15,8	1,9	4,9	1,5
Afrika	20,1	27,9	37,3	41,4	44,4	4,9	11,0	7,4	6,9
Bližnji Vzhod	13,7	24,4	37,8	40,9	47,6	5,3	8,2	16,4	10,0

Vir: Tourism Highlights, 2008, str. 3.

Iz tabele je razvidno, da je bila povprečna rast mednarodnega turizma v nekaterih regijah (Azija in Pacifik, Afrika, Bližnji Vzhod) višja kot na svetovni ravni. Največ je leta 2007 v primerjavi s predhodnim letom pridobil Bližnji Vzhod, in sicer kar 10,0 %, kljub temu pa je delež te regije v svetovnem turizmu ostal relativno nizek, dobrih 5 %. UNWTO (Tourism Highlights, 2008, str. 2) je v svoji raziskavi nadalje ugotovila, da je bilo leta 2007 kar 51 % vseh potovanj realiziranih zaradi motivov povezanih z rekreacijo in oddihom, 15 % zaradi poslovnih motivov, 27 % pa zaradi drugih motivov povezanih z obiskovanjem prijateljev in sorodnikov (VFR[3]), verskih motivov in zdravstvenih razlogov. Večina turistov je za prihod do svoje destinacije uporabila zračni (47 %) in cestni (42 %) ter železniški (4 %) prevoz. Po vodi je potovalo 7 % vseh turistov, zanimivo pa je, da je to način transporta, ki v zadnjem desetletju najhitreje narašča.

Med prihodki od mednarodnega turizma je bila na prvem mestu prav tako Evropa, ki je od mednarodnega turizma v letu 2007 zaslužila 316,2 milijarde evrov (Tourism Highlights, 2008, str. 4). Njen delež na svetovnem trgu je bil 50,6 % (za 3 odstotne točke slabši kot pri turističnih prihodih). Sledile so ji Azija in Pacifik z 22,1 % deležem, Amerike z 20 %, Bližnji Vzhod s 4 % in Afrika s 3,3 % deležem. Delež Amerik v svetovnem merilu je bil na področju prihodkov kar za 4,2 odstotne točke višji kot na področju mednarodnih prihodov, kar pomeni, da so Američani od enega turističnega prihoda zaslužili največ od vseh turističnih regij.

[1] Turistični prihod je opredeljen s številom oseb, ki prispejo v (ali zapustijo) nastanitveni gostinski obrat ali zasebno nastanitev in se tam prijavijo (odjavijo). Štejejo se vse osebe ne glede na starost, torej tudi otroci, in tudi, če so njihove prenočitve brezplačne.
[2] UNWTO uporablja enoten izraz Amerike za Severno, Srednjo in Južno Ameriko.
[3] VFR je angleška kratica za Visiting friends and relatives.

Tabela 2: Deset najmočnejših emitivnih držav po številu mednarodnih turistov in zaslužkih od mednarodnega turizma v letih 2006 in 2007.

Rang	Mednarodni turistični prihodi					Zaslužki od mednarodnega turizma				
	Država	v mio		Sprememba (%)		Država	v mrd $		Sprememba (%)	
		2006	2007	06/05	07/06		2006	2007	06/05	07/05
1.	Francija	78,9	81,9	3,9	3,8	ZDA	85,7	96,7	4,8	12,8
2.	Španija	58,2	59,2	4,1	1,7	Španija	51,1	57,8	6,6	13,1
3.	ZDA	51,0	56,0	3,6	9,8	Francija	46,3	54,2	5,3	17,0
4.	Kitajska	49,9	54,7	6,6	9,6	Italija	38,1	42,7	7,7	11,9
5.	Italija	41,1	43,7	12,4	6,3	Kitajska	33,9	41,9	15,9	23,5
6.	VB	30,7	30,7	9,3	0,1	VB	33,7	37,6	9,8	11,6
7.	Nemčija	23,5	24,4	10,1	3,9	Nemčija	32,8	36,0	12,4	9,8
8.	Ukrajina	18,9	23,1	7,4	22,1	Avstralija	17,8	22,2	5,8	24,7
9.	Turčija	18,9	22,2	-6,7	17,6	Avstrija	16,6	18,9	3,7	13,5
10.	Mehika	21,4	21,4	-2,6	0,3	Turčija	16,9	18,5	-7,2	9,7

Vir: Tourism Highlights, 2008, str. 5.

Med desetimi najmočnejšimi emitivnimi državami je bilo kar šest evropskih, tako po številu turistov kot po zaslužkih od mednarodnega turizma. V oči najbolj pade primer Ukrajine, v kateri se je število tujih turistov leta 2006 v primerjavi z letom 2005 povečalo za kar 22,1 %, kar je hkrati pomenilo, da je bila ta vzhodnoevropska država prvič na tem seznamu.

1.2 TURIZEM V SLOVENIJI

Na sliki 1, ki prikazuje gibanje števila prihodov turistov (vseh turistov skupaj, domačih in tujih) v obdobju 1997–2007, lahko opazimo trend naraščanja, ki se je začelo kmalu po krizi po osamosvojitveni vojni.

Slika 1: Število prihodov turistov v tisočih v Sloveniji v letih 1997–2007.

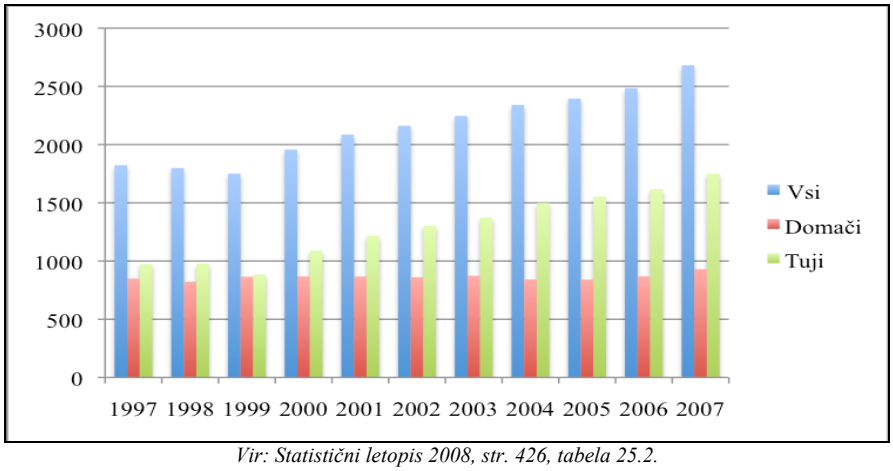

Vir: Statistični letopis 2008, str. 426, tabela 25.2.

V nasprotju s svetovnim turizmom, ki je vsako leto znova dosegal rekorde, se slovenski turizem še zmeraj počasi bliža svojemu rekordu iz leta 1986, ko je bilo v takratni jugoslovanski republiki skupno zabeleženih 2,821 milijona turističnih prihodov (od tega 1,770 milijona domačih turistov in 1,051 milijona tujih turistov). Ti so skupaj realizirali 9,213 milijona nočitev (5,549 milijona domači in 3,664 milijona tuji gosti), kar je prav tako še zmeraj absolutni slovenski rekord. Samo za primerjavo: v letu 2007 je bilo v Sloveniji zabeleženih slabih 2,7 milijona prihodov turistov, kar je skoraj 11 % več kot v letu 2006, ti pa

so ustvarili preko 8,2 milijona prenočitev oz. za 10,7 % več kot leto poprej (Statistični letopis 2008, str. 426).

Na sliki opazimo tudi, da je razmerje med tujimi in domačimi turisti naraščalo v korist tujcev, ki jih je bilo leta 2007 že skoraj dvakrat več kot domačih gostov. Med tujimi turisti jih je v letu 2007 nekaj manj kot dve tretjini prišlo iz sledečih sedmih držav: Italije, Nemčije, Avstrije, Hrvaške, Velike Britanije (VB), Francije ter Nizozemske (Statistični letopis 2008, str. 427). Podobno lahko govorimo tudi za nočitve, kjer je šla krivulja v zadnjem desetletju navzgor, bolj strma pa je bila pri tujih turistih.

V letu 2006 je bila najbolj obiskana znamenitost v Sloveniji Postojnska jama, ki jo je obiskalo preko 500 tisoč obiskovalcev, od tega 88,1 % tujih. Po obiskanosti sledijo Muzej na Blejskem gradu (preko 190 tisoč obiskovalcev), Virtualni muzej in Razgledni stolp na Ljubljanskem gradu (skoraj 126 tisoč), Predjamski grad (skoraj 114 tisoč obiskovalcev), Kobilarna Lipica (več kot 96 tisoč obiskovalcev) ter Škocjanske jame (preko 90 tisoč obiskovalcev) (Statistični urad Republike Slovenije (v nadaljevanju SURS), 2009).

Tabela 3: Prihodi turistov po vrstah krajev[4] v obdobju 1999–2005.

Vrsta kraja	Leto						
	1995	**2000**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**
SKUPAJ	1576,7	1957,1	2246,1	2341,2	2395,0	2484,6	2681,2
Glavno mesto Ljubljana	141,0	172,3	214,4	264,6	313,4	350,8	372,2
Zdraviliški kraji	340,1	418,2	501,3	530,7	553,5	596,0	632,5
Obmorski kraji	370,2	475,0	520,1	525,6	519,8	522,9	545,5
Gorski kraji	440,9	522,6	605,1	610,0	611,4	606,5	663,3
Drugi turistični kraji	265,0	342,9	372,1	376,7	365,6	380,2	434,1
Drugi kraji	19,5	26,1	33,1	33,5	31,2	28,2	33,6

Vir: Statistični letopis 2008, str. 429, tabela 25.6.

Tabela 3 prikazuje obremenjenost posameznih turističnih krajev v Sloveniji s turisti. Največ turistov, tako domačih kot tujih, je obiskalo gorske kraje, kamor sodi tudi občina Bovec, za katero bom kasneje razvil model indikatorjev. Večina teh turistov je obiskala območje Triglavskega narodnega parka (v nadaljevanju TNP), kjer je okolje najbolj ranljivo, zato so tudi različni vplivi turizma tu največji in najbolj vidni.
Leta 2007 so se turisti najdlje zadržali v zdraviliških krajih, kjer je bila povprečna doba bivanja 4,2 dneva, sledijo pa obmorski kraji (3,7 dneva), gorski kraji (2,9), drugi turistični

[4] Slovenska statistika deli turistične kraje na (Statistični letopis 2008, str. 423):

- **glavno mesto Slovenije − Ljubljana** (ta pritegne obiskovalce predvsem kot administrativno-politično središče države, nato pa s svojimi zgodovinskimi, etničnimi, gospodarskimi, urbanistično-arhitektonskimi in drugimi značilnostmi);
- **zdraviliški kraji** (to so kraji, za katere je znanstveno, medicinsko ali izkustveno ugotovljen zdravilni učinek termalnih ali mineralnih voda ali drugih geološko-mineraloških sestavin. Sem spadajo klimatska, mineralna in termalna zdravilišča, ki imajo praviloma tudi ustrezne objekte za zdravljenje in rehabilitacijo obiskovalcev);
- **obmorski kraji** (to so kraji vzdolž morske obale);
- **gorski kraji** (praviloma so to kraji, ki ležijo na nadmorski višini nad 500 metrov ali v teritorialnem območju gore);
- **drugi turistični kraji** (to so kraji, ki so privlačni zaradi podnebnih razmer, kulturnozgodovinskih spomenikov ipd., kraji ob rekah in jezerih in drugi kraji, ki jih ne moremo uvrstiti med prej navedene);
- **drugi kraji** (vsi drugi kraji, ki jih ne moremo uvrstiti v nobeno izmed prej navedenih skupin).

kraji (2,1), drugi kraji (2,0) ter glavno mesto Ljubljana (1,9 dneva). Povprečje na ravni države je bilo 3,1 dneva (Statistični letopis 2008, str. 427).

2 VPLIVI TURIZMA

Turizem ima številne negativne pa tudi pozitivne vplive. Vse zainteresirane strani (ali tudi deležniki), ki so kakor koli vključene v turistično dejavnost (turistična podjetja, turisti, lokalno prebivalstvo, lokalne oblasti, neprofitne organizacije itd.), s svojim delovanjem vplivajo na določeno turistično destinacijo pozitivno ali negativno. Ti vplivi so tisti, ki nas dejansko silijo k implementaciji indikatorjev trajnostnega razvoja v turistični destinaciji. Le tako namreč lahko vplive ovrednotimo in jih spremljamo skozi daljše časovno obdobje.

V teoriji turizma obstajajo številne metodologije, ki natančno klasificirajo posamezne vplive turizma. V nadaljevanju najprej podrobneje predstavljam ekološke, socialno-kulturne in ekonomske vplive turizma, ki sem jih povzel po klasifikaciji vplivov Programa združenih narodov za okolje (v nadaljevanju UNEP - United Nation Environmental Programme).

2.1 EKOLOŠKI (OKOLJSKI) VPLIVI TURIZMA

Kvaliteta okolja, tako naravnega kot izgrajenega, je bistvena za razvoj turizma. Odnos turizma do narave oziroma okolja je zelo kompleksen. Vključuje številne dejavnosti, ki lahko škodljivo vplivajo na okolje, npr. gradnja splošne in turistične infrastrukture (ceste, letališča, hoteli, letovišča, restavracije, trgovine, igrišča za golf in marine). Paradoks pri vsem tem je, da lahko negativni vplivi turizma uničijo ključni dejavnik, ki je potreben za njegov obstoj.

Po drugi strani pa ima turizem potencial pozitivnega vpliva(nja) na okolje, saj lahko prispeva k zaščiti in ohranjanju neokrnjene narave. Je tudi sredstvo za dvigovanje zavesti o vrednotah okolja in hkrati sredstvo za finančno zaščito naravnih področij in dvigovanja njihove ekonomske pomembnosti.

2.1.1 NEGATIVNI VPLIVI

Negativni okoljski vplivi turizma nastanejo takrat, kadar turistične rabe presegajo sposobnost narave po obnavljanju. Nekontroliran konvencionalen turizem preti številnim naravnim območjem širom sveta. Turizem lahko predstavlja ogromen pritisk na določenih področjih in lahko vodi k eroziji, povečanemu onesnaževanju, krčenju naravnega okolja, izumiranju živalskih in rastlinskih vrst (UNEP, 2009). Med negativnimi vplivi navajam naslednje skupine:

1. izčrpavanje naravnih virov, ker turistični razvoj pritiska na naravne vire s povečevanjem porabe teh virov tam, kjer jih že zmanjkuje. Izčrpavanje se nanaša na več naravnih virov:

- ***vodne vire*** (voda, še posebej sveža, je eden od najbolj kritičnih naravnih virov; turistična industrija prekomerno porablja vodo za hotele, bazene, golf igrišča (največji porabnik vode) in osebno porabo turistov; to lahko pripelje do pomanjkanja pitne vode kot tudi do velikih količin odpadne vode);
- ***lokalne vire*** (med temi so predvsem mišljeni energija, hrana in drugi surovi materiali, potrebni za normalno oskrbo turistične industrije; posebej problematična je sezonska komponenta, saj imajo nekatere destinacije v visoki sezoni desetkrat več stanovalcev kot izven sezone in takrat je ta pritisk zares velik);

- ***degradacijo tal*** (turizem pospešuje degradacijo tal predvsem s pozidavo le-teh za turistične namene in uporabo naravnih materialov (les, zemlja, gramoz, itd.) za gradnjo) (UNEP, 2009);

2. onesnaževanje, ker je tudi turizem lahko onesnaževalec kot vsaka druga dejavnost (emisije zraka, hrup, smeti, odpadne vode, kemikalije, itd.). Pri tem je mišljeno:

- ***onesnaževanje zraka in hrup*** (povezana sta predvsem z uporabo prevoznih sredstev (letala, vlaki, ladje, avtomobili, motorni čolni in sani, itd.), s katerimi turisti pridejo v destinacijo oziroma se gibljejo po njej; emisije transportnih sredstev in obratov za pridobivanje energije imajo velik vpliv na pojave kot so kisel dež, globalno segrevanje in fotokemično onesnaževanje, hrup pa še najbolj prizadene živalske vrste, še posebej na občutljivih naravnih področjih);
- ***trdi odpadki*** (na turističnih območjih, kjer je koncentracija turistov zelo visoka, je ravnanje s trdimi odpadki velik problem, poleg vizualnega onesnaženja so zaradi deponij posredno prizadeti tudi vodni viri; onesnaževanje je večje v tistih destinacijah, kjer še nimajo ločenega zbiranja odpadkov);
- ***odplake*** (konstrukcije hotelov, rekreacijskih in drugih zmogljivosti pogosto vodijo k onesnaževanju z odplakami; odpadne vode odtekajo v morja in jezera, ki obkrožajo turistična območja in uničujejo floro in favno ter imajo negativne vplive na zdravje ljudi);
- ***vizualno onesnaženje*** (še prevečkrat se dogaja, da zaradi nezadostnega prostorskega planiranja posamezni fizični objekti, ki služijo potrebam turizma, ne sovpadajo v obstoječo arhitekturo in naravno okolje in zelo kazijo podobo celotne destinacije) (UNEP, 2009);

3. fizične vplive turizma, ki se kažejo v degradaciji. Atraktivna in za turizem zanimiva mesta (plaže, jezera, območja rek, gore, itd.) so najpogosteje zelo bogati ekosistemi[5]. Tipičen fizični vpliv turizma je degradacija teh občutljivih ekosistemov. Fizični vplivi se delijo na <u>vplive zaradi turističnega razvoja</u>, ki so predvsem povezani:

- ***z gradnjo in razvojem infrastrukture*** (razvoj in gradnja turističnih zmogljivosti (namestitev, cevovodov, restavracij in rekreacijskih prostorov) lahko vključuje izkopavanje velikih količin materiala (kar lahko povzroči erozijo prsti, plaž in sipin) ali drugo prekomerno pozidavo; gradnja splošne infrastrukture (letališča, ceste, železnice) povzroča degradacijo pokrajine in zmanjšanje življenjskega prostora številnim habitatom);
- ***s krčenjem gozdov in stopnjevanjem netrajnostne rabe prostora*** (zaradi razvoja velikih smučarskih središč prihaja do vse večjega izsekavanja gozda, ki vodi v erozijo, na dolgi rok pa popolno vizualno uničenje pokrajine);
- ***z razvojem marin*** (razvoj in gradnja marin lahko povzroči spremembo morskih tokov in obris obale, vodi pa tudi v erozijo in uničenje habitatov) (UNEP, 2009);

ter <u>fizične vplive zaradi aktivnosti turistov</u>, ki se nanašajo na:

- ***teptanje*** (gre za hojo po istih poteh in stezah, kar vodi k temu, da turisti dobesedno poteptajo vegetacijo na in ob poteh);
- ***sidranje in druge morske aktivnosti*** (sidranje, potapljanje, podvodni ribolov, jadranje in križarjenje so aktivnosti, ki lahko zelo negativno vplivajo na podvodno življenje ob obali in globoko pod morsko gladino);
- ***spremembo ekosistemov zaradi aktivnosti turistov*** (prostočasne turistične aktivnosti lahko degradirajo prostoživeče habitate (sprememba njihovega obnašanja, preseljevanje v druge predele)) (UNEP, 2009);

[5] Ekosistem je geografsko zaključeno področje, ki vključuje živeče organizme (ljudi, rastline, živali, mikroorganizme), njihovo fizično okolico (zemlja, voda, zrak) in naravne cikle, ki jih oskrbujejo (UNEP, 2009).

4. vplive turizma na globalno okolje, ki se nanašajo na zmanjšanje oziroma uničenje biotske raznolikosti, uničenje ozonskega plašča in klimatske spremembe. Zlasti slednji dejavnik je postal dejstvo, pred katerim si ne moremo več zatiskati oči. Ozračje se vse hitreje segreva in če politika na vseh ravneh ne bo hitro ukrepala, bo posledice v veliki meri občutil tudi (zlasti) turizem (UNEP, 2009).

2.1.2 POZITIVNI VPLIVI

Turizem in z njim povezane gospodarske dejavnosti imajo na fizično okolje, ki dejansko omogoča turistični razvoj, številne pozitivne vplive, ki se delijo na:

1. direktne finančne prilive, saj turizem lahko neposredno pripomore k ohranjanju občutljivih območij in habitatov. Prihodki od vstopnin in podobnih virov se lahko neposredno alocirajo za zaščito in upravljanje okoljsko občutljivih območij (UNEP, 2009);

2. dodatne dohodke države, saj nekatere vlade zbirajo denar na posreden način, ki ni povezan s parki ali zaščitenimi območji. Uporabniške dajatve, davek na dobiček, davek na prodajo ali izposojo športnih rekvizitov in dovolilnice za aktivnosti kot so lov, ribolov, potapljanje, lahko prinesejo vladi sredstva za upravljanje z naravnimi viri (UNEP, 2009);

3. izboljšan management okolja in načrtovanje, ki lahko poveča koristi za naravna območja (s pravilnim okoljskim upravljanjem turističnih virov in objektov, še posebej hotelov). Upravljanje zahteva previdno načrtovanje trajnostnega razvoja, ki temelji na analizi naravnih virov turističnega območja (destinacije). S predhodnim načrtovanjem turističnega razvoja lahko preprečimo škodo in drage napake (UNEP, 2009);

4. dvigovanje okoljske zavesti, ker ima turizem velik potencial za dvig splošnega spoštovanja do narave in izboljšanje ozaveščenosti o okoljskih problemih, saj približa ljudi k naravi in okolju. Turistična industrija lahko pri informiranju turistov o ekoloških vprašanjih in njihovem obnašanju odigra ključno vlogo (UNEP, 2009);

5. zaščito in varovanje, ki se kažeta v prispevku turizma k zaščiti in ohranjanju narave ter k obnavljanju biotske raznolikosti in sonaravni uporabi naravnih virov. Zaradi svoje atraktivnosti in pristnosti so nekatera naravna območja označena kot dragocena, kar vodi k ustanavljanju narodnih parkov in zavetišč za divje živali (UNEP, 2009);

6. alternativno zaposlovanje, ker nekatere turistične dejavnosti zahtevajo dodatno zaposlovanje lokalnega prebivalstva, zaradi česar se posredno zmanjšujejo nezaželene in ilegalne dejavnosti (izsekavanje, požigalno poljedelstvo, itd.), saj se ljudje raje odločajo za zaposlitve na področju turizma (UNEP, 2009);

7. uredbene ukrepe, ki lahko kot npr. kontrola števila turistov v destinaciji in njihovo omejevanje, prispevajo k ohranjanju in zaščiti občutljivih ekosistemov. Ukrepi so lahko implementirani tako na nacionalni kot tudi na lokalni ravni, kjer so za to pristojne občine (UNEP, 2009).

2.2 SOCIALNO-KULTURNI VPLIVI TURIZMA

Druga večja skupina vplivov se nanaša na socialno-kulturni vidik in se prav tako delijo na negativne in pozitivne. V procesu razvoja turizma morajo vse zainteresirane strani težiti k temu, da pride do minimizacije negativnih in maksimizacije pozitivnih vplivov.

2.2.1 NEGATIVNI VPLIVI

Negativni socialno-kulturni vplivi turizma so povezani s spremembami vrednot in obnašanja lokalnega prebivalstva, ki nastanejo kot posledica prekomerne obremenjenosti s turisti. Zaradi tega se spreminjajo strukture v lokalnih skupnostih, družinska razmerja, življenjski stil, običaji in morala. Negativni vplivi so naslednji:

1. sprememba ali izguba prvotne identitete in vrednot, kamor UNEP prišteva:
- ***materializacijo*** (turizem lahko nekatere lokalne kulture (verski obredi, navade, praznovanja) spremeni v turistične »proizvode«, ki so prirejeni zahtevam turistov);
- ***standardizacijo*** (kljub temu, da morajo pokrajina, namestitev, prehrana, športne aktivnosti, itd. zadovoljiti potrebe turistov po nečem novem in neznanem, ne smejo biti preveč drugačni, saj si večina turistov tega ne želi);
- ***izgubo avtentičnosti*** (prilagajanje kulturnih prireditev in dogodkov okusom turistov lahko pripelje do zlagane avtentičnosti);
- ***prilagajanje povpraševanju turistov*** (povečane zahteve po spominkih, rokodelskih izdelkih, itd. spreminjajo tradicionalno proizvodnjo in pristnost, saj izdelovalci začnejo tradicionalne izdelke prilagajati potrebam in okusom turistov) (UNEP, 2009);

2. kulturna nasprotja, ki se kažejo kot razlike med kulturami, etničnimi in verskimi skupinami, načinom življenja, jeziki in stopnjo razvitosti. Turizem namreč vključuje premikanje ljudi na nove geografske lokacije ter vzpostavljanje socialnih razmerij med ljudmi, ki se brez turizma sploh ne bi spoznali. Težave, ki se pri tem pojavljajo, so:
- ***ekonomska neenakost*** (turisti in obiskovalci, ki prihajajo iz družb z drugačnimi vzorci potrošnje in življenjskega sloga, predvsem pa potrošijo veliko več denarja kot je to normalno za lokalne skupnosti, prenašajo vzorce obnašanja na lokalno prebivalstvo);
- ***vznemirjenje zaradi obnašanja turistov*** (turisti pogosto zaradi nevednosti ali nemarnosti ne upoštevajo lokalnih običajev in moralnih vrednot);
- ***neenakost pri zaposlovanju*** (posebej v razvijajočih se državah lokalno prebivalstvo pogosto opravlja manj plačano delo (natakarji, sobarice, vrtnarji, itd.), medtem ko dobro plačana managerska dela opravljajo tujci, ki imajo za to potrebno znanje; takšne razlike velikokrat privedejo do trenj in draženj) (UNEP, 2009);

3. družbeni stres, ki ga povzročajo naslednji psihični vplivi turizma:
- ***konflikti uporabe virov*** (sem prištevamo konkurenco med turizmom in lokalnimi skupnostmi pri uporabi omejenih primarnih virov (pitna voda, energija); stres za lokalno skupnost lahko prinese tudi degradacija okolja in povečani infrastrukturni stroški za lokalne skupnosti (npr. večji davki za izboljšanje preskrbe z vodo ali kanalizacijo));
- ***kulturno nazadovanje*** (nastane z vandalizmom, onesnaževanjem, krajo predmetov in muzejskih eksponatov);
- ***konflikti zaradi tradicionalne uporabe zemlje*** (so prisotni predvsem na intenzivno uporabljenih področjih (obalna področja s plažami in otoki); nastajajo takrat, kadar se je potrebno odločiti med razvojem zemlje za turistično namestitev ali infrastrukturo ter tradicionalno uporabo zemlje (ponavadi kmetijstvo); lokalno prebivalstvo je na takšnih

območjih običajno poraženo, saj ekonomska vrednost, ki jo prinaša turizem, šteje veliko več) (UNEP, 2009);

4. drugi vplivi, med katere sodijo:

- ***naraščanje kriminala*** (stopnja kriminala običajno raste skupaj z gospodarsko rastjo in urbanizacijo področja, prav tako je povezana z masovnim turizmom; prisotnost turistov z velikimi količinami denarja in ostalimi dragocenostmi (kamere, nakit, avtomobili) poveča zanimanje kriminalcev in s tem kazniva dejanja (kraje, prodaja drog); poseben problem predstavlja tudi razvoj igralništva, ki povzroča negativne spremembe v vzorcih obnašanja);
- ***delo otrok*** (večina zaposlitev v turizmu je povezana z zahtevnimi delovnimi pogoji (dolg delovni čas, sezonsko delo, nizki dohodki, nizka stopnja izobrazbe); v številnih primerih ta dela opravljajo otroci, saj so poceni in fleksibilna delovna sila);
- ***prostitucija in sex turizem*** (seksualno zlorabljanje otrok in mladih deklet je vzporeden pojav z rastjo turizma v številnih državah sveta; turizem prinaša s seboj potrošništvo tudi tja, kjer so ljudje živeli v skromnih razmerah, to pa je pripeljalo do tega, da mladi ljudje in celo otroci prodajajo svoje telo za obleke, kolesa, zabavno elektroniko, letalske karte, droge; v drugih primerih so otroci pretihotapljeni in prodani zvodnikom) (UNEP, 2009).

2.2.2 POZITIVNI VPLIVI

Do pozitivnih vplivov turizma na socialno-kulturnem področju pride, če je turistični razvoj v skladu z načeli trajnosti. Bistvenega pomena je, da je pri planiranju in implementaciji turističnih aktivnosti prisotna in vključena lokalna skupnost. Pozitivni socialno-kulturni vplivi so naslednji:

1. turizem je sila miru, saj potovanja zbližujejo ljudi, imajo izobraževalno funkcijo in pospešujejo ter ohranjajo razumevanje med ljudstvi in kulturami ter omogočajo kulturno izmenjavo med gostitelji in gosti. Zaradi omenjenih aktivnosti se povečujejo možnosti razvitja medsebojnih simpatij in razumevanja ter zmanjševanja predsodkov (UNEP, 2009);

2. podpora skupnostim, ki se kaže v povečanju vitalnosti lokalne skupnosti na več področjih. Eno od njih je obnovitev in ohranjanje določenih festivalov in prireditev, da bi jih prikazali gostom. Novo nastale zaposlitve lahko zmanjšajo emigracijo prebivalstva iz podeželja v mesta (UNEP, 2009);

3. turistične zmogljivosti, ki koristijo celotni skupnosti, saj turizem podpira nastanek skupnih objektov in storitev, ki sicer ne bi bile nikoli razvite (nadgradnja splošne infrastrukture, športni in rekreacijski objekti, restavracije) in s tem dviguje kvaliteto življenja lokalne skupnosti (UNEP, 2009);

4. prevrednotenje kulture in tradicij, ki se kaže v oživljanju in ohranitvi kulture ter tradicij, kar običajno pripomore k zaščiti lokalne dediščine, trajnostnemu upravljanju z naravnimi viri, preporodu prvotnih kultur, umetnosti in rokodelstva (UNEP, 2009);

5. podpora sodelovanja skupnosti in krepitev ponosa, ki se odraža v dviganju zavesti o vrednosti naravnih in kulturnih dobrin lokalne skupnosti in povečevanju ponosa do lokalne in nacionalne dediščine ter interes za njihovo ohranjanje (UNEP, 2009).

2.3 EKONOMSKI VPLIVI TURIZMA

Tretjo skupino vplivov turizma predstavljajo ekonomski vplivi, ki so samo en del celovitega pogleda z vidika trajnostnega razvoja. Čeprav so ekonomski vplivi dejansko najbolj vidni in jih prebivalstvo v določeni destinaciji konkretno najbolj občuti, pa ne moremo trditi, da so tudi najpomembnejši.

2.3.1 NEGATIVNI VPLIVI

Turistični razvoj zahteva številne kapitalske investicije v lokalno okolje, hkrati pa povzroča še številne druge negativne vplive, med katere prištevamo:

1. odtekanja sredstev, ki jih lahko opredelimo kot odbitke (davki, dobički in plače, ki so nakazani izven destinacije, uvoz potrebnih surovin) od celotne porabe turistov v destinaciji. V večini »all inclusive« paketov gre kar 80 % vseh porabljenih sredstev turistov nazaj letalskim družbam, hotelom in mednarodnim družbam, ki imajo najpogosteje sedež v državah, iz katerih prihajajo turisti (UNEP, 2009);

2. stroške infrastrukture, saj investitorji za turistični razvoj velikokrat zahtevajo npr. izboljšanje letališč, cest, telekomunikacij in druge infrastrukture, davčne olajšave ter finančne prednosti, kar gre predvsem na račun lokalnih oblasti ter pomeni veliko breme. Javna sredstva, porabljena za subvencioniranje infrastrukture ali davčne olajšave, lahko zmanjšajo investicije v ključne in kritične segmente družbe kot sta zdravstvo in izobraževanje (UNEP, 2009);

3. porast cen, ki je posledica povečanega povpraševanja turistov po osnovnih proizvodih in storitvah. Negativen vpliv občutijo predvsem lokalni prebivalci, saj njihove plače ne rastejo proporcionalno s cenami (UNEP, 2009);

4. ekonomsko odvisnost lokalne skupnosti od turizma, do katere pride z intenzivnim investiranjem lokalne skupnosti in posameznikov v turizem (turistično infrastrukturo) ter hkrati opuščanjem tradicionalnih načinov gospodarjenja. Pomanjkanje razpršenosti investicij in različni zunanji dejavniki (vojne, naravne katastrofe, gospodarske krize, itd.), ki privedejo do nenadnega upada turistov, lahko resno prizadenejo in ogrozijo lokalne skupnosti (UNEP, 2009);

5. sezonsko delo, ki povzroča ekonomske probleme v destinaciji, odvisni od turizma. Sezonski delavci so soočeni z nestalnostjo službe, običajno brez zagotovil za prihodnost, brez možnosti za dodatno izobraževanje, brez zdravstvenih dodatkov, s slabimi delovnimi pogoji, itd (UNEP, 2009).

2.3.2 POZITIVNI VPLIVI

Pozitivni ekonomski vplivi turizma so pogosto odločujoč dejavnik pri kreiranju kratkoročnih odločitev in politik v določeni destinaciji, kar pa se velikokrat izkaže kot napačna poteza, saj niso upoštevani vsi aspekti trajnosti. Med pozitivne ekonomske vplive sodijo naslednje skupine:

1. devizni prilivi, ker poraba turistov, izvoz in uvoz dobrin ter storitev povezanih s turizmom ustvarjajo dobiček državi gostiteljici in lahko spodbujajo potrebne investicije za gospodarsko rast v drugih sektorjih gospodarstva (UNEP, 2009);

2. prispevki k proračunu, ki so neposredni in posredni. Neposredni dohodki se generirajo s pobiranjem davkov od dobičkov turističnih podjetij ter z direktnimi dajatvami turistov (npr. izhodne takse). Posredni dohodki pa so povezani z obdavčitvijo dobrin in storitev, ki jih kupujejo turisti (UNEP, 2009);

3. generiranje delovnih mest, ker hiter razvoj turizma omogoča delo kar 7 % vse svetovne populacije. Razvoj turizma v določenih skupnostih povečuje možnosti zaposlovanja za lokalno prebivalstvo (UNEP, 2009);

4. spodbuda investicijam v infrastrukturo, ki se kaže v izboljšavah in izgradnji nove infrastrukture (vodovod, kanalizacija, elektrike, ceste, itd.). Takšne investicije dvigujejo kvaliteto bivanja tako za turiste kot tudi za lokalno prebivalstvo (UNEP, 2009);

5. prispevki lokalnim skupnostim, ki turizem opredeljujejo kot ključen element lokalne ekonomije. Poleg dohodkov turistične industrije, prinaša denar tudi drugim povezanim dejavnostim (ulična prodaja, neuradni vodniki, taksi prevozi), kjer gre zaslužek v žep lokalnega prebivalstva (UNEP, 2009).

2.4 EKOLOŠKA ŠKODA TURIZMA PO KLASIFIKACIJI OECD

Podobno klasifikacijo škode zaradi razvoja turizma je izdelala tudi Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj (v nadaljevanju OECD), ki je škode razdelila v sedem skupin. Klasifikacija OECD se v primerjavi z UNEP-ovo razlikuje v tem, da se ekonomskih vplivov turizma ne dotika, temveč se osredotoča na okoljske in socialno-kulturne vplive oziroma škode, ki so:

1. škoda zaradi onesnaževanja, ki se nanaša na:
- onesnaževanje zraka, ki ga povzročajo motorna vozila, industrijski obrati in ogrevanje;
- onesnaževanje voda (morja, rek, jezer, studencev) zaradi: iztoka neprečiščenih odplak, odmetavanja odpadkov s čolnov, vožnje z motornimi čolni;
- fizično onesnaževanje zaradi odmetavanja odpadkov (pikniki itd.) in zaradi neurejenega zbiranja gospodinjskih odpadkov;
- hrup zaradi prometa in vožnje z vozili za rekreacijo (snežna vozila, motorna vozila za vožnjo izven urejenih poti, motorni čolni, privatna letala, itd.), kakor tudi zaradi koncentracije turistov in zanje organiziranih zabavnih prireditev (obalna tekmovanja) (Mihalič, 2006, str. 59);

2. izguba naravne pokrajine, ki je posledica intenzivnega razvoja turizma in se kaže v tem:
- da se naravna krajina, kmetijske površine in pašniki umikajo novim nastanitvenim zmogljivostim in drugim turističnim objektom in infrastrukturi;
- da se omejuje dostop javnosti do nekaterih površin (plaže, gozdovi), ki postanejo privatna last hotelov ali posameznikov (Mihalič, 2006, str. 60);

3. uničevanje rastlin in živali, ki je posledica:
- že predhodno omenjenih oblik onesnaževanja, kakor tudi zmanjševanja površine naravne krajine, kmetijskih zemljišč in travnikov zaradi razvoja turizma;

- prevelike koncentracije turistov v naravnem okolju oziroma njihovega neprimernega obnašanja (teptanje flore, pretirano nabiranje sadja ali rož, neprevidnost, vandalizem ali nepremišljeno vedenje, ki lahko povzroči gozdni požar, itd.) (Mihalič, 2006, str. 60);

4. degradacija, ki se nanaša na vizualno onesnaževanje pokrajine in uničevanje kulturno-zgodovinskih spomenikov. Dve vrsti degradacije sta:
- degradacija pokrajine, ki je posledica izgradnje moderne turistične infra- in superstrukture, arhitektura novih zgradb pogosto ni skladna s tradicionalno, prostorska razporeditev turističnih objektov je razpršena, kar daje pokrajini neurejen videz;
- degradacija zgodovinskih in naravnih znamenitosti, ki je posledica prevelike koncentracije obiskovalcev (npr. grafiti, kraje, itd.) (Mihalič, 2006, str. 60);

5. koncentracija turistov, ki vodi do:
- prenatrpanosti plaž, smučišč, letovišč in preobremenitve turistične infrastrukture, kar povzroča zaskrbljujočo škodo v okolju in znižuje kakovost življenja;
- zastojev v prometu ob začetku in koncu tedna ter počitnic, kar ima za posledico zmanjševanje prostega časa, visoko porabo goriva, onesnaževanje zraka in hrup v okolju (Mihalič, 2006, str. 61);

6. nasprotja med domačini in turisti, ki se kažejo v tem, da se morajo domačini med turistično sezono spoprijeti s posledicami prevelike obljudenosti njihovega kraja in pogosto popolnoma spremeniti način življenja (hitrejše delo, dodatne zaposlitve, itd.). Sožitja med domačini in turisti ni vedno enostavno vzpostaviti, pogosto se pojavljajo napetosti, predvsem v krajih, kjer je koncentracija turistov še posebej visoka (Mihalič, 2006, str. 61);

7. konkurenčna uporaba zemlje in delovne sile, ker razvoj turizma zavzame velik del površin in zaposli precej delovne sile, zato ostane manj delavcev in produkcijskih sredstev za tradicionalne dejavnosti. Razvijajo se turistične aktivnosti, kar je z vidika regije lahko ekonomsko nezaželeno (erozija zaradi opuščanja tradicionalnih dejavnosti, ekonomska odvisnost od ene dejavnosti, povečevanje uvoza zaradi razvoja turizma, itd.) (Mihalič, 2006, str. 62).

3 TRAJNOSTNI TURISTIČNI RAZVOJ

Tretje poglavje je namenjeno teoretični opredelitvi konceptov trajnostni razvoj in trajnostni turizem, ki sta pomembna za nadaljnji razvoj koncepta indikatorjev trajnostnega razvoja.

3.1 TRAJNOSTNI RAZVOJ

Na samem začetku moram najprej komentirati izbor izraza trajnostni razvoj. V angleškem izvirniku se namreč ta pojem pojavlja kot Sustainable Development[6], v slovenščino pa so ga slovenski avtorji prevedli zelo različno, npr. samovzdržni razvoj (Kirn, 1991, str. 40), uravnoteženi razvoj (Seljak, 1992, str. 57), sonaravni (vzdržljiv ali obstojen) razvoj (Senjur, 1991, str. 425), trajno uravnoteženi razvoj (Macarol, 1993, str. 7) ali trajnostni sonaravni razvoj ali okolje varovalni razvoj (Lah, 1995, str. 316). V praksi se največkrat uporabljajo

[6] Ta izraz je leta 1977 prvi uporabil Clark Pirageas v svojem delu Trajnostna družba (The Sustainable Society: Implications for Limited Growth). Izraz je postal splošno uporaben šele po letu 1987, ko je bil izdan dokument Our Common Future (Vuk, 2000, str. 39).

izrazi uravnoteženi[7], sonaravni in trajnostni razvoj. Slednjega bom uporabljal tudi v magistrski nalogi.

Pojem trajnostni razvoj ima zelo različne konotacije. V tretjem svetu ga vežejo predvsem na izkoreninjenje revščine, v razvitem svetu bolj na trajnostno rabo naravnih virov, proizvodnjo in potrošnjo. Vsem pa je skupno prizadevanje za »medgeneracijsko solidarnost« (Lah, 2004, str. 36). Verjetno najpogosteje uporabljena in citirana definicija je iz poročila »Naša skupna prihodnost« (Our Common Future), ki je v okviru Svetovne komisije za okolje in razvoj (v nadaljevanju WCED - World Commision on Environment and Development) leta 1987 pripravila Brundtlandova[8] komisija (Our Common Future, 1987, str. 43): *Trajnostni razvoj zadovoljuje potrebe sedanjega človeškega rodu, ne da bi ogrozili možnosti prihodnjih rodov, da zadovoljijo svoje potrebe.* Zahteva po 'ne ogrožati možnosti prihodnjih generacij pri zadovoljevanju njihovih potreb' je po mnenju komisije enaka zahtevi po določeni ravni ekološke in družbene uravnoteženosti. V omenjenem dokumentu je še zapisano, da je trajnostni razvoj na globalni ravni moč doseči s tem, da se izvedejo spremembe na političnem in socialnem nivoju. Nekaj takih sprememb se lahko doseže z odpravljanjem revščine in izkoriščanja, enakopravno razdelitvijo globalnih virov, konec oboroževalne tekme med državami, uvajanjem novih metod kontrole naraščanja prebivalstva, uveljavljanje ustreznih tehnologij, institucionalnih sprememb, ki vključujejo demokratizacijo, ki je dosežena s participacijo aktivnega državljana v procesu odločanja (Our Common Future, 1987, str. 8–9). Omenjena definicija vključuje načela intergeneracijske[9] in intrageneracijske[10] enakosti ter koncepta potreb in omejitev.

OECD je definirala trajnostni razvoj v tehničnem izrazoslovju kot takšno pot razvoja, pri kateri maksimiranje blaginje sedanjih generacij ne sme ogroziti blaginje prihodnjih rodov. Zato je potrebno izločiti negativne zunanje vplive, ki so odgovorni za izčrpavanje naravnih virov in degradacijo naravnega okolja. Takšen razvoj pa zahteva tudi zavarovanje tistih javnih dobrin, ki so bistvene za trajni gospodarski razvoj (Sustainable Development: Critical Issues. Policy Brief, 2001, str. 2). Vuk je trajnostni razvoj definiral kot usklajeno in uravnoteženo ravnanje z odgovornostjo do naše prihodnosti in prihodnosti naših rodov. Gre za ohranjanje blaginje skozi čas (Vuk, 2000, str. 39). Bramwell pa je v svojem delu diskutiral, da bi bilo na trajnostni razvoj potrebno gledati kot na *»socialno sestavljen in tekmovalen koncept, ki odraža interese vpletenih strank«*. To pomeni, da ideja trajnosti lahko odraža različne pomene, glede na različen ekonomski oziroma etičen položaj. Vseeno smatra trajnost kot uporaben koncept, ki je bolj ali manj izpeljan iz idej o svobodi, demokraciji ali socialnih pravicah (Bramwell, 2004). Kirn pravi, da je koncept trajnostnega razvoja *»politično,*

---

[7] Edini pomensko ustrezni izraz je trajnostni razvoj, saj je uravnoteženost samo ena od bistvenih sestavin trajnosti, ni pa edina. Trajnostni razvoj mora biti uravnotežen, toda sama uravnoteženost še ničesar neposredno ne pove o tem, ali je uravnotežen razvoj trajnosten ali ne. Tudi trajnost in sonaravnost nista sinonima, čeprav sta povezana. Sovpadata samo po posameznih vidikih. Ne more biti trajnostnega razvoja, ne da bi bil sonaraven, in samo sonaraven razvoj je lahko trajnosten (težko je na primer opredeliti, kakšna je sonaravna raba neobnovljivih virov) (Kirn, 2000, str. 1).

[8] Leta 1983 je Generalna skupščina OZN-a ustanovila Svetovno komisijo za okolje in razvoj kot odgovor na povečano zaskrbljenost nad okoljsko degradacijo in ekonomsko krizo. Komisija, kateri je predsedovala norveška premierka Gro Harlem Brundtland, se je posvetovala štiri leta na različnih nivojih in na petih celinah ter leta 1987 izdala končno poročilo Naša skupna prihodnost, ki je koncept trajnostnega razvoja populariziralo v svetovnem merilu (Carter, 2001, str. 196). Generalna skupščina OZN-a je komisijo zaprosila, naj pripravi določene okoljske strategije za doseganje trajnostnega razvoja do leta 2000 in čez (Reid, 1995, str. 55).

[9] Intergeneracijska enakost se nanaša na upoštevanje potreb prihodnjih generacij v oblikovanju in uresničevanju sodobnih politik (Baker et al, 1997, str. 4).

[10] Intrageneracijska enakost osvetljuje pomen zadovoljevanja osnovnih potreb sedanjih generacij, kjer je revščina videna kot vzrok in posledica netrajnostnega obnašanja (Baker et al, 1997, str. 4).

praktično, upravno tehnično mobilizatorski in psihološko-intelektualno pomirjujoč in populističen«, ker ljudem obljublja, kar sami želijo in hočejo verjeti, da je možno trajno ohraniti oboje: zdravo okolje in kakovosten, ekologiziran gospodarski razvoj, ki zagotavlja in razvija obstoječo raven zadovoljevanja potreb (Kirn, 1991, str. 40). Meadowcroft pa je označil trajnostni razvoj kot multidimenzionalen koncept, ki povezuje okolje in razvoj na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni. Povezuje sedanje in prihodnje generacije, učinkovitost in enakost, vladne in družbene akterje. Združuje idejo razvoja, ki je po drugi svetovni vojni postala glavni politični cilj, in trajnost, ki se je v sedemdesetih letih 20. stoletja začela povezovati z okoljsko kritiko. Rezultat teh združitev je ambiciozen in včasih močno kritiziran koncept, ki predstavlja dolgoročen metacilj vlad (Meadowcroft, 2001, str. 381).

3.1.1 RAZVOJ KONCEPTA TRAJNOSTI

Povojni industrijski razvoj je bil usmerjen k doseganju kratkoročnih dobičkov na račun izkoriščanja in onesnaževanja narave. Mnogi so začeli dvomiti v dolgoročne pozitivne učinke takšnega razvoja. V tej luči je bila leta 1972 v Stockholmu[11] prva konferenca o okolju, ki je pomenila začetek institucionalnega urejanja tega področja.

Koncept trajnostni razvoj se je prvič pojavil v »Strategiji ohranitve sveta« (v nadaljevanju WCS - World Conservation Strategy), ki sta jo leta 1980 skupaj pripravila UNEP in Svetovna zveza za ohranitev narave in naravnih virov (v nadaljevanju IUCN - International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources). V strategiji je bilo prepoznano dejstvo, da je pri reševanju ekoloških problemov potrebno vložiti napor na dolgi rok in združiti ekološke in razvojne cilje, ki so medsebojno odvisni.

Potem je bilo leta 1987 objavljeno že prej omenjeno Brundtlandino poročilo, ki je dokončno zasidralo mednarodno uveljavljen pojem trajnostnega razvoja, leta 1991 pa še dokument Skrb za Zemljo (Caring for Earth), ki ga je objavila IUCN in je preusmeril pozornost od ohranjanja k življenju po načelu trajnosti.

Rezultat konference Združenih narodov (v nadaljevanju ZN) o okolju in razvoju v brazilskem Rio de Janeiru junija 1992, kjer so sprejeli več mednarodnih sporazumov in načelnih izjav o trajnostnem razvoju, je bil dokument Agenda 21, imenovan tudi Načrt za uveljavljanje družbeno, gospodarsko in okoljsko trajnostnega razvoja. Agenda 21 je razdeljena na 40 poglavij, ki pokrivajo štiri glavna področja:

- družbena in ekonomska vprašanja kot so mednarodno sodelovanje za pospešitev trajnostnega razvoja, borba proti revščini, sprememba vzorcev porabe, demografske dinamike in zaščita človekovega zdravja;
- ohranjanje in upravljanje z viri za razvoj kot je zaščita atmosfere, borba proti krčenju gozdov, sušam in poplavam, promocija trajnostnega kmetijstva in podeželskega razvoja, ohranjanje biološke raznolikosti, zaščita vodnih virov in oceanov, primerno upravljanje s strupenimi kemikalijami in odpadki;
- krepitev vloge glavnih družbenih skupin, vključno z ženskami, mladino in otroki, lokalnimi ljudstvi in njihovimi skupnostmi, krepitev nevladnih organizacij, pobud lokalnih oblasti za podporo Agende 21, delavcev in sindikatov, poslovnega sveta in industrije, znanstvenih in tehnoloških skupnosti ter kmetov;

[11] Konferenca ZN o okolju v Stockholmu je bila dogodek, ki je postavil okolje kot eno glavnih tem na mednarodni ravni. Stockholmska deklaracija o človekovem okolju in načela zapisana v njej predstavljajo prvo telo »mehkega prava« na področju mednarodnih okoljskih odnosov. Na konferenci je bil ustanovljen tudi UNEP kot »okoljevarstvena zavest sistema ZN«.

- načini za uresničevanje ciljev v Agendi, vključno s finančnimi viri in mehanizmi, prenos okolju prijazne tehnologije, promocija izobraževanja, javnega osveščanja in usposabljanja, mednarodni institucionalni dogovori, mednarodni pravni instrumenti in mehanizmi ter informacija za sprejemanje odločitev.

Agenda daje močan poudarek pristopu od spodaj navzgor, k ljudem, njihovim skupnostim in nevladnim organizacijam. Trajnostni razvoj ni le skrb vlad, ampak predvsem ljudi, ki morajo imeti zagotovljeno udeležbo v komunikacijskem in odločevalskem procesu (Reid, 1995).

Trajnostni razvoj se je kot optimistična ideja razvoja hitro uveljavil v svetu. O njeni aktualnosti pričajo številni članki in razprave. Tako je na primer Kos zapisal: *»Visoka stopnja doseženega soglasja o nujnosti trajnostnega razvoja dokazuje, da os moderne družbe, kamor uvrščamo tudi sodobno slovensko družbo, ohrani le sposobnost racionalne samorefleksije«* (Kos, 2004, str. 332).

3.1.2 NAČELA TRAJNOSTNEGA RAZVOJA

Plut v svojem delu navaja temeljna načela trajnostnega razvoja (Plut, 1997, str. 31–32):
- kakovosten gospodarski razvoj v okviru fizičnih omejitev in z učinkovitejšo rabo surovin in energije;
- internalizacija okoljskih stroškov proizvodnje in potrošnje;
- minimizacija rabe zalog (neobnovljivih) naravnih virov;
- raba obnovljivih naravnih virov v okviru njihovih regeneracijskih sposobnosti (trajnost donosov);
- zmanjševanje oziroma ohranjanje polucijskih obremenitev pod asimilacijskimi sposobnostmi ekosistemov;
- preprečevanje okoljskih pritiskov namesto zmanjševanja okoljskih posledic in načelo najmanjšega možnega okoljskega tveganja.

Po Agendi 21 (Kopač, 2004, str. 15) so načela trajnostnega razvoja naslednja:
- spoštovanje občestva življenja in skrb zanj;
- izboljšanje kakovosti človekovega življenja,
- ohranjanje vitalnosti in pestrosti Zemlje;
- spoštovanje nosilne zmogljivosti Zemlje;
- spremembe osebnega odnosa in ravnanja;
- usposabljanje skupnosti, da same skrbijo za svoja okolja,
- oblikovanje nacionalnega okvira za povezovanje razvoja in ohranitve narave;
- ustvarjanje svetovnega zavezništva.

V trajnostnem razvoju kot političnem konceptu obstaja pet osnovnih načel.

Enakost je osrednja značilnost okoljske politike. Večina okoljskih tematik je predstavljena na tak način, da ustvarja na eni strani zmagovalce in na drugi poražence. Trajnostni razvoj pa kaže, kako so okoljski problemi zapleteno povezani z ekonomskimi in družbenimi neenakostmi. Človek je del narave in njeno izkoriščanje je enako odnosom prevlade med ljudmi. Okoljska degradacija je prav tako degradacija človeških odnosov. Ekološki razvoj je zato tudi razvoj okoljske pravičnosti. Boj za ustvarjanje bolj zelenega sveta je neločljivo povezan z bojem za zmanjšanje družbene neenakosti (Ricoveri, 1993, str. 116).

Demokracija je pojem, ki ga poudarja trajnostni razvoj pri reševanju okoljskih problemov. Medtem ko tradicionalna politična paradigma ni vzpostavila neposredne povezave med demokracijo in okoljskimi problemi, trajnostni razvoj stoji na stališču, da je za doseganje integracijske enakosti potrebno pomagati revnim in marginaliziranim skupinam, ki morajo imeti možnost zadovoljiti svoje osnovne potrebe (velja za manj razvite države). Za razvite pa velja spodbujanje udeležbe v skupnostih s posvetovalnimi procesi, državljanskimi pobudami in krepitvijo moči institucij lokalne demokracije. Vsi lokalni interesi so lahko izraženi in sodelujejo v politiki in procesu načrtovanja, saj imajo neposreden vpliv na življenjski stil neke lokalne skupnosti. Demokracija je pomembna, saj je potrebno pridobiti javno podporo za okoljske iniciative, kot je npr. uvedba eko davka (Carter, 2001, str. 205).

Paradigma trajnostnega razvoja se ukvarja z zapletenostjo in negotovostjo, ki sta značilni za oblikovanje okoljskih politik, še posebej, kjer sta vključeni tehnologija in znanost. Glede na načelo **previdnosti** pomanjkanje znanstvene gotovosti ne sme biti vzrok za preložitev ukrepov, ki preprečujejo ali zmanjšujejo okoljsko degradacijo. To načelo je v bistvu praktičen izraz intergeneracijske enakosti, saj v kolikor želimo obvarovati planet za naše prihodnje generacije, moramo biti prepričani, da naša dejanja ne bodo povzročila nepopravljive škode v okolju (Carter, 2001, str. 207).

Načelo **vključevanja** se ukvarja s problemom, ki ga predstavlja segmentacija sektorskih politik kot so industrija, kmetijstvo, energija, transport, turizem, itd. Tako posamezna ministrstva sledijo le sektorskim ciljem, s premalo premisleka o skupnem vplivu na okolje. Ta fragmentacija odgovornosti je precejšnja ovira za trajnostni razvoj, saj mora biti premislek o vplivu na okolje neke politike vključen v oblikovanje in implementacijo politik v vsakem sektorju. Zato morajo posamezna ministrstva razširiti svoje horizonte. Integracija vključuje oblikovanje novih struktur, reforme obstoječih institucij in preoblikovanje obstoječega procesa oblikovanja politik. Potrebna je administrativna reforma (Carter, 2001, str. 208).

Načrtovanje trajnostnega razvoja je nujno, saj obstaja preveč kompleksnih odvisnosti med političnimi, družbenimi in ekonomskimi dejavniki, da bi jih prepustili naključju.

V Sloveniji so načela trajnostnega razvoja zakonsko urejena v 4. členu Zakona o varstvu okolja (v nadaljevanju ZVO[12]), v katerem piše, *(1) da morata država in samoupravna lokalna skupnost pri sprejemanju politik, strategij, programov, planov, načrtov in splošnih pravnih aktov ter pri izvajanju drugih zadev iz svoje pristojnosti spodbujati takšen gospodarski in socialni razvoj družbe, ki pri zadovoljevanju potreb sedanje generacije upošteva enake možnosti zadovoljevanja potreb prihodnjih in omogoča dolgoročno ohranjanje okolja, (2) zaradi spodbujanja trajnostnega razvoja morajo biti zahteve varstva okolja vključene v pripravo in izvajanje politik ter dejavnosti na vseh področjih gospodarskega in socialnega razvoja.*

3.1.3 KLJUČNE DIMENZIJE TRAJNOSTNEGA RAZVOJA

Trajnostni razvoj se kvalitativno in kvantitativno nanaša na ekonomsko rast. Navezuje se na tri dimenzije blaginje – ekonomsko, okoljsko in socialno (sociološko) dimenzijo, med katerimi obstajajo kompleksne sinergije in kompromisi:

[12] Uradni list RS. (Št. 41/2004, 22. april 2004).

- **ekonomska dimenzija** (optimiranje humanega blagostanja znotraj značilnosti obstoječih virov in tehnologij. S tega vidika je pomembno, da ekonomisti prepoznavajo pomen naravnega kapitala in ga poskušajo ovrednotiti (Plut, 2004, str. 165));
- **ekološka dimenzija** (zaščita integritete ekoloških subsistemov, ki so kritični za splošno stabilnost globalnega ekosistema. Nekateri se zavzemajo za zaščito vseh ekosistemov, manj skrajni pa za ohranitev prožnosti in dinamičnega prilagajanja naravnim življenjsko oskrbnim sistemom. Ekološke vrednosti so fizične, ekonomske pa denarne. Številni snovalci politik sodijo, da bi bilo treba denarno ovrednotiti fizične ekološke enote (Plut, 2004, str. 165));
- **sociološka dimenzija** (upošteva človeško naravo ključnih nosilcev in vzorcev socialne organizacije, ki so temeljni za dosego ciljev sonaravnega razvoja (Plut, 2004, str. 165)).

Slika 2: Ključne dimenzije trajnostnega razvoja in povezave med njimi.

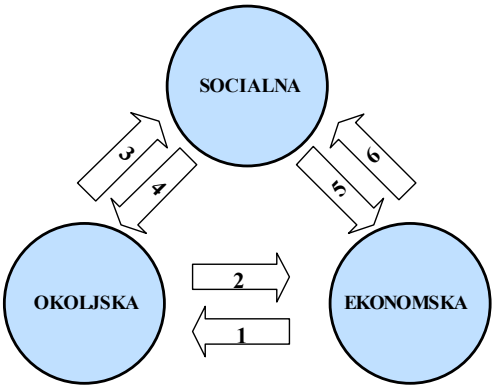

Vir: Towards sustainable development: Indicators to measure progres, 1999, str. 141.

3.1.3.1 Okoljsko-ekonomske interakcije

Ekonomske aktivnosti in z njimi povezane politike imajo tako pozitivne kot negativne učinke na okoljska vprašanja in delovanje (puščica št. 1, slika 2). V gospodarsko rast je všteta poraba energije in drugih naravnih virov, prav tako pa proizvodnja in odlaganje odpadkov. Njeni okoljski učinki so odvisni od proizvodnih in potrošniških vzorcev ter od vplivov obnašanja podjetij in javnosti ter vladnih intervencij. Pomembno vlogo igrajo tudi drugi faktorji, npr. tehnologija. Ekonomska rast lahko poskrbi za financiranje zaščite okolja z uvajanjem okolju prijazne in z naravnimi viri manj intenzivne tehnologije in proizvodnjo okolju prijaznih proizvodov in storitev (Towards sustainable development: Indicators to measure progress, 1999, str. 140).

Puščica št. 2 (slika 2) prikazuje, kako v nasprotni smeri okolje oskrbuje gospodarstvo z naravnimi viri in privlačnostmi. Okoljske politike in z njimi povezani instrumenti imajo lahko pozitivne (negativne) ekonomske učinke. Spremembe v okolju (količina in kvaliteta razpoložljivih naravnih virov) se dotikajo tudi gospodarstva. To je predvsem opazno pri tistih panogah, ki so tesno povezane z okoljem (kmetijstvo, gozdarstvo, turizem, rudarstvo, itd.) (Towards sustainable development: Indicators to measure progress, 1999, str. 140).

3.1.3.2 Okoljsko-socialne interakcije

Okoljska degradacija povzroča številne negativne socialne efekte, vključno z vplivi na zdravje, kar družbi prinaša velike stroške (puščica št. 3, slika 2). Ti socialni efekti in z njimi povezani zunanji stroški so pogosto neenakomerno razdeljeni med populacijske skupine in

nezadostno upoštevani pri oblikovanju politik. V državah, kjer se soočajo s problemi ruralnega in urbanega pomanjkanja, je skrb za pravičen dostop do naravnih virov in okoljskih dobrin in storitev bistveno vprašanje. Okoljske politike in z njimi povezani ekonomski instrumenti (npr. davki, subvencije, cene) imajo lahko stranske učinke, ki so lahko neenakomerno porazdeljeni med populacijske skupine, vključno z direktnimi in indirektnimi vplivi na zaposlovanje (Towards sustainable development: Indicators to measure progress, 1999, str. 140).

Puščica št. 4 (slika 2) se nanaša na dejstvo, da socialne razmere in obnašanje oblikujejo okoljsko stanje in politike. Hitra rast prebivalstva in spremembe demografskih vzorcev (staranje, migracije med in znotraj držav, število in velikost gospodinjstev) lahko pustijo pomembne posledice za okolje. Izobraževanje in vzgoja, zavest in navade potrošnikov so pomembni elementi, prav tako kot družbene organizacije, institucionalni dogovori in zakonodaja. Razpoložljivost in dostop do ekoloških informacij, priložnosti za udeležbo, javno-zasebna partnerstva in zmožnost dostopa do sodišč so pomemben predpogoj za aktiviranje integriranega ekološkega managementa in trajnostnega razvoja (Towards sustainable development: Indicators to measure progress, 1999, str. 140).

3.1.3.3 Ekonomsko-socialne interakcije

Številni socialni faktorji imajo vlogo vlečnega konja za ekonomsko rast in povezane sektorske trende in vzorce (npr. obnašanje potrošnikov in potrošniški vzorci gospodinjstev, čas za oddih, razpoložljiv nivo dohodkov, vzorci raztezanja urbanih področij, število gospodinjstev) (puščica št. 5, slika 2). Družbene norme, vedenje in institucije vplivajo tudi na delovanje trga, npr. zmanjšanje transakcijskih stroškov. Družbene politike in z njimi povezani instrumenti so tesno prepleteni z ekonomskimi procesi in trgom (Towards sustainable development: Indicators to measure progress, 1999, str. 140).

V nasprotni smeri, na kar se nanaša puščica št. 6 (slika 2), pa večina ekonomskih procesov vpliva na družbo, saj omogočajo večjo prosperiteto in ekonomske koristi tako posameznikom kot tudi celotni skupnosti (kohezija, enakost, itd.) (Towards sustainable development: Indicators to measure progress, 1999, str. 141).

3.2 TRAJNOSTNI TURIZEM

Trajnostni turizem je *turizem, ki upošteva sedanje in bodoče ekonomske, socialne in ekološke vplive in tudi zadovoljuje potrebe obiskovalcev, okolja in lokalnih prebivalcev* (Making tourism more sustainable: A Guide for Policy Makers, 2005, str. 12).

Trajnostni turizem je prizanesljiv do svojega naravnega in socialno-kulturnega okolja. Pojem trajnostni turizem pomeni posebno kombinacijo med številom ter vrsto obiskovalcev ter turistično ponudbo v neki destinaciji, katere kumulativni efekt ne uničuje kvalitete okolja oziroma privlačnosti turistične destinacije. Le-ta se ne spreminja in se ohranja v prihodnosti (Middleton, Hawkins, 1998, str. 2). Ista avtorja dodajata, da trajnostni turizem v bistvu pomeni zadovoljevanje turističnih potreb današnjih obiskovalcev, turistične dejavnosti ter same turistične destinacije. Plan turističnega razvoja mora biti oblikovan tako, da zaščiti turistično destinacijo pred poškodovanjem oziroma uničenjem kvalitete naravnega (zemlja, zrak, morja, voda, flora, favna, itd.), socialno-kulturnega in izgrajenega okolja in da omogoči, da njeno ponudbo izkoriščajo tudi za prihodnje generacije (Middleton, Hawkins, 1998, str. 247).

Edvard Inskeep (1991, str. 460–461) je definiral cilje trajnostnega turističnega razvoja:

- izboljšati ekološke in ekonomske razmere;
- omogočiti enakost oziroma enakopravnost v razvoju;
- izboljšati kakovost življenja v receptivni državi;
- zagotavljati visoko zadovoljstvo obiskovalcev;
- vzdrževati kakovost okolja v najširšem pomenu.

Še bolj podrobno definicijo je sprejela UNWTO. Po tej definiciji trajnostni turistični razvoj (Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook, 2004, str. 7):

- zagotavlja optimalno uporabo naravnih virov (ki so ključni element turističnega razvoja), vzdržuje ekološke procese in pomaga varovati naravne vire in biološko raznovrstnost;
- spoštuje socialno-kulturno avtentičnost lokalnega prebivalstva, čuva njihovo izgrajeno in kulturno dediščino ter tradicionalne vrednote, prispeva k medkulturnemu razumevanju in toleranci;
- zagotavlja ekonomsko uspešnost poslovanja na dolgi rok, omogoča socialne in ekonomske koristi za vse zainteresirane strani (deležnike) in njihovo pravično porazdelitev vključno s stabilno zaposlenostjo, pridobivanjem dohodkov, socialnih storitev za lokalne skupnosti ter prispeva k odpravljanju revščine.

Ob tem pa trajnostni turistični razvoj:

- zahteva dobro informiranost vseh relevantnih udeležencev in močno politično vodstvo;
- mora zagotoviti široko sodelovanje vseh udeležencev in oblikovanje konsenzov;
- vzdržuje zadovoljstvo turistov in krepi njihovo okoljsko odgovornost in ozaveščenost.

Pomembno je poudariti, da UNWTO poleg temeljnih treh dimenzij trajnostnega razvoja (okoljska, socialna, ekonomska) omenja še politično komponento, ki pri turističnem razvoju prav gotovo igra zelo pomembno vlogo, ter zadovoljstvo turistov, ki ga je prav tako potrebno meriti, če hočemo celovito ovrednotiti trajnostni razvoj v turistični destinaciji.

Tae (2005, str. 431–455) je za razliko od tradicionalne paradigme, ki trdi da trajnostni razvoj temelji na treh dimenzijah, identificiral osem dimenzij: 1) politično, 2) ekonomsko, 3) socio-kulturno), 4) strukturo proizvodnje (kvaliteta proizvodov in storitev) ter 5) splošne okoljske vplive, 6) kvaliteto ekosistema, 7) biodiverziteto in 8) okoljsko politiko in management. Prve štiri dimenzije (subsistemi) so del človeškega sistema, druge štiri pa del ekosistema[13].

Middleton (1998, str. 133–143) je trajnostni proces označil s tremi R-ji (3 R), ki pomenijo zmanjšati (reduce), ponovno uporabiti (re-use) in reciklirati (recycle). Za trajnostni turistični razvoj pa je priporočil sistem desetih R-jev: spoznati (recognize), zavrniti (refuse), nadomestiti (replace), zmanjšati (reduce), ponovno uporabiti (re-use), reciklirati (recycle), ponovno projektirati (re-engineer), ponovno usposabljati (retrain), nagrajevati (reward) ter ponovno izobraževati (re-educate).

Turizem lahko ogromno prispeva k trajnostnemu razvoju. Prvič, zaradi hitre rasti tega sektorja in za nekatere države in lokalne destinacije ogromnega ekonomskega prispevka, in drugič,

[13] Tae je predlagal osem faz, v katerih lahko ocenimo trajnostni razvoj v turistični destinaciji: 1) identifikacija sistemov (človeški in ekosistem), 2) identifikacija dimenzij trajnostnega razvoja, 3) identifikacija indikatorjev trajnostnega turističnega razvoja, 4) priprava lestvice trajnosti, 5) definiranje stopenj trajnosti, 6) razvoj map za ocenjevanje trajnosti, 7) razširiti barometer turistične trajnosti (BTS - The Barometer of tourism sustainbility) na daljše časovno obdobje, in 8) vrednotenje.

turizem je aktivnost, ki vključuje posebno razmerje med potrošniki (obiskovalci), industrijo, okoljem in lokalno skupnostjo. Razmerje med turizmom in trajnostnim razvojem vključuje tri pomembne vidike (Making tourism more sustainable: A Guide for Policy Makers, 2005, str. 9):

- **interakcijo** (narava turizma kot industrije storitev, ki bazira na posredovanju izkušenj o novih krajih, vključuje veliko število tako direktnih kot indirektnih interakcij med obiskovalci, gostujočimi lokalnimi skupnostmi in lokalnim okoljem);
- **zavest** (zaradi turizma se ljudje (obiskovalci in gostitelji) vedno bolj zavedajo okoljskih vprašanj in problemov ter razlik med narodi in kulturami; to ne vpliva na vedenje ljudi samo takrat, kadar potujejo, ampak tudi na njihovo vedenje v življenju na splošno);
- **odvisnost** (turizem po večini temelji na iskanju turistov, ki iščejo nedotaknjeno in čisto okolje, atraktivne naravne predele, pristno zgodovinsko in kulturno tradicijo ter gostoljubne gostitelje, s katerimi lahko navežejo prijateljske odnose; industrija je odvisna od prisotnosti teh elementov v destinaciji).

Trajnostni turizem je kot eno od temeljnih področij omenjen tako v nacionalnih razvojnih dokumentih, v Razvojnem načrtu in usmeritvah slovenskega turizma 2007–2011 (v nadaljevanju RNUST), kot tudi v Strategiji Evropske Unije (v nadaljevanju EU – European Union) za trajnostni razvoj.

V RNUST-u je zapisano, da mora turistična politika zagotoviti uveljavljanje štirih ključnih pogojev trajnostnega razvoja na področju turizma (Razvojni načrt in usmeritve slovenskega turizma 2007–2011 , 2006, str. 57):

- varovanje naravnega okolja in trajnostna raba razpoložljivih virov (še posebej življenjsko nujnih ali neobnovljivih);
- celostno ohranjanje in trajnostna raba kulturne dediščine;
- upoštevanje družbe in spoštovanje njenih kulturnih vrednot (identitete) ter onemogočanje negativnih učinkov masovnega turizma;
- uspešnost turističnega proizvoda (in podjetij) ne samo na kratki rok, temveč predvsem na srednji in dolgi rok.

Strategija EU pa opredeljuje tri glavne cilje, ki naj bi jih zasledoval trajnostni turistični razvoj (Action for more sustainable European tourism, 2007, str. 5):

- **gospodarsko blaginjo** (turistični razvoj mora zagotoviti dolgoročno konkurenčnost, sposobnost preživetja in blaginjo turističnih podjetij in destinacij ter zagotoviti priložnosti za kakovostno zaposlitev za pošteno plačilo in po poštenih pogojih za vse zaposlene in se pri tem izogibati vsem oblikam diskriminacije);
- **družbeno pravičnost in kohezijo** (turizem mora povečati kakovost življenja v lokalnih skupnostih ter jih vključiti v njegovo načrtovanje in upravljanje; ponuditi obiskovalcem takšne izkušnje, ki bodo varne, jih bodo zadovoljile in izpopolnile in bodo na voljo vsem brez vsakršne diskriminacije na podlagi spola, rase, vere, invalidnosti ali česa drugega);
- **varstvo okolja in kulture** (turizem mora v čim večji meri zmanjšati onesnaženost in poslabšanje globalnega in lokalnega okolja ter rabo redkih virov, ki so pogojeni s turističnimi dejavnostmi; ohranjati in krepiti kulturno bogastvo in biotsko raznovrstnost ter prispevati k njunemu upoštevanju in ohranjanju).

4 TURISTIČNA DESTINACIJA

V tem poglavju podajam nekaj teoretičnih opredelitev koncepta destinacija in model konkurenčnosti avtorjev Ritchie in Crouch. Po omenjeni metodologiji sem destinacijo Bovec že opredelil v seminarski nalogi z naslovom Kako prevesti model turistične destinacije v prakso: Turistična destinacija Julijske Alpe v okviru predmeta Management turističnih destinacij, in sicer v sklopu razširjene destinacije Julijske Alpe (Bradaškja, 2007).

4.1 OPREDELITEV DESTINACIJE

Delovna skupina na destinacijskem managementu pri UNWTO je opredelila lokalno turistično destinacijo kot fizični prostor, kjer obiskovalci prenočijo vsaj eno noč. Vključuje turistične produkte kot so pomožne storitve in privlačnosti ter turistične vire v okviru enega potovalnega dneva. Destinacija ima fizične in administrativne meje, s katerimi je definiran management destinacije, in podobe ter zaznave, ki določajo tržno konkurenčnost. Lokalne destinacije običajno združujejo številne zainteresirane strani (Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook, 2004, str. 8).

Prostovoljna iniciativa za trajnost v turizmu (v nadaljevanju VISIT - Voluntary Initiative for Sustainbility in Tourism) (Tourism eco-labelling in Europe – moving the market towards sustainbility, 2004, str. 8) je smatral za destinacijo katerokoli vrsto področja, ki se samo trži kot turistična znamka in je kot taka sprejeta tudi v očeh javnosti. Običajno je destinacija definirana po geografskem ali topografskem kriteriju. Da se olajša statistična analiza, je VISIT priporočil, da meje destinacije sledijo mejam občin, tako da je ena destinacija sestavljena iz ene ali več občin.

To sta le dve od možnih definicij turistične destinacije. V nadaljevanju navajam še nekaj definicij različnih avtorjev.

Pojem destinacija je v svojem izvornem pomenu sinonim za kraj namembnosti, uporablja pa se tudi za končni ali začasni cilj. V turizem je ta pojem verjetno zašel iz prometne terminologije. Pod destinacija danes razumemo neko turistično območje, cono, regijo, državo, več držav ali celo cel kontinent. V tem smislu lahko rečemo, da je turistična destinacija optimalno sestavljen in trgu prilagojen prostor, ki z razvojem pomembnih in dominantnih sposobnosti v destinaciji zavestno ustvarja pogoje, ki bodo dolgoročno omogočili dobre turistične rezultate (Magaš, 1997, str. 10).

Bieger (2000, str. 74) je definiral turistično destinacijo kot fizični prostor (kraj, regijo, področje), katerega gost ali segment gostov izbere za potovanje. Prostor vsebuje vso potrebno opremo in objekte za namestitev, zaščito, zabavo in poslovne stvari. Tako se turistična destinacija pojavlja kot samostojni proizvod, kot konkurenčna enota, ki jo je potrebno upravljati kot strateško poslovno enoto.

Inskeep (1991, str. 199) je obravnaval turistično destinacijo kot področje, ki je relativno zadostno, da zagotavlja širok obseg turističnih zmogljivosti in storitev, posebno tistih, ki so oblikovane za rekreacijo in počitek, možnost pridobivanja novih izkušenj in varovanje zdravja.

Turistična destinacija je razlog za potovanje in turistične privlačnosti destinacije generirajo turistično povpraševanje. Zaradi narave turistične potrošnje – do nje lahko pride le tam, kjer je

ponudba – lahko pomeni za neko destinacijo v nekem času morebitno preveliko povpraševanje veliko obremenitev in nadlogo (Cooper et al, 1993, str. 77), kjer so predvsem mišljeni negativni vplivi turizma.

Coltman (1989, str. 4) je destinacijo opredelil kot območje z določenimi naravnimi atributi, lastnostmi ali atrakcijami, ki privabljajo nelokalne prebivalce. McIntyre (1993, str. 23) je razumel destinacijo kot gručo atrakcij in turističnih objektov s storitvami, katere se skupina ali turist odloči obiskati oziroma katere se ponudniki odločijo oglaševati. Buhalis (2000, str. 98) pa je destinacijo definiral kot geografsko območje, na katerega gledajo obiskovalci kot na edinstveno področje s politično in zakonodajno strukturo za turistično trženje in načrtovanje.

Hall (2000, str. 161) pa je navedel številne kriterije, ki jih moramo upoštevati pri identifikaciji destinacije:

- destinacija mora vsebovati sklop kulturnih, fizičnih in socialnih značilnosti, ki skupaj gradijo regionalno identiteto;
- imeti mora primerno turistično infrastrukturo za podporo turističnega razvoja;
- biti bi morala večja kot eno samo področje ali privlačnost;
- morala bi vključevati obstoječe privlačnosti oziroma mora imeti potencial za razvoj uspešnih privlačnosti, ki privabljajo turiste;
- biti mora sposobna podpirati planiranje in trženje tega področja ter omogočati prihodnji napredek;
- biti mora dostopna širokemu krogu obiskovalcev.

Za občino Bovec (Bovško), ki jo obravnavam v magistrskem delu, lahko rečemo, da ustreza vsem zgoraj navedenim definicijam turistične destinacije. Naj navedem samo nekatere elemente (Bovškega kot destinacije):

- je fizični prostor, kjer lahko turisti prenočijo najmanj eno noč, je geografsko in administrativno omejena (z mejami občine);
- ima turistične produkte (npr. športne aktivnosti na Soči, pohodništvo), naravne in antropogene privlačnosti (številne naravne in kulturno-zgodovinske znamenitosti);
- vsebuje vso potrebno opremo in objekte za namestitev, zaščito, zabavo in poslovne stvari (hoteli, restavracije, športne in druge turistične agencije, itd.);
- zagotavlja potrebno infrastrukturo za prihod turistov (nelokalnega prebivalstva) v destinacijo ter je dostopna širokemu krogu obiskovalcev;
- je tržno naravnana, trži se kot samostojna blagovna znamka (Bovec – Med gorami in smaragdnimi vodami);
- združuje različne zainteresirane strani (lokalna uprava – Občina Bovec, predstavnike in podjetja javnega in zasebnega sektorja, predstavnike lokalnega prebivalstva, itd.);
- ima in ustvarja pogoje, ki bodo dolgoročno omogočili dobre turistične rezultate (načrtovanje v okviru turistične politike);
- zagotavlja storitve, namenjene rekreaciji in počitku, možnosti pridobivanja novih nepozabnih izkušenj in varovanju zdravja.

To je le nekaj dejstev, ki govorijo o tem, da lahko občino Bovec smatramo kot klasično turistično destinacijo. Podroben opis vseh elementov je seveda preširoka tema za obseg magistrske naloge, nekateri od njih so opisani v podpoglavjih 6.1 in 6.2. Najboljši model, s katerim lahko natančno opredelimo turistično destinacijo, pa navajam v naslednjem podpoglavju.

4.2 MODEL KONKURENČNOSTI TURISTIČNE DESTINACIJE CROUCH-RITCHIE

Ko govorimo o turistični destinaciji, enostavno ne moremo mimo modela Crouch-Ritchie. Ta je sicer namenjen analizi konkurenčnosti destinacije in je bil prvi model, ki je skušal na sistematičen način opisati konkurenčnost turistične destinacije. V modelu so vključeni vsi elementi, ki jih mora vsebovati destinacija, zato ga na tem mestu tudi omenjam. Sestavljen je iz sedmih področij, ki jih na kratko opisujem v nadaljevanju (Crouch, Ritchie, 2003, str. 23–71). Opredelitev destinacije po posamezenih elementih modela je osnovni pogoj, preden sploh začnemo zbirati podatke za izračun indikatorjev trajnostnega razvoja. Elementi so naslednji:

1. makro okolje, ki zajema splošne lastnosti destinacije (ne zgolj ekonomske) med katere sodijo klima (splošni klimatski pogoji – tip destinacije), tendence v okolju (splošna stopnja onesnaženosti, ogrevanje ozračja itd.), geografija (stabilna komponenta), demografija, sociokultura, ekonomske sile, tehnologija in politično okolje;

2. mikro okolje, ki predstavlja strukturo turističnega trga ter lastnosti akterjev, ki na njem nastopajo kot npr. dobavitelji vmesnih proizvodov, turistična podjetja (proizvodi so usmerjeni na turiste), tržni posredniki (na primer agencije), potrošniki, povezane in podporne industrije, organizacije destinacijskega managementa (v nadaljevanju DMO - Destination Management Organizations), javnosti (zainteresirane strani), modus operandi (način poslovanja destinacije), konkurenčne destinacije (ki se potegujejo za isti segment turistov) ter povezovanje turističnega sistema (pod vplivom korporacij);

3. glavni viri in atrakcije med katere sodijo geografski in klimatski pogoji (naravne lastnosti destinacije, ki privabljajo turiste, umetne spremembe okolja – poudarjanje ali pa prikrivanje naravnih danosti), kultura in zgodovina (znameniti proizvodi/tehnologija, jezik, tradicija, gastronomija, umetnost in glasba, zgodovina, arhitektura, religija, sistem izobraževanja, moda, aktivnosti za prosti čas), nabor aktivnosti v destinaciji (obseg ter prilagojenost aktivnosti lastnostim destinacije (naravnim, socio-kulturnim, pravnim itd.)), posebni dogodki (odmevne prireditve, po katerih je destinacija znana), zabava (splošen pomen zabave v destinaciji (prireditve vseh vrst)), turistična infrastruktura (infrastruktura, ki primarno služi potrebam in interesom turistov (hoteli, restavracije, informacijski centri, razne atrakcije)) ter povezave z destinacijo – »Market Ties« (osebne vezi (družina, prijateljstva, religija, etničnost, ostali interesi), poklicne vezi (konvencije, konference, sestanki, izobraževanje));

4. podporni faktorji in viri med katere se prištevajo infrastruktura (osnovna infrastruktura, osnovna storitvena infrastruktura), dostopnost (lokacija, prometne povezave, formalne ovire (npr. vize)), znanje, človeški in finančni kapital (know-how, možnost privabljanja finančnega kapitala (ugled med investitorji)), gostoljubnost (odnos rezidentov do turistov in turizma), podjetnost (nagnjenost prebivalcev k ustanavljanju podjetij, uveljavljanju idej) ter politična volja (prizadevanje države za razvoj turizma);

5. politika, planiranje in razvoj destinacije, kamor sta avtorja uvrstila opredelitev turistične destinacije (prva faza priprave politike/načrta za destinacijo: geografska in vsebinska identifikacija destinacije, njena vloga v odnosu do deležnikov), filozofijo (pogledi vpletenih na turizem v destinaciji – podlaga za preostali del plana turizma), vizijo (predstava o prihodnosti destinacije), pozicioniranje (definiranje lastnosti, ki destinacijo ločijo od konkurence; opredelitev pozicije na trgu), razvoj (prenos načrta v prakso), analizo konkurentov in partnerjev (preučitev možnosti sodelovanja z drugimi destinacijami, kar

včasih povzroča sinergije), kontrolo in evalvacijo izvajanja načrta (sprotno nadziranje in ocenjevanje izvajanja načrta) ter revidiranje rezultatov (naknadno preverjanje rezultatov, kar omogoča boljše načrtovanje v prihodnje);

6. management destinacije, kamor spadajo trženje (identifikacija strateških trgov, merjenje ugleda/slovesa destinacije, vzpostavitev blagovne znamke in ocenjevanje njene uspešnosti, preučevanje segmentacije trga), management obiskovalcev (stopnja in intenzivnost spremljanja obiskovalcev), financiranje in rizični kapital (svetovanje podjetjem v zvezi s financiranjem; možno, vendar redko je tudi, da destinacijski management prevzame lastniški delež v ključnih podjetjih), organizacija (uskladitev strukture, financiranja ter strateških, taktičnih in operativnih nalog destinacijskega managementa – naloge se razlikujejo glede na nivo (nacionalno, regionalno, krajevno)), razvoj človeških virov (izobraževanje kadrov; možnost obiskovanja tečajev ter pridobivanja certifikatov za delavce), raziskave (skrb za pridobivanje informacij, ki jih management destinacije potrebuje (zbiranje informacij, raziskave) ter za posredovanje ustreznih informacij deležnikom), kvaliteta storitev (meritve in skrb za kvaliteto opravljenih turističnih storitev (Quality-of-Service) – v zadnjem času predvsem za kakovost doživetja (Experience)) in skrbništvo nad viri (skrb za trajnostni razvoj fizičnih ter človeških virov);

7. dodatne determinante med katere se prištevajo lokacija (ugodnost lokacije glede na oskrbovani trg oz. tržne segmente (podobno kot dostopnost, tržne povezave)), medsebojne odvisnosti (razmerja do drugih destinacij - lahko gre za sinergije (kadar se destinaciji dopolnjujeta oz. sta komplementarni) ali pa tekmovalnost (ko sta substituta)), varnost (občutek varnosti pri turistih – fizični, psihološki in finančni (naravne nesreče, kriminal, slabe higienske razmere, nepoštenost lokalnih ponudnikov, itd.)), ugled/sloves (subjektivna percepcija destinacije s strani turistov) in vrednost glede na stroške (raven cen (predvsem cene transporta in turističnih storitev ter devizni tečaj), kakovost in edinstvenost ponudbe).

5 INDIKATORJI TRAJNOSTNEGA RAZVOJA TURISTIČNE DESTINACIJE

Indikator (kazalec, kazalnik) je nekaj, kar napoveduje, kaže stanje ali nakazuje razvoj česa oziroma na ekonomskem področju številčen podatek, ki kaže stanje ali nakazuje razvoj kakega gospodarskega pojava (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1996). Radej (1999, str. 11) je opredelil indikator kot sintezno izpovedno spremenljivko, pridobljeno iz dveh ali več podatkov. Po definiciji UNWTO (Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook, 2004, str. 8) so indikatorji merilo obstoja ali trdnosti trenutnih načel, signalov prihajajočih situacij ali problemov, merilo tveganosti in potrebe po ukrepanju ter sredstvo za identifikacijo in merjenje rezultatov naših akcij. So celota informacij, izbrani z namenom meriti spremembe, pomembne za turistični razvoj in management. Predpogoj za izračun indikatorjev je, da razumemo, kaj je potrebno meriti, nato pa iz širokega kroga informacij izbrati takšne, iz katerih lahko izračunamo koristne kazalce (What tourism managers need to know, 1996, str. 9).

Indikatorji trajnostnega razvoja turistične destinacije morajo čimbolj natančno opredeliti gospodarski pomen turizma ter njegove negativne učinke. Njihov namen je določiti in zmanjšati negativne vplive turizma na okoljsko, socialno-kulturno ter ekonomsko področje, hkrati pa naj obdržijo svojo vlogo pri razvijanju idej oziroma načrtovanju posameznega podjetja ali organizacije (Manning, 1999, str. 179).

5.1 VRSTE INDIKATORJEV IN NJIHOVA UPORABA

Indikatorji trajnostnega razvoja v turizmu lahko merijo spremembe v lastniški strukturi turističnih subjektov in notranje dejavnike v destinaciji, zunanje dejavnike, ki vplivajo na turizem, ter vplive, povzročene s strani turističnih dejavnosti. V povezavi s trajnostnim razvojem turizma so indikatorji informacije, zbrane v obliki časovnih vrst in so strateškega pomena za trajnost destinacije.

Za vsako destinacijo so najboljši tisti indikatorji, ki se najbolj odzivajo na ključne probleme in vprašanja trajnostnega razvoja in zagotavljajo najbolj primerne in relevantne informacije za rešitev težav. Indikatorji v glavnem skušajo odgovoriti na vprašanja o naravnih virih in ekološki kakovosti v destinaciji, o ekonomski trajnosti, o vprašanjih kulturnih in socialnih vrednot ter v širšem smislu tudi o delovanju poslovnih subjektov in širših skupnosti, pomembnih za turizem v destinaciji. Tako obstajajo različni tipi indikatorjev (Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook, 2004, str. 11):

- indikatorji zgodnjega opozarjanja (npr. upadanje števila turistov, ki se ponovno vračajo v destinacijo);
- indikatorji pritiska na sistem (npr. pomanjkanje vode, kriminal);
- merila trenutnega stanja v turizmu (npr. stopnja zasedenosti, zadovoljstvo turistov);
- merila vpliva turističnega vpliva na bio-fiziološko in socio-ekonomsko okolje (npr. znaki o stopnji krčenja gozdov);
- merila za prizadevanja managementa;
- merila za učinke in rezultate managementa (npr. zmanjšana stopnja onesnaženosti, večje število turistov, ki se vračajo v destinacijo).

5.1.1 INDIKATORJI NA RAZLIČNIH RAVNEH

Indikatorji trajnostnega razvoja lahko podpirajo informacijske sisteme in procese odločanja na vseh ravneh načrtovanja in upravljanja turizma (Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook, 2004, str. 10):

- na **nacionalni ravni** (s pomočjo indikatorjev lahko zaznamo širše spremembe v turizmu na nacionalni ravni, primerjamo med seboj indikatorje različnih držav in nudimo informacijsko osnovo za strateško planiranje turizma na nacionalni ravni ter kreiranje turistične politike);
- na **regionalni ravni** (indikatorje lahko uporabljamo kot vhodne podatke za regionalne plane, za primerjavo rezultatov med regijami in za pomoč procesu strateškega planiranja na nacionalni ravni);
- v **specifičnih destinacijah** ((npr. gorska območja, občine, lokalne skupnosti) - s pomočjo indikatorjev identificiramo ključna mesta v destinaciji, stanje v turističnem sektorju, nevarnosti, učinke; v to skupino lahko prištevamo tudi občino Bovec);
- v **ključnih turističnih mestih znotraj destinacije** ((npr. zavarovana območja, gore, zgodovinski predeli v mestih, področja posebnih interesov) – specifični indikatorji so lahko ključnega pomena za kontrolo, upravljanje in razvoj turističnih privlačnosti (npr. naravni in tematski parki));
- v **turističnih podjetjih** ((npr. tour operatorji, hotelska, transportna in gostinska podjetja) – indikatorje uporabljajo za strateško planiranje);
- pri **individualnih turističnih ponudnikih** ((npr. hoteli, restavracije, marine) – s pomočjo indikatorjev merijo vpliv in učinek njihovega delovanja).

Indikatorji, generirani na različnih ravneh, so povečini med seboj povezani. Tako lahko z združevanjem indikatorjev na določeni ravni oblikujemo indikatorje višjih ravni.

5.1.2 MERJENJE IN IZRAŽANJE INDIKATORJEV

Indikator ima lahko uporabno vrednost le v primeru, če obstajajo primerni mehanizmi za njegovo merjenje. V procesu oblikovanja indikatorjev je ključnega pomena dejstvo, da so potrebni vhodni podatki tehnično merljivi in imajo ekonomsko vrednost. Določen indikator ima lahko različne metode merjenja, s katerimi pridemo do enakih rezultatov. Ločimo med (Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook 2004, str. 12):

1. kvantitativnim merjenjem, ki je uporabno predvsem takrat, ko in kjer je možno pridobivati primerljive podatke skozi čas in se nanaša na:

- ***neobdelane podatke (Raw data)*** (npr. letno/mesečno število turistov, ki obiščejo destinacijo, mesečna/tedenska količina proizvedenih smeti v tonah v destinaciji);
- ***razmerja (Ratio)*** (kjer en sklop podatkov v primerjavi z drugim kaže sorodno zvezo (npr. razmerje med turisti in lokalnim prebivalstvom v visoki sezoni, ki kaže, ali turisti prevladujejo nad domačini in za koliko));
- ***deleže (Percentage)*** (podatki so lahko primerjani s skupnim številom, normami ali predhodnimi merili (npr. % odpadnih vod, s katerimi se upravlja, % lokalnega prebivalstva z različno stopnjo izobrazbe, % spremembe v prihodih turistov in njihovi porabi v zadnjih letih));

2. kvalitativnim/normativnim merjenjem, ki se nanaša na:

- ***indikatorje kategorij*** (opisujejo stanje ali nivo znanja na principu ocen (npr. stopnja zaščite naravnih območij v skladu z IUCN indeksom, itd.));
- ***normativne indikatorje*** (povezani z obstojem nekaterih elementov turističnega managementa in delovanja (npr. obstoj turističnega razvojnega načrta ali načrta s turističnimi komponentami na lokalnem, regionalnem in nacionalnem nivoju, DA ali NE vprašalnike vrednotenja sistemov, kot npr. programi za čiščenje plaže, coniranje plaže, kontrola hišnih ljubljenčkov, itd.));
- ***nominalne indikatorje*** (ki so v bistvenih označbah (npr. potrdilo Modra zastava (Blue Flag), ki temelji na obsežnem neodvisnem seznamu vprašanj in plažnega managementa in varnosti));
- ***indikatorje na podlagi mnenj*** ((npr. stopnja zadovoljstva turistov ali lokalnega prebivalstva); ti indikatorji temeljijo na vprašalnikih in so lahko izraženi kot številke, odstotki, v primeru da obsežne kvalitativne informacije kvantificiramo).

5.1.3 KAKOVOST INDIKATORJEV

Kakovost indikatorjev je odvisna od kvalitete vhodnih podatkov. V kolikor za izračun posameznih kazalcev uporabljamo ocene, predpostavljamo, da bo tudi indikator ocena. Podobno je z indikatorji, ki temeljijo na podlagi vprašalnikov in mnenj obiskovalcev, saj so pokazatelj njihovih subjektivnih mnenj.

Viri relevantnih in kvalitetnih informacij za izračun indikatorjev so lahko različni in včasih zelo številčni. Pri kazalcih razvoja turistične destinacije so glavni viri podatkov vse zainteresirane strani, ki sodelujejo v procesu proizvodnje in nudenja turističnih storitev: občine (občinske uprave), lokalne turistične organizacije, komunalna podjetja, podjetja za distribucijo energije, podjetja s področja dejavnosti gostinstva in hotelirstva, policija, uprave

narodnih parkov in seveda turisti, ki z izpolnjevanjem vprašalnikov dajejo odgovore na mnoga vprašanja. Ne smemo pozabiti tudi Statističnega urada ter drugih institucij, ki se ukvarjajo z zbiranjem podatkov s področja turizma.

Kvalitetni indikatorji trajnostnega razvoja so (Seljak, 2000, str. 22):
- občutljivi za spremembe v času;
- občutljivi za spremembe v prostoru;
- občutljivi za spremembe med posameznimi skupinami v družbi;
- nepristranski;
- imajo referenčne oziroma mejne vrednosti;
- združljivi oziroma v obliki, ki omogoča nadaljnje izračunavanje;
- podatke naj bi bilo relativno lahko zbrati in uporabiti.

Miller (2001, str. 352–355) je opozoril, da je potrebno pred praktično uporabo indikatorjev odgovoriti na nekaj vprašanj, s katerimi preverimo, ali smo izbrali prave indikatorje:
- Ali je indikator uporaben na področju turizma?
- Ali je indikator popoln?
- Ali je indikator primeren za vse vrste turizma?
- Ali so podatki za izračun indikatorja lahko dostopni?
- Ali so potrebni kakšni izračuni enostavnega kazalnika?
- Ali je indikator razumljiv?
- Ali je podatek objektiven, kvantitativen in zanesljiv?
- Ali kazalnik meri trajnostni turistični razvoj?
- Ali je indikator primeren za oblikovanje nadaljnjih sestavljenih indikatorjev?

5.1.4 UPORABA INDIKATORJEV

Uporabnost indikatorjev sem nakazal že v predhodnih poglavjih. Indikatorji trajnostnega razvoja turističnih destinacij bi morali prvenstveno služiti managerjem, odgovornim za razvoj in upravljanje destinacije, seveda pa tudi vsem zainteresiranim stranem, kakorkoli povezanih s turizmom. Indikatorji imajo lahko veliko uporabno vrednost za administrativne delavce, ki obdelujejo podatke s področja turizma, za turistična podjetja (organizatorje potovanj, namestitvena in gostinska podjetja, transport, itd.), za planerje iz drugih gospodarskih področij v turistični destinaciji, raziskovalce in študente s področja turizma, različne interesne skupine, lokalne organizacije, turiste in konec koncev vsakega posameznika, ki lahko prispeva svoj delček k trajnostnemu razvoju določene destinacije v vseh pogledih. V nadaljevanju je še nekaj prednosti, ki jih navaja UNWTO (Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook, 2004, str. 9):
- **boljše sprejemanje odločitev – zmanjšanje tveganja in stroškov** (izbrani indikatorji predstavljajo osnovo za odločanje o pomembnih razvojnih vprašanjih posamezne turistične destinacije; pravočasno ukrepanje lahko v veliki meri zmanjša tveganja in stroške razvoja na posameznih ravneh destinacije);
- **identifikacija nastajajočih bistvenih vprašanj – omogočanje preventive** (s pomočjo indikatorjev lahko zaznamo ključna vprašanja o razvoju destinacije, ki se šele začnejo pojavljati, ter s preventivnimi ukrepi preprečimo negativne posledice oziroma škodo);
- **identifikacija vplivov – omogočanje ustreznega ukrepanja, ko je to potrebno** (indikatorji nam kažejo vplive turizma na naravno, socialno in ekonomsko okolje ter jakost vpliva, kar je lahko osnova za hitro ukrepanje);
- **merjenje učinkov implementacije razvojnih planov in upravljalskih aktivnosti – vrednotenje napredka trajnostnega razvoja v turizmu** (s pomočjo indikatorjev lahko

razvojni managerji ugotavljajo, kako poteka izvedba v planih zadanih aktivnosti ter kje so razlogi za zamude);

- **zmanjšanje tveganja zaradi napak pri planiranju – identifikacija omejitev in priložnosti** (indikatorje lahko uporabljamo že v fazi planiranja trajnostnega razvoja (če jih je seveda možno izračunati za predhodna obdobja));
- **večja odgovornost – verodostojne informacije za javnost in vključene zainteresirane strani v turizmu pospešujejo njihovo odgovornost odločanja** (indikatorji so verodostojen vir informacij, ki lahko vplivajo na obnašanje vseh skupin vpletenih v turizmu);
- **stalen nadzor vodi k ponavljajočemu napredku** (stalno merjenje in spremljanje trajnostnega razvoja vodi k napredku).

Eden izmed zaključkov konference o trajnostnem razvoju v Rimu leta 2000 pod okriljem OECD je bil, da so indikatorji pomembno orodje komunikacije o vprašanjih trajnostnega, njihov razvoj pa zbuja zanimanje širše javnosti za uravnotežen razvoj (Towards sustainable development: Indicators to measure progress, 1999, str. 19).

5.2 RAZVOJ INDIKATORJEV

Po metodologiji UNWTO (Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook, 2004, str. 24–54) poteka razvoj indikatorjev trajnostnega razvoja za turistične destinacije v 12 fazah, te pa so strnjene v tri večje skupine. Namen razvoja indikatorjev je pridobiti ustrezne indikatorje, s katerimi bi čim bolj celovito zajeli trajnostni razvoj v posamezni turistični destinaciji.

5.2.1 RAZISKAVE IN ORGANIZACIJA

Sklop raziskave in organizacija je sestavljen iz naslednjih štirih faz (Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook, 2004, str. 24–35):

1. opis oziroma določitev turistične destinacije, kjer moramo predvsem določiti meje destinacije ter njene ključne atribute in sredstva, pri tem moramo pa še posebej upoštevati naravne in ekološke predele, pomembne za nadaljnji turistični razvoj; pri tej fazi je priporočljivo uporabiti Crouch-Ritchie model konkurenčnosti destinacije;

2. opredelitev zainteresiranih strani (deležnikov) turističnega razvoja, kajti proces oblikovanja indikatorjev zahteva udeležbo vseh deležnikov, ki kakorkoli vplivajo na razvoj turizma v določeni turistični destinaciji: lokalno prebivalstvo, javni sektor (občine, regionalne oblasti, službe, pristojne za razvoj turizma na nacionalni ravni, itd.) zasebni sektor (tour operatorji, namestitve, restavracije, vodniki, itd.), obiskovalci turistične destinacije in drugi (npr. lovci, ribiči, športna društva, itd.);

3. določitev sredstev in tveganj destinacije in to čim bolj natančno; za ta korak je zelo koristna uporaba Crouch-Ritchie modela, s katerim lahko naredimo zelo podrobno inventuro vseh pomembnih in potrebnih sestavin destinacije; za identifikacijo tveganj pa UNWTO priporoča uporabo SWOT[14] metode;

[14] SWOT je kratica za analizo prednosti (Strenghts), slabosti (Weaknesses), priložnosti (Opportunities) in nevarnosti (Threaths). Analizo je možno uporabiti kot koristen pripomoček za celovito preučevanje položaja podjetja (v našem primeru destinacije) in položaja njegovih strateških poslovnih enot (Traven, 1992, str. 644).

4. določitev dolgoročne vizije turistične destinacije, saj celovit proces razvoja indikatorjev ter določitev ključnih sredstev destinacije pripomore k lažji in natančnejši določitvi dolgoročne vizije destinacije, v katero so vključeni vsi deležniki.

5.2.2 RAZVOJ INDIKATORJEV TRAJNOSTNEGA TURISTIČNEGA RAZVOJA

Tudi sklop razvoja indikatorjev je razdeljen na štiri stopnje, ki časovno sledijo tistim iz prejšnjega podpoglavja (Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook, 2004, str. 35–43):

5. določitev prioritet trajnostnega razvoja, ki se nanaša na dejstvo, da je izbira potrebnih indikatorjev neposredno povezana s pomembnimi vprašanji, ki se tičejo destinacije; prioritetna področja morajo biti določena iz perspektive vseh zainteresiranih udeležencev; prednostna področja trajnostnega razvoja morajo biti izbrana na podlagi soglasja udeležencev ter predstavljajo okvir za identifikacijo indikatorjev;

6. identifikacija želenih indikatorjev trajnostnega razvoja, kjer glede na prioritetna vprašanja trajnostnega turističnega razvoja pripravimo seznam želenih indikatorjev (za katere mora obstajati realna možnost, da jih izračunamo oziroma sploh pridobimo potrebne podatke za njihov izračun); pri identifikaciji indikatorjev je potrebno upoštevati, da posamezen indikator vsebuje tiste informacije, ki managerjem služijo za razumevanje sprememb, ki se dogajajo v njihovi destinaciji;

7. določitev možnih virov podatkov za izračun indikatorjev, saj izbira indikatorja bazira na trenutnih in potencialnih virih podatkov[15]; pri tem ločimo dva osnovna povezana pristopa: 1) podatkovni pristop, pri katerem se na podlagi obstoječih podatkov odločimo, kaj bomo z njimi računali oziroma za katera področja, in 2) problemski pristop, pri katerem določimo ključna področja trajnostnega razvoja in nato preverimo, ali lahko pridobimo podatke za izračun indikatorjev; v praksi je ponavadi boljši drugi pristop (ob predpostavki, da dobimo vse potrebne podatke), vendar je dražji in bolj dolgotrajen; viri podatkov so lahko različni (javni in zasebni sektor, obiskovalci, drugi udeleženci, itd.);

8. izbor primernih indikatorjev, ki ga izvedemo na podlagi petih kriterijev:

- relevantnost (ali se indikator odziva na ključna vprašanja in probleme v destinaciji in daje prave informacije);
- možnost pridobivanja potrebnih informacij za analizo (na kakšen način lahko pridobimo potrebne informacije, ali so le-te že zbrane, ali bodo za to potrebni posebni postopki, do katerega nivoja so podatki že obdelani in v kakšni obliki so zbrani);
- kredibilnost informacij za nadaljnjo uporabo (ali viri podatkov bazirajo na znanstveni osnovi; običajno imajo podatki večjo težo, če so zbrani s strani neodvisnih organizacij - inštitutov);
- jasnost in razumljivost (indikatorji morajo biti oblikovani tako, da jih posamezne ciljne skupine uporabnikov lahko pravilno razumejo in tolmačijo);
- primerljivost (izbrati je potrebno takšne indikatorje, da lahko primerjamo njihove rezultate v različnih časovnih obdobjih, med posameznimi regijami, itd.).

[15] Podatek in informacija sta različna pojma. Podatek je predstavitev informacije na formaliziran način, ki je primeren za komunikacijo, interpretacijo ali obdelavo (s strani človeka ali stroja). Predstavimo ga lahko s pomočjo simbolov ali analognih veličin, ki ji je pripisan, ali se ji lahko pripiše nek pomen. Informacija pa je znanje, ki se nanaša na objekte kot so dejstva, dogodki, stvari, procesi ali ideje, vključno s koncepti, ki imajo v okviru nekega konteksta določen pomen (e-študij, 2009).

Pomembno je tudi število indikatorjev, ki naj ne bi bilo prenizko (nerealen prikaz dejanskega stanja), pa tudi ne previsoko, saj v nasprotnem primeru posamezni indikatorji izgubijo svoj značaj in pomen.

5.2.3 IMPLEMENTACIJA INDIKATORJEV TRAJNOSTNEGA TURISTIČNEGA RAZVOJA

Zadnje štiri faze se nanašajo na konkretno implementacijo indikatorjev za določeno destinacijo s končnimi rezultati in priporočili (Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook, 2004, str. 43–54):

9. ovrednotenje izvedljivosti in procesa implementacije indikatorjev, kjer ocenimo, ali lahko vsak posamezen indikator implementiramo, in sicer glede na:

- specifičen vir podatkov, potrebnih za izračun indikatorja;
- specifične lastnosti podatkov;
- frekvenco zbiranja podatkov;
- časovni razmik med pridobivanjem in razpoložljivostjo podatkov;
- zaupnost podatkov (ali lahko zbrane surove podatke takoj uporabimo za izračun indikatorjev, ali je potrebno počakati, da so podatki javno objavljeni);
- tehtnost in veljavnost podatkov;
- pripravo podatkov (kdo je odgovoren za obdelavo podatkov, njihovo ovrednotenje);
- stroške in tehnične zahteve zbiranja podatkov;

10. zbiranje podatkov in njihova analiza, kjer je potrebno določiti kdo in na kakšen način bo zbiral in analiziral podatke, ki so lahko kvantitativni, kvalitativni, normativni in deskriptivni;

11. poročanje o indikatorjih, kamor sodi določitev odgovornih oseb, ki bodo skrbele za poročanje in obveščanje o izbranih indikatorjih ter njihovo vključevanje v letna poročila o razvoju destinacije, prav tako pa za njihovo nadaljnjo izračunavanje in uporabo;

12. monitoring indikatorjev, saj je potrebno upoštevati dejstvo, da indikatorji trajnostnega razvoja za turistično destinacijo niso enkratni projekt, ampak so namenjeni uporabi za daljše časovno obdobje; indikatorje je potrebno spremljati in jih po potrebi spremeniti oziroma dodelati, da bi karseda dobro prikazali, ali je razvoj turizma v posamezni destinaciji v skladu z načeli trajnosti.

5.3 MODELI INDIKATORJEV

V okviru Mednarodnega inštituta za turizem v Ljubljani je leta 2005 izšel znanstveni članek treh avtorjev[16] z naslovom *Priprava modela za spremljanje konkurenčnosti turističnih destinacij na osnovi strateškega koncepta trajnostnega razvoja turizma v Sloveniji*. Avtorji so v članku podrobneje opredelili 1) koncept makroekonomske konkurenčnosti, 2) koncept konkurenčnosti v kontekstu turizma, 3) trajnostni razvoj turizma ter obstoječe modele indikatorjev, ki so naslednji (Mihalič et al, str. 19):

1. Model Radikon: Merjenje trajnostnega turističnega razvoja;
2. Model GRI[17]: Indikatorji trajnostnega turističnega razvoja za organizatorje potovanj;

[16] Tanja Mihalič, Janez Sirše, Anuška Radikon.
[17] GRI je kratica za The Global Reporting Initiative.

3. Model ARSO[18]: Kazalci okolja;
4. Model Radej: Indikatorji za vrednotenje okoljske kakovosti gospodarske rasti;
5. Model SGRS[19]-UMAR[20]: Indikatorji razvojnega monitoringa (RMO);
6. Model MCSD[21]: Blue Plan – indikatorji trajnostnega razvoja v Sredozemlju;
7. Model VISIT: Osnovni indikatorji trajnostnega razvoja turističnih destinacij;
8. Model EEA[22]: Okoljski indikatorji;
9. Indikatorji trajnostnega turističnega razvoja (UNWTO).

Od navedenih sem obrazložil modele Radikon, GRI in ARSO, saj se nanašajo direktno na turizem oziroma Slovenijo. Dodal sem še dva v praksi uveljavljena modela, ki na tem mestu nista navedena, in sicer model indikatorjev trajnostnega turizma na nacionalni ravni, ki ga je sestavil Angleški svet za turizem (v nadaljevanju ETC - English Tourism Council), in sistem okoljskih indikatorjev za španski turistični sektor. Jedro poglavja predstavljajo modeli UNWTO, VISIT in EU, ki so služili kot osnova pri kreiranju novega modela, prilagojenega za občino Bovec.

5.3.1 MODEL RADIKON

Model Radikon je bil razvit in leta 2003 uspešno zagovarjan v okviru magistrskega dela na Ekonomski fakulteti v Ljubljani pod naslovom Merjenje trajnostnega turističnega razvoja. Pri oblikovanju modela je avtorica izhajala iz izhodišč, da trajnostni razvoj temelji na treh samostojnih ogljiščih (področjih), in sicer ekonomskem, socialno-kulturnem (družbenem) in okoljskem (ekološkem) področju. Avtorica je upoštevala tako objektivne kot subjektivne dejavnike, ki vplivajo na trajnostni turistični razvoj. V analizo je zaradi pomanjkljive baze na okoljskem in socialno-kulturnem področju poleg objektivnih vključila tudi subjektivne indikatorje – kazalnike. Razvila je 100 subjektivnih indikatorjev, ki merijo zadovoljstvo obiskovalcev – turistov in lokalnega prebivalstva. Na podlagi različne tuje in domače literature (UNWTO, 1996; Radej, 1999; Seljak, 2000; Miller, 1999; Kotler, Haider in Rein, 1993; Ritchie, Crouch in Hudson, 2001) je nato izdelala sistem objektivnih indikatorjev, ki vključuje (Radikon, 2003, str. 99):

- 231 ekonomskih indikatorjev, med katerimi je 75 bistvenih ekonomskih indikatorjev trajnostnega turističnega razvoja tretje ravni, le-ti pa so združeni v parcialni agregatni indikator; ta je razčlenjen na indikatorje druge ravni, ki zajemajo: proizvodno dejavnost in dohodek, makroekonomsko stabilnost, porabo države, mednarodno menjavo in dejavnike gospodarske rasti (kapital, tehnološke vire ter človeške vire);
- 232 socialno-kulturnih indikatorjev, med katerimi je 101 bistven indikator tretje ravni; ti so razdeljeni na indikatorje druge ravni in zajemajo področja: demografija in koncentracija obiskovalcev, neenakost, zdravje, izobraževanje, pravice, svoboščine in sodelovanje ter varnost;
- 311 okoljskih indikatorjev (od tega 110 bistvenih na tretji ravni), ki so nadalje razčlenjeni na indikatorje druge ravni in zajemajo: zrak in podnebje, vodo, hrup, odpadke, tla in površine ter naravne vire (neobnovljive, obnovljive: površine, rastlinstvo, živalstvo in vode).

[18] ARSO je kratica za Agencijo Republike Slovenije za okolje in prostor.
[19] SGRS je kratica za Strategijo gospodarskega razvoja Slovenije.
[20] UMAR je kratica za Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.
[21] MCSD je kratica za Mediterranean Commission on Sustainable Development (Sredozemska komisija za trajnostni razvoj).
[22] EEA je kratica za European Environmental Agency (Evropska komisija za okolje).

Teoretična spoznanja je avtorica nato predstavila na primeru mestne občine Nova Gorica.

5.3.2 MODEL GRI

Model GRI – Indikatorji trajnostnega turističnega razvoja za organizatorje potovanj - so leta 2002 razvili strokovnjaki v okviru GRI – The Global Reporting Initiative. To je globalno združenje strokovnjakov iz različnih področij, ki s svojimi prispevki sodelujejo pri oblikovanju in razvoju največje svetovne mreže za poročanje s področja trajnosti. Njihov glavni cilj je organizacijam ponuditi takšen nabor načel in indikatorjev, da z njihovo pomočjo najbolje ocenijo in izmerijo njihove ekonomske, okoljske in socialne učinke (Global Reporting Initiative, 2009). Obseg dela se nanaša na 13 področij: letališča, oblačila in obutev, avtomobilska industrija, gradbeništvo in nepremičnine, električna omrežja, finančne storitve, proizvodnja in predelava hrane, logistika in transport, rudarstvo in metalurgija, nevladne organizacije, javne agencije, telekomunikacije in organizatorji potovanj.

V okviru GRI so oblikovali sistem specifičnih indikatorjev za poročanje o trajnostnem razvoju tour operatorjev. Indikatorji so razdeljeni v pet kategorij, ki prikazujejo življenjski cikel pavšalnega turističnega proizvoda (faza načrtovanja, razvoj in končna distribucija). Prve štiri kategorije se nanašajo na aktivnosti in odločitve, ki jih sprejema organizator potovanj, ko pripravlja pavšalni turistični proizvod, peta kategorija pa se nanaša na trajnostni razvoj destinacije, kjer se turistični proizvod proizvede (Tour operator sector supplement, 2002, str. 8). Kategorije indikatorjev so naslednje:

- produktni management in razvoj (Product management and development - PMD), ki zajema 9 indikatorjev, povezanih z aktivnostmi izbire destinacije in vrsto storitev, vključenih v pavšalni proizvod;
- interni management (Internal management - IM) z 9 indikatorji, povezanimi z aktivnostmi, ki se izvajajo na sedežu organizatorja potovanj, indikatorji pa so razdeljeni v pet podskupin (delovni procesi, zdravje in varnost, izobraževanje, materiali, odpadki);
- management nabave (Supply chain management - SCM) - 16 indikatorjev, ki so povezani z izbiro izvajalcev posameznih storitev, vključenih v pavšalni proizvod;
- odnosi s strankami (Customer relations - CR) - 7 indikatorjev, kjer ne gre samo za marketinške aktivnosti, ampak tudi na opozarjanje strank k trajnostnemu obnašanju in delovanju;
- sodelovanje znotraj destinacije (Co-operation with destination - D) - 6 indikatorjev, le-ti pa so razdeljeni na tri skupine (partnerstvo, razvoj lokalne skupnosti, donacije).

5.3.3 MODEL ARSO: KAZALCI OKOLJA

Kazalci okolja so med najbolj uporabnimi orodji za poročanje o okolju. Temeljijo na številčnih podatkih, ki kažejo stanje, določeno lastnost ali razvoj kakšnega pojava. Na takšen način na nekaj opozarjajo. Pomagajo izmeriti ali določiti količino različnih in mnogovrstnih podatkov, združenih v celoto. Primerno izbrani kazalci, ki temeljijo na dovolj dolgi podatkovni časovni vrsti, lahko kažejo ključne smeri razvoja pojava, zato so lahko v pomoč odločevalcem pri načrtovanju in upravljanju okolja in tudi splošni javnosti pri razumevanju okoljske problematike (Kazalci okolja, 2009).

Model Kazalci okolja je razvila Agencija Republike Slovenije za okolje v sodelovanju z Ministrstvom za okolje in prostor. Sestavlja ga 130 okoljskih indikatorjev (navedeni so v prilogi 1, tabela 1), izbranih iz nabora jedrnih kazalcev Evropske agencije za okolje. Kazalci so razvrščeni v dvanajst tematskih skupin – poglavij. Ta se nanašajo na okoljske sestavine

(npr. vodo, zrak), na okoljsko problematiko (npr. podnebne spremembe, varstvo narave, izguba biotske raznovrstnosti, proizvodnja in ravnanje z odpadki) ter na integrirane kazalce, ki sodijo v sistem oblikovanja sektorskih politik (npr. kmetijstvo, turizem, energetika, instrumenti okoljske politike). Poglavja kazalnikov so: energija, gozdarstvo, industrija, instrumenti okoljske politike, kmetijstvo, narava in površje, odpadki in snovni tok, podnebne spremembe, promet, turizem, vode in zrak.

V okviru te magistrske naloge nas zanimajo predvsem indikatorji za področje turizma, in sicer sta to dva kazalnika, **obisk naravnih znamenitosti** (prikazuje število obiskovalcev izbranih naravnih znamenitosti v koledarskem letu; to so turistične znamenitosti z naravnimi lepotami po definiciji SURS-a in so vključene v redno spremljanje obiskanosti) ter **razvoj in razporeditev turizma** (prikazuje razvoj turizma v Sloveniji z gibanjem števila razpoložljivih ležišč in števila prenočitev turistov ter njihovo časovno razporeditev glede na tip turističnih krajev) (Kazalci okolja, 2009). Indikatorji za preostala tematska poglavja so navedeni v prilogi 1, tabela 1.

5.3.4 MODEL ETC: NACIONALNI INDIKATORJI TRAJNOSTNEGA TURIZMA

ETC (ta institucija v takšni obliki ne obstaja več, ampak jo je nasledil Oddelek za kulturo, medije in šport (v nadaljevanju DCMS – Department for Culture, Media and Sport)) je leta 2002 razvil model 22 indikatorjev za merjenje trajnostnega turizma na nacionalni ravni. Model sestavlja zbir najvažnejših indikatorjev, ki se nanašajo na tri ključna področja trajnostnega razvoja turizma (Destinet: Sustainable tourism information portal, 2009):

- zaščita naravnega in izgrajenega okolja (7 indikatorjev);
- podpora lokalnim skupnostim in njihovi kulturi (7 indikatorjev);
- pomagati ekonomijam turističnih destinacij (8 indikatorjev).

Indikatorji ETC so navedeni v prilogi 1, tabela 2.

5.3.5 SISTEM OKOLJSKIH INDIKATORJEV ZA TURISTIČNI SEKTOR V ŠPANIJI

Sistem okoljskih indikatorjev za turistični sektor za potrebe Španije je pripravil OECD. Sistem temelji na DPSIR[23] modelu, ki ga je razvila EEA in se trajnostnega turističnega razvoja loteva iz različnih perspektiv (Making tourism more sustainable: A Guide for Policy Makers, 2005, str. 88):

- demografski pristop, ki se nanaša na odnose med turistično populacijo in lokalnim prebivalstvom ter koncentracijo turistov na določenih območjih);

[23] Petdelni okvir vključuje: gonilne sile (D-Driving forces), obremenitve (P-Pressures), stanje (S-State), vplive (I-Impact) in odzive (R-responses).

- **Gonilne sile** so socialno-ekonomski dejavniki in dejavnosti, ki povzročajo povečanje ali omejevanje pritiskov na okolje. To so lahko npr. obseg gospodarskih, prometnih ali turističnih dejavnosti.
- **Obremenitve** sestavljajo neposredne antropogene obremenitve in vplivi na okolje kot so npr. izpusti onesnaževal ali raba naravnih virov.
- **Stanje** se nanaša na trenutno stanje in razvoj pojava v okolju kot je raven onesnaženosti zraka, vodnih teles in tal, raznovrstnost vrst v posamezni geografski regiji, razpoložljivost naravnih virov (npr. les ali sladka voda).
- **Vplivi** so učinki spremenjenega okolja na zdravje ljudi in živih bitij.
- **Odzivi** so odgovori družbe na okoljske probleme. To so lahko posebni ukrepi države kot npr. takse na rabo naravnih virov. Pomembne so tudi odločitve podjetij in posameznikov, npr. investicije podjetij v nadzor nad onesnaževanjem ali nakupi recikliranih dobrin v gospodinjstvih (ARSO, 2009).

- ekonomski pristop, ki se osredotoča na stopnjo specializacije in koncentracije turističnih aktivnosti, kakor tudi na ekonomski dobiček, povezan s turističnim sektorjem;
- sektorska struktura, ki je povezana s koncentracijo/razpršenostjo turističnih namestitev in njihovo porazdelitvijo.

Hkrati pa sistem označuje okoljsko dimenzijo z nizom indikatorjev, ki opredeljujejo vplive turizma na nekaterih področjih:
- vpliv transportnega ciklusa na kvaliteto zraka;
- vpliv turizma na kakovost in ciklus vode, biodiverziteto in pokrajino;
- vpliv turistične infrastrukture na pokrajino in biodiverziteto;
- vpliv storitev povezanih s turističnimi aktivnostmi na vodni ciklus, energijo in tok materiala.

Sistem 27 indikatorjev je naveden v prilogi 1, tabela 3.

5.3.6 MODELI UNWTO

Svetovna turistična organizacija je leta 2004 izdala doslej najpomembnejše in najbolj kompleksno delo na področju indikatorjev trajnostnega razvoja za turistične destinacije, in sicer pripročnik *Indikatorji trajnostnega razvoja za turistične destinacije (Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook).* Vodič je namenjen turističnim managerjem ter vsem zainteresiranim deležnikom kot podlaga za oblikovanje lastnega sistema indikatorjev. Sestavljen je iz šestih vsebinsko enakovrednih delov, ki si sledijo v smiselni celoti. Prvo poglavje je namenjeno predstavitvi indikatorjev ter njihovi uporabi, v drugem poglavju je podrobno opisan proces razvoja indikatorjev, tretji del obravnava glavna področja trajnosti ter indikatorje za turizem za posamezno področje, v četrtem poglavju pa so izdelani modeli indikatorjev za posamezne turistične destinacije. V petem poglavju je obdelana uporaba indikatorjev pri planiranju in uporabljanju turističnih procesov, zadnji vsebinski sklop pa je namenjen prikazu študij primerov. Kot sem že omenil, je UNWTO razvila več modelov indikatorjev, in sicer za posamezna ključna področja in vprašanja trajnosti ter za posamezne turistične destinacije. Za vsak posamezen indikator so navedeni naslednji podatki:
- razlogi za uporabo indikatorja;
- viri podatkov, potrebnih za izračun indikatorja;
- načini uporabe indikatorja (predlogi, kako lahko posamezen indikator podpre proces odločanja);
- benchmarking (mogoča primerjava z drugimi indikatorji).

UNWTO je razvila modele indikatorjev za 13 področij trajnosti (v oklepaju so navedena podpodročja) (Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook, 2004, str. 55–245):
- **blaginja gostujočih skupnosti** (lokalno zadovoljstvo s turizmom; učinki turizma na skupnosti; dostop lokalnega prebivalstva do ključnih mest; enakost spolov; »sex« turizem);
- **ohranjanje kulturnih vrednot** (zaščita izgrajene dediščine);
- **sodelovanje skupnosti v turizmu** (vključenost in zavest skupnosti);
- **zadovoljstvo turistov** (ohranjanje zadovoljstva turistov; dostop);
- **zdravje in varnost** (zdravje; obvladovanje epidemij in mednarodno prenosljivih bolezni; zaščita turistov; varnost lokalnega prebivalstva);

- **zajetje ekonomskih koristi od turizma** (sezonska komponenta; odtekanja; zaposlenost; turizem kot prispevek k ohranjanju narave; ekonomske koristi skupnosti in destinacije; turizem in zmanjšanje revščine; konkurenčnost turističnih podjetij);
- **varstvo naravnih vrednot** (zaščita kritičnih ekosistemov; kvaliteta morske vode);
- **upravljanje z redkimi naravnimi viri** (management energije, klimatske spremembe in turizem; razpoložljivost vode in njeno obvarovanje; kvaliteta pitne vode);
- **omejevanje učinkov turističnih aktivnosti** (ravnanje z odplakami; upravljanje z odpadki; onesnaževanje zraka; kontrola hrupa; vizualni učinki turističnih zmogljivosti in infrastrukture);
- **nadzor turističnih aktivnosti** (nadzor intenzitete uporabe; vodenje prireditev);
- **planiranje in kontrola v destinaciji** (vključitev turizma v lokalne/regionalne plane; kontrola razvoja; transport, povezan s turizmom; zračni transport);
- **oblikovanje proizvodov in storitev** (oblikovanje krožnih potovanj in poti; zagotavljanje raznolikosti izkušenj; trženje trajnostnega turizma; zaščita imidža destinacije);
- **trajnost turističnih operacij in storitev** (politike trajnostnega in okoljskega managementa ter dobre prakse).

UNWTO pa je oblikovala tudi skupine indikatorjev za posamezne turistične destinacije (Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook, 2004, str. 247–301):

- obalna območja (10 področij, 30 indikatorjev);
- plaže (11 področij, 29 indikatorjev);
- mali otoki (11 področij, 41 indikatorjev);
- destinacije v puščavah in nerodovitnih območjih (6 področij, 19 indikatorjev);
- gorske destinacije (9 področij, 30 indikatorjev);
- naravni in občutljivi ekološki predeli (22 področij, 78 indikatorjev);
- »ekodestinacije«;
- parki in zavarovana območja (6 področij, 28 indikatorjev);
- skupnosti, ki mejijo oziroma so znotraj zavarovanih predelov (4 področja, 6 indikatorjev);
- steze in poti (6 področij, 28 indikatorjev);
- izgrajena dediščina (13 področij, 25 indikatorjev);
- majhne in tradicionalne skupnosti (6 področij, 18 indikatorjev);
- urbani turizem (8 področij, 21 indikatorjev);
- konferenčni centri (21 področij, 36 indikatorjev);
- skupnosti, ki težijo k turističnemu razvoju (7 področij, 30 indikatorjev);
- tematski parki (7 področij, 19 indikatorjev);
- vodni parki (4 področja, 12 indikatorjev);
- križarke in njihove destinacije (18 področij, 39 indikatorjev).

UNWTO je predlagala, da je potrebno nabor indikatorjev prilagoditi glede na turistično destinacijo in podala le možno listo vseh indikatorjev (tako osnovnih kot tudi specifičnih) na vseh področjih turističnega razvoja (na ekonomskem, socialno-kulturnem, okoljskem ter institucionalnem področju). Pri oblikovanju indikatorjev v posamezni turistični destinaciji je pomembno, da managerji v turizmu vedo, katera so prednostna področja trajnostnega turističnega razvoja in da primerno določijo indikatorje za spremljanje le-tega (Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook, 2004, str. 55).

5.3.6.1 Model osnovnih indikatorjev

Model osnovnih oziroma univerzalnih indikatorjev je sestavljen iz 12 osnovnih področij spremljanja in 29 osnovnih indikatorjev. Le-ti se lahko uporabljajo za merjenje trajnostnega razvoja za vsako posamezno destinacijo, bodisi samostojno bodisi v kombinaciji z drugimi modeli indikatorjev. Model je predstavljen v prilogi 1, tabela 4.

5.3.6.2 Sestavljeni UNWTO model indikatorjev (gorske destinacije/parki in zavarovana območja)

V sestavljenem modelu sem združil dva modela indikatorjev po metodologiji UNWTO, in sicer za gorske destinacije ter za parke in zavarovana območja. Ker je eden od ciljev te magistrske naloge ovrednotiti različne modele indikatorjev in izbrati tistega, s katerim bi najbolje opredelili trajnostni razvoj v občini Bovec, je pomembno, da upoštevamo oba modela, saj občino Bovec lahko štejemo kot gorsko destinacijo, hkrati pa večino njenega ozemlja leži v Triglavskem narodnem parku, edinem zavarovanem območju takšnega pomena v Sloveniji.

Ker so gore in gorska območja zaradi svojih značilnosti, ki so zelo primerne za različne oblike rekreacije, med najbolj obiskanimi turističnimi točkami na vseh kontinentih, je UNWTO razvil poseben sistem indikatorjev trajnostnega razvoja za gorske destinacije, ki se nanaša na naslednja pomembna področja (Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook, 2004, str. 259):

- uničenje ali zmanjšanje flore in favne zaradi turističnih aktivnosti;
- fizična erozija, povzročena s strani turistične industrije zaradi gradnje in uporabe infrastrukture v naravnem okolju (poti, kolesarski poligoni, itd.);
- vizualno onesnaženje zaradi izgrajenih objektov, krčenja gozda in drugih aktivnosti, ki vplivajo na obliko in izgled pokrajine;
- dostop do občutljivih in zavarovanih področij;
- upravljanje s trdimi odpadki (smetmi);
- vplivi turističnih aktivnosti na kvaliteto vode;
- vpliv na majhne in/ali posebne skupnosti;
- ekoturizem in pustolovski turizem;
- sezonska komponenta.

Sistem indikatorjev za parke in druga zavarovana območja je predvsem namenjen managerjem v turizmu, ki se ubadajo z dvema nalogama: kako na eni strani zaščititi ključne naravne in kulturne privlačnosti, ki označujejo destinacijo kot tako, ter kako po drugi strani zadovoljiti potrebe obiskovalcev, ki izkoriščajo te privlačnosti.
Združeni model indikatorjev upošteva vse tri temeljne vidike trajnosti: okoljski (O), socialni (S) in ekonomski (E) vidik. V prilogi 1, tabeli 5 je poleg posameznega področja s kraticami označen vidik trajnostnega razvoja, na katerega se nanašajo posamezni indikatorji.

5.3.7 MODEL VISIT

VISIT iniciativa je nastala v okviru programa LIFE, ki ga je finančno podprla EU. Ime poudarja koncept organizacije: pozitivno sodelovanje različnih iniciativ, ki delujejo na področju trajnosti v turizmu. Združenje je bilo ustanovljeno leta 2004 v Reisepavillonu, mestu, kjer se odvija vodilni evropski sejem za ekoturizem. To je bil vrhunec medsebojnega sodelovanja številnih vodilnih evropskih eko znakov na področju turizma.

Temeljni cilji VISIT-a so vzpodbuditi (VISIT, 2009):

- destinacijske managerje k merjenju napredka na področju trajnosti in kvalitete;
- organizacije in organe pristojne za eko označevanje, da identificirajo svoje potenciale, s katerimi lahko prispevajo k bolj trajnostnemu turizmu v destinacijah;
- turistične ponudnike, da zaprosijo za pridobitev okoljskih certifikatov, s katerimi dokazujejo svojo ekološko naravnanost;
- turistične organizacije na vseh ravneh, založnike turističnih vodnikov, tour operatorje, potovalne agencije, da sodelujejo z VISIT eko znaki ter da promovirajo produkte in storitve z dodano vrednostjo tako za stranke (turiste) kot za okolje;
- združenja deležnikov ter politike, da prepoznajo in podprejo prednosti harmonizacije ekološkega označevanja v okviru dopolnilnih iniciativ in zakonodaje;
- vse profesionalce v turizmu, da prispevajo, razvijajo, izboljšujejo in promovirajo eko označevanje.

Izmed množice potencialnih različnih indikatorjev, s katerimi merimo trajnostni razvoj v turistični destinaciji, je VISIT tako izbral sistem ključnih indikatorjev, ki vključuje (Tourism eco-labelling in Europe – moving the market towards sustainbility, 2004, str. 9):

- indikatorje z visoko učinkovitostjo z obzirom na trajnostni turistični razvoj;
- indikatorje z visoko povezanostjo s kvaliteto v turizmu (pozitivno in negativno);
- indikatorje z visokim vplivom na zaznavanje potrošnikov;
- indikatorje, ki jih lahko izpeljemo iz obstoječih ali pa lahko dostopnih podatkov (če nekateri ključni podatki niso na voljo, lahko uporabimo ocenjene podatke na podlagi vprašalnikov obiskovalcev ali regionalnih poročil);
- indikatorje, ki so zanesljivi in omogočajo primerjavo med različnimi regijami.

Sistem izbranih indikatorjev so preizkusili v desetih evropskih destinacijah: Riviera dei Gelsomini in Comune di Ravenna (Italija), Lillehammer (Norveška), Praesto Fjord (Danska), Soumenlinna (Finska), Söderslätt (Švedska), Werfenweng, Hallstatt, Sirnitz in Lesachtal (Avstrija). Rezultati testiranj so pripeljali do indikatorjev, ki so predstavljeni v nadaljevanju in so priporočeni kot »prednostni indikatorji«, za katere so podatki relativno lahko dostopni. Prikazani so v prilogi 1, tabela 6.

5.3.8 MODEL EU

Model indikatorjev trajnostnega razvoja EU je na poziv Evropske komisije in Eurostata leta 2004 pripravil nacionalni statistični urad Švedske. Rezultat teh prizadevanj je sistem dvajsetih osnovnih (jedrnih) indikatorjev, ki naj bi jih države EU uporabljale za hitro oceno trajnostnega turističnega razvoja tako na nacionalni, regionalni in lokalni ravni. Vodilo Eurostata je bilo, da število indikatorjev v modelu ne sme biti previsoko, saj je v nasprotnem primeru zelo težko pridobiti podatke za izračun indikatorjev že na nacionalni ravni, na regionalni in lokalni ravni pa skorajda nemogoče. Prav tako naj bi ta model posameznim državam članicam služil kot osnova pri načrtovanju in izvajanju statistike turizma.

Izbor indikatorjev je potekal na osnovi naslednjih kriterijev (Methodological work on measuring the sustainable development of tourism – Part 1, 2006, str. 9):

- relevantnost indikatorjev s poudarkom na interakciji med turizmom in okoljem;
- skladnost indikatorjev z različnimi področji v okviru DPSIR;
- ali se indikator pojavlja v čim večih obstoječih modelih indikatorjev;
- potrebno je upoštevati dostopnost podatkov, potrebnih za izračun;

- primernost za različne geografske ravni;
- jasnost razumevanja in možnost povezave s splošnimi okoljskimi cilji;
- omejeno število indikatorjev.

Sistem indikatorjev temelji na okvirih DPSIR. Osredotoča se predvsem na okoljske vplive turizma, manj poudarkov pa daje na ekonomske in socialne vidike. Model je predstavljen v prilogi 1, tabela 7.

5.4 PRIMERJAVA IZBRANIH MODELOV

Pod drobnogled sem vzel tri modele indikatorjev trajnostnega razvoja v turistični destinaciji, in sicer sestavljeni model UNWTO za gorske destinacije ter parke in zavarovana območja, model VISIT in model EU. V naslednji tabeli sem združil negativne in pozitivne vplive turizma, ki jih navajata organizaciji UNEP in OECD (poglavje 2), in preveril, koliko od teh vplivov pokriva posamezen model indikatorjev. Večina vplivov je povzeta po klasifikaciji UNEP, vplivi, ki jih navaja OECD, so v tabeli označeni z zvezdico (*). Kratica DA pomeni, da posamezen model obravnava vpliv turizma, kratica NE, da model ne obravnava omenjenega vpliva.

Tabela 4*: Vplivi turizma po klasifikaciji UNEP in OECD in vključenost teh vplivov v modelih indikatorjev trajnostnega razvoja UNWTO, VISIT in EU.*

Vpliv turizma	Model UNWTO	Model VISIT	Model EU
Okoljski vplivi			
NEGATIVNI VPLIVI			
Izčrpavanje vodnih virov	DA	DA	DA
Izčrpavanje lokalnih virov (energija, itd.)	NE	DA	NE
Degradacija tal	DA	NE	NE
Onesnaževanje zraka in hrup	NE	NE	DA
Trdi odpadki	DA	DA	DA
Odplake	DA	DA	DA
Vizualno onesnaževanje	DA	NE	NE
Degradacija zaradi gradnje in razvoja infrastrukture	NE	NE	NE
Degradacija naravnih in zgodovinskih znamenitosti*	NE	NE	NE
Krčenje gozdov in netrajnostna raba	DA	DA	DA
Omejevanje dostopa*	DA	NE	NE
Razvoj marin	/	/	/
Teptanje	DA	NE	NE
Sidranje in druge morske aktivnosti	/	/	/
Spremembe ekosistema zaradi aktivnosti turistov	DA	NE	NE
Vplivi na globalno okolje	NE	NE	NE
Prenatrpanost*	DA	DA	NE
Zastoji v prometu*	NE	NE	NE
POZITIVNI VPLIVI			
Direktni finančni prilivi	NE	DA	DA
Dodatni dohodki države	NE	DA	DA
Izboljšan management okolja	NE	DA	DA
Dvigovanje okoljske zavesti	NE	NE	NE
Zaščita in varovanje narave	DA	DA	DA
Alternativno zaposlovanje	NE	DA	NE
Socialno-kulturni vplivi			
NEGATIVNI VPLIVI			

Vpliv turizma	Model UNWTO	Model VISIT	Model EU
Materializacija	NE	NE	NE
Standardizacija	NE	NE	NE
Izguba avtentičnosti	NE	NE	NE
Prilagajanje povpraševanju turistov	NE	NE	NE
Ekonomska neenakost	NE	NE	NE
Vznemirjenje zaradi obnašanja turistov	DA	NE	NE
Neenakost pri zaposlovanju	NE	NE	NE
Konflikti uporabe virov	DA	NE	NE
Kulturno nazadovanje	NE	NE	NE
Tradicionalna uporaba zemlje	DA	NE	NE
Naraščanje kriminala	DA	DA	NE
Delo otrok	NE	NE	NE
Prostitucija in »sex« turizem	NE	NE	NE
POZITIVNI VPLIVI			
Podpora skupnostim	NE	NE	NE
Turistične zmogljivosti, ki koristijo skupnosti	NE	NE	NE
Prevrednotenje kulture in tradicij	NE	NE	NE
Dviganje zavesti	NE	NE	NE
Ekonomski vplivi			
NEGATIVNI VPLIVI			
Odtekanje sredstev	NE	NE	NE
Stroški infrastrukture	NE	NE	NE
Porast cen	NE	NE	NE
Ekonomska odvisnost od turizma	NE	DA	DA
Sezonsko delo	DA	DA	NE
POZITIVNI VPLIVI			
Devizni prilivi	NE	NE	NE
Prispevek k proračunu	NE	NE	NE
Generiranje delovnih mest	DA	NE	DA
Spodbujanje investicij v infrastrukturo	NE	NE	NE
Prispevek lokalnim skupnostim	NE	NE	NE

Legenda: * Vplivi po klasifikaciji OECD.
DA Posamezen model obravnava določen vpliv turizma.
NE Posamezen model ne obravnava določenega vpliva turizma.

Vir: Mihalič, 2006, str. 59.; UNEP, 2007; Priloga 1 - tabele 5, 6 in 7.

Kot je razvidno iz tabele 4 nobeden od obravnavanih modelov ne pokriva vseh navedenih vplivov turizma, še posebej so modeli šibki pri ocenjevanju socialno-kulturnih vplivov. Seveda je učinkovitost in uspešnost posameznega modela, da kar najbolje zajame čimveč vplivov turizma, pogojena tudi s številom indikatorjev v modelu. Več kot je indikatorjev, večja naj bi bila pokritost vplivov.

5.4.1 VREDNOTENJE IZBRANIH MODELOV

Pri vrednotenju posameznega modela sem upošteval predvsem dejstvo, v kolikšni meri model indikatorjev pokriva tri temeljne dimenzije trajnosti, in sicer okoljsko, socialno (kulturno) in ekonomsko.

Združeni **model UNWTO** za gorske destinacije ter parke in zavarovana območja obsega 58 indikatorjev, od tega 30 za prvi in 28 za drugi sklop. Celoten model je sestavljen tako, da so najprej navedena področja, ki jih model zajema, nato pa za vsako področje seznam priporočenih indikatorjev.

Model upošteva vse tri glavne dimenzije trajnosti, tako se 24 indikatorjev nanaša na okoljsko (ekološko), 13 indikatorjev na socialno (kulturno) in 21 indikatorjev na ekonomsko dimenzijo. Indikatorji niso razdeljeni glede na posamezno dimenzijo, temveč glede na že prej omenjena področja.

V tabeli 4 sem v skladu z metodologijo UNEP in OECD navedel 51 vplivov turizma (dva od njih (negativna okoljska vpliva) nista relevantna za občino Bovec, zato sem ju v nadaljevanju izpustil), od tega je 34 negativnih in 15 pozitivnih, delijo pa se še na okoljske (22 vplivov (16 negativnih + 6 pozitivnih)), socialno-kulturne (17 vplivov (13 + 4)) in ekonomske (10 vplivov (5 + 5)). V naslednji tabeli je navedeno število posameznih vplivov iz tabele 4 in na koliko vplivov se nanaša kombinirani model UNWTO.

Tabela 5: Upoštevani vplivi turizma v kombiniranem modelu indikatorjev UNWTO.

Vplivi turizma		**Število vseh vplivov**	**Število upoštevanih vplivov v modelu**	**Stopnja pokritja v odstotkih**
Okoljski	Negativni	16	10	62,5
	Pozitivni	6	1	16,7
Socialno-kulturni	Negativni	13	4	30,8
	Pozitivni	4	0	0,0
Ekonomski	Negativni	5	1	20,0
	Pozitivni	5	1	20,0
Skupaj:		49	17	34,7

Vir: Tabela 4.

Iz tabele 5 je jasno razvidno, da kombinirani model indikatorjev UNWTO upošteva oziroma se nanaša le na dobro tretjino negativnih in pozitivnih vplivov turizma, ki sem jih priredil po metodologiji UNEP in OECD. Največ indikatorjev iz omenjenega modela se nanaša na izračunavanje in spremljanje negativnih ekoloških vplivov turizma, medtem ko noben od indikatorjev v modelu ni primeren za merjenje pozitivnih socialno-kulturnih vplivov. Tudi pri ekonomski vplivih (tako negativnih kot pozitivnih) je stopnja pokritosti nizka, samo 20 %.

Med prednosti modela UNWTO štejem:
- da upošteva vse tri temeljne dimenzije trajnostnega razvoja;
- da je kombinirani model izvzet iz veliko širšega konteksta in metodologije UNWTO;
- da bi s kombinacijo med različnimi modeli UNWTO dejansko lahko zagotovili spremljanje vseh 12 v tabeli omenjenih vplivov.

Model ima tudi svoje slabosti:
- slabo upoštevanje socialno-kulturnih vplivov, kar pa se da rešiti s kombiniranjem različnih modelov indikatorjev, omenjenih v predhodni alineji;
- model ne upošteva političnih dejavnikov, ki imajo pri kreiranju turistične politike, načrtovanju, izvajanju in spremljanju trajnostnega razvoja v destinaciji zelo veliko vlogo;
- nekatere indikatorje v modelu je praktično nemogoče izračunati oziroma oceniti.

Model VISIT je sestavljen iz 32 indikatorjev, ki so razdeljeni v štiri vsebinske sklope, le-ti pa se navezujejo tudi na tri temeljne dimenzije trajnostnega razvoja. V prvi sklop, ki se nanaša na politično izvedbo konceptov trajnosti, sodi 6 indikatorjev, v drugem sklopu (okoljski indikatorji) jih je 16, v tretjem (indikatorji socialnih in kulturnih učinkov) jih je 5 in v zadnjem sklopu (indikatorji ekonomskih učinkov) tudi 5. Kot je že navedeno, model torej upošteva vse tri glavne dimenzije trajnosti.

Tabela 6: Upoštevani vplivi turizma v modelu indikatorjev VISIT.

Vplivi turizma		Število vseh vplivov	Število upoštevanih vplivov v modelu	Stopnja pokritja v odstotkih
Okoljski	Negativni	16	6	37,5
	Pozitivni	6	5	83,3
Socialno-kulturni	Negativni	13	1	7,7
	Pozitivni	4	0	0,0
Ekonomski	Negativni	5	2	0,4
	Pozitivni	5	0	0,0
Skupaj:		49	14	28,6

Vir: Tabela 4.

Tabela 6 prikazuje pokritost modela glede na posamezne vplive turizma, pri čemer je ta še slabša kot pri prvem modelu, in sicer skupno le 28,6 %. Največ indikatorjev v modelu se nanaša na merjenje pozitivnih okoljskih vplivov (83,3 %), najmanj pa na merjenje pozitivnih socialno-kulturnih ter ekonomskih, kjer noben od indikatorjev ne meri navedenih vplivov. Razlog je tudi ta, da je v model vključenih samo po pet indikatorjev za posamezno kategorijo.

Prednosti modela VISIT so:
- upošteva vse tri temeljne dimenzije trajnostnega razvoja;
- upošteva tudi politično komponento;
- model je bil že preizkušen v desetih evropskih destinacijah;
- podatki za izračun posameznih indikatorjev so relativno lahko dostopni;
- posebej dobro so v modelu zastopani indikatorji, ki merijo okoljske učinke.

Slabosti modela pa so:
- relativno nizka pokritost vplivov turizma;
- nizko število indikatorjev za merjenje socialno-kulturnih in ekonomskih učinkov.

Model EU je najmanjši izmed treh modelov in je sestavljen iz 20 indikatorjev, od katerih se jih največ nanaša na merjenje okoljskih učinkov turizma (predvsem pozitivnih – 66,7 % pokritost). Model temelji na okvirih DPSIR.

Tabela 7: Upoštevani vplivi turizma v modelu indikatorjev EU.

Vplivi turizma		Število vseh vplivov	Število upoštevanih vplivov v modelu	Stopnja pokritja v odstotkih
Okoljski	Negativni	16	5	31,2
	Pozitivni	6	4	66,7
Socialno-kulturni	Negativni	13	0	0,0
	Pozitivni	4	0	0,0
Ekonomski	Negativni	5	1	0,2
	Pozitivni	5	1	0,2
Skupaj:		49	11	22,4

Vir: Tabela 4.

Tabela 7 prikazuje pokritost vplivov turizma, pri čemer model EU dosega najslabši rezultat. Še posebej bode v oči, da noben od indikatorjev v modelu ni primeren za merjenje negativnih in pozitivnih socialno-kulturnih učinkov. Med prednosti modela štejem dejstvo, da je število indikatorjev nizko in jih je mogoče relativno izračunati oziroma pridobiti podatke. Slabosti je nekoliko več:
- nizka pokritost vplivov turizma;
- ni indikatorjev za merjenje socialno-kulturnih in ekonomskih vplivov;

- model ni primeren za merjenje ekonomskih vplivov.

6 OBLIKOVANJE MODELA INDIKATORJEV TRAJNOSTNEGA TURISTIČNEGA RAZVOJA ZA OBČINO BOVEC

Kot lahko vidimo, noben od obravnavanih modelov v prejšnjem poglavju ni popoln oziroma so daleč od popolnosti. V tem poglavju sem na podlagi tabele vplivov turizma in s kombiniranjem različnih modelov pripravil takšen model indikatorjev, s katerim bi bilo najlažje izmeriti in spremljati trajnostni turistični razvoj v občini Bovec. Pripravil sem tudi priporočila za njegovo implementacijo v praksi.

6.1 PREDSTAVITEV OBČINE BOVEC

Občina Bovec leži na goratem območju severozahodne Slovenije in se razteza od Triglava na vzhodu do italijanske meje na skrajnem zahodu. Glavno mesto v občini je Bovec, poleg tega pa širše območje občine sestavljajo Bovška kotlina, doline Koritnica z Možnico in Bavšico ter Trenta z Lepeno, Zadnjico in Zadnjo Trento. Površina Bovškega je 367,3 km^2 in sodi med večje slovenske občine.

Občina meji na italijanske občine Tarvisio (Trbiž), Chiusaforte (Kluže) in Resia (Rezija) na severu in zahodu ter na slovenski občini Kobarid na jugu in Kranjska Gora na severovzhodu. Dostop v občino je čez prelaze Predel (1.156 m) iz Trbiža, Vršič (1.611 m) iz Kranjske Gore, Učja (650 m) iz Furlanije ali prek krajev od juga skozi Tolmin in Kobarid. Velik del občine leži v Triglavskem narodnem parku, edinem zavarovanem območju takšnih omejitev v Sloveniji (Občina Bovec, 2009).

Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 2002 je takrat v občini živelo 3.138 prebivalcev, od tega 1.517 moških in 1.621 žensk, njihova povprečna starost pa je bila 40,67 let (Popis prebivalstva 2002). V preteklosti, v času po 2. svetovni vojni, je bilo število prebivalcev skoraj podvojeno, in sicer več kot 6000.

Pomemben, skorajda usoden pečat, je v občini Bovec pustila soška fronta, ena najbolj krvavih bojnih linij, ki se je kdajkoli odvijala na območju Evrope. Za sabo je pustila opustošenje in na deset tisoče mrtvih na obeh vojskujočih se straneh, italijanski in avstroogrski vojski.

Danes je Bovško področje, kjer je okolje še skoraj nedotaknjeno, industrija skromna, vode še čiste, ljudje gostoljubni, izpolnjeni so torej vsi pogoji, potrebni za razvoj in razcvet trajnostnega turizma.

6.2 TURIZEM V OBČINI BOVEC

Pri analizi turizma v občini Bovec sem upošteval tako turistično ponudbo kot tudi turistično povpraševanje.

6.2.1 TURISTIČNA PONUDBA

Občina Bovec je zaradi svoje edinstvene geografske lege in ugodnih klimatskih razmer že dolgo atraktivna destinacija za številne domače in tuje turiste. Najmočnejši atribut območja so

naravne dobrine - danosti. Pokrajina je zaznamovana s številnimi slapovi in ostalimi vodnimi viri (slap Boka, izvir Gljuna in slap Virje, potoki Slatenik, Sušec, Možnica, Mlinarica, korita in slapovi Predilnice), gorskimi jezeri (Krnsko jezero, Kriška jezera), reko Koritnico in Sočo, ki je naravna znamenitost od svojega izvira v Trenti pa vse do izliva v Tržaški zaliv, s številnimi mogočnimi gorami (Triglav, Mangart, Jalovec, Razor, Pihavec, Lepo Špičje, Rombon, Kanin, itd.), bogatim podzemnim svetom (brezna v Kaninskem pogorju sodijo med najgloblja na svetu) ter pestrim in raznolikim rastlinskim in živalskim svetom (npr. endemit soška postrv). Razgiban relief omogoča številne aktivnosti na prostem, tako v poletni (npr. pohodništvo, gorsko kolesarjenje, jahanje, jadralno padalstvo, adrenalinski športi na vodi (kajakaštvo, rafting, soteskanje, vodni bob), jamarstvo, opazovanje rastlin in živali, itd.) kot tudi v zimski sezoni (smučanje na Kaninu, sankanje na Mangartu in Kobariškem Stolu, drsanje, itd.) (Strategija razvoja turizma na Bovškem, 2005, str. 6–11).

Antropogeni del turistične ponudbe v občini Bovec predstavljajo objekti sakralne in etnografske dediščine kot so cerkve (Sv. Lenart na Ravnah, Devica Marija v Polju, Marija Lavretanska v Trenti, Sv. Jožef v Soči, Sv. Štefan v Logu pod Mangartom), spomeniki (Žičnica Golobar – tehnični spomenik, spomenik Juliusu Kugyju v Trenti, itd.) in ostanki prej omenjene soške fronte (kaverne, obrambni in strelski jarki, vojaška pokopališča v Trenti, Soči, Bovcu in Logu pod Mangartom). Posebne omembe sta vredna še Trdnjava Kluže (zgrajena je bila v 15. stoletju na robu skalnega kanjona 60 metrov visoko nad reko Koritnico, pomembno vlogo je igrala ob koncu 18. stoletja v času Napoleonovih osvajanj ter med prvo svetovno vojno) in alpski botanični vrt Juliana v Trenti, ki je dom številnim gorskim rožam iz celotnega alpskega sveta, nekatere med njimi pa so celo endemiti (npr. Zoisova zvončnica) (Strategija razvoja turizma na Bovškem, 2005, str. 11–15).

Med etnološke posebnosti Bovškega sodijo Dom Trenta, kjer je etnološki muzej o življenju v preteklosti v dolini Trente ter Informacijsko središče TNP-ja, značilne lesene brvi (mostovi) čez reko Sočo, ovčje planine, kjer se proizvaja ovčji sir in skuta ter kulinarične posebnosti (čompe z ovčjo skuto, bovški krafi, itd.) (Strategija razvoja turizma na Bovškem, 2005, str. 16).

Tabela 8: Število ležišč v občini Bovec v letu 2005.

Vrsta nočitvenega obrata	Ležišča skupaj
Hotel	542
Motel	25
Gostišče, penzion	229
Turistična kmetija	32
Sobe	56
Poč. stanovanje in apartma	722
Kamp	1.145
Koča	701
Poč. stan. podjetij	300
Vikendi	1.500
Skupaj:	**5.252**

Vir: Strategija razvoja turizma na Bovškem, 2005, str. 25.

Med sekundarno turistično ponudbo naj omenim namestitvene turistične kapacitete v občini Bovec. Večina le-teh je nižjih kategorij v rangu treh zvezdic, največ jih je na območju Bovca (slabih 40 %) in v dolini Trente (prav tako 40 %). Največ ležišč zagotavljajo kampi in privatne namestitve v počitniških stanovanjih in apartmajih.

6.2.2 TURISTIČNO POVPRAŠEVANJE

V občini Bovec se je turistično povpraševanje gibalo nekoliko drugače kot v svetovnem merilu in v Sloveniji, kar je prikazano v prvem poglavju.

Tabela 9: Prihodi turistov in nočitve v občini Bovec v obdobju 1995–2004.

Kategorija	Leto							
	1995	1997	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Prihodi	41.155	54.518	43.002	46.887	51.145	50.775	57.057	51.298
Nočitve	120.105	133.350	100.937	114.798	131.862	123.418	132.454	134.423

Vir: Strategija razvoja turizma na Bovškem, 2005, str. 26.

Opazno je nihanje števila turistov in njihovih nočitev med posameznimi leti. Največji padec je zabeležen leta 1999 in leta 2004, kar je posledica dveh močnih potresov, ki sta takrat prizadela Posočje.

Struktura gostov po državi izvora pove, da so v omenjenih letih prevladovali tuji turisti, ki jih je bilo dobrih 60 %, prihajali pa so večinoma iz evropskih držav kot so Nemčija, Avstrija, Italija, Madžarska, Češka in Hrvaška. Povprečna doba bivanja turistov se je gibala od 2,32 dneva v letu 2003 do 2,57 dneva v letu 2001 (Strategija razvoja turizma na Bovškem, str. 28–30).

Največji problem, ki teži turizem v bovški občini, je sezonska komponenta. V raziskavi, ki sem jo pripravil v okviru podiplomskega študija na EF pri predmetu Analitične metode v turizmu, sem namreč ugotovil, da je sezona samo ena, in sicer v mesecih od maja do septembra, višek pa v dveh poletnih mesecih julij in avgust, ko je povprečno število turistov kar 256,6 % višje od povprečnega obiska, število nočitev pa 261,8 % višje od povprečnega števila nočitev. V vseh ostalih mesecih je realiziranih podpovprečno število turističnih obiskov in število nočitev (Bradaškja, 2006, str. 11). Pritisk na okolje in na lokalno prebivalstvo je izredno visok in pogosto se dogaja, da prihaja med domačini in turisti do trenj in konfliktov.

Leta 1999 je bil v okviru regije Julijske Alpe, kamor sodi tudi destinacija Bovec, oblikovan Strateški tržni načrt. Kot ključni atrakciji regije je navajal izjemno naravno lepoto in Triglavski narodni park. V okviru projekta je bila med drugim opravljena tržna analiza in segmentacija obiskovalcev. Uvrstili so jih v več skupin (Strateški tržni načrt – Bovec/dolina Soče, 1999):

- občudovalci narave (zanimajo jih narava in pokrajina, kultura, družabnost, šport): predstavljajo 28 % trga;
- iskalci sprostitve (zanimajo jih sprostitev, narava in pokrajina, kopanje, kultura): predstavljajo 21 % trga;
- pohodniki (zanimajo jih pohodništvo, narava in pokrajina, sprostitev, kopanje, šport, kultura): predstavljajo 18 % trga;
- posebni obiskovalci: predstavljajo 17 % trga;
- iskalci zabave: predstavljajo 16 % trga.

6.2.3 PROJEKT EDEN

Projekt EDEN je zasnovala Evropska komisija v skladu z usmeritvami evropske turistične politike. Cilj projekta je usmeriti pozornost na vrednost, raznolikost in skupne značilnosti evropskih turističnih destinacij ter promocijo destinacij, kjer je cilj gospodarske rasti zastavljen tako, da zagotavlja družbeno, kulturno in okoljsko trajnost (STO, 2009).

S projektom EDEN želi Evropska komisija povečati prepoznavnost nastajajočih evropskih destinacij, ustvarjati podlago za izmenjavo dobrih praks po vsej Evropi ter spodbujati povezovanje med izbranimi destinacijami. Ključna značilnost izbranih destinacij, ki se nahajajo v 27 državah članicah in državah kandidatkah, je njihova zavezanost k socialni, kulturni in okoljski trajnosti (EDEN, 2009).

Slovenija je v projektu EDEN prvič sodelovala leta 2008 in sicer na temo »Turizem in nesnovna dediščina«, katere cilj je bil poudariti raznolikost bogate evropske nesnovne dediščine in izpostaviti nastajajoče, turistično manj obiskane destinacije, ki skozi turizem krepijo pomen specifične lokalne nesnovne dediščine na način, ki prinaša pozitivne družbene in gospodarske učinke ter varuje naravne vire (STO, 2009).

V izbirnem postopku na državni ravni je bila med tremi finalistkami, destinacijo Dolina Soče s projektom Zgodbe Soče, destinacijo Idrija s projektom Festival idrijske čipke in destinacijo Kranj s projektom Prešernov smenj (navedeno po abecednem vrstnem redu), kot prva Evropska destinacija odličnosti v Sloveniji izbrana destinacija Dolina Soče, v sklop katere sodi tudi občina Bovec. Destinaciji je bil podeljen naziv in znak »Evropska destinacija odličnosti«, predstavljena je na spletnih straneh Evropske komisije www.edenineurope.eu in na turistično-informacijskem portalu www.slovenia.info (STO, 2009).

Naziv EDEN predstavlja za Bovško kot turistično destinacijo izjemno poslovno priložnost in konkurenčno prednost. Ne le da s trženjskega vidika povečuje prepoznavnost destinacije na vse bolj konkurenčnem trgu, temveč prinaša tudi številne druge prednosti in ugodnosti, ena od njih pa je tudi pomoč in podpora pri implementaciji indikatorjev trajnostnega razvoja.

Model indikatorjev, ki sem ga razvil za občino Bovec in je predstavljen v nadaljevanju, predstavlja metodološko osnovo in pomoč pri izbiri ustreznih indikatorjev. Lokalna turistična organizacija Bovec (v nadaljevanju LTO) se je v okviru destinacije Dolina Soče že prijavila na evropski razpis za implementacijo indikatorjev trajnostnega razvoja. Priporočilo Evropske komisije je, da naj bo izbor indikatorjev v začetni fazi enostaven, tako da bi lahko z majhnimi stroški in v kratkem času prišli do zadovoljivih rezultatov. Magistrska naloga predstavlja dobro osnovo ne samo za občino Bovec, temveč tudi za ostali dve občini (Kobarid in Tolmin), ki sta vključeni v projekt Dolina Soče.

6.3 OBLIKOVANJE MODELA INDIKATORJEV ZA OBČINO BOVEC

Na podlagi teoretičnih spoznanj in različnih modelov indikatorjev trajnostnega razvoja za turistično destinacijo sem sestavil model 55 indikatorjev, s katerimi bi lahko objektivno in učinkovito merili trajnostni turistični razvoj v občini Bovec. Model temelji na naslednjih predpostavkah:

- specifičnih atributih občine Bovec (lokacija, klimatske razmere, velikost, turistična infrastruktura in superstruktura, naravne in antropogene dobrine);
- upoštevanju okoljske, socialno-kulturne in ekonomske dimenzije trajnostnega razvoja;

- upoštevanju tabele vplivov turizma, sestavljene po metodologiji UNEP in OECD;
- relevantnosti posameznega indikatorja za problematiko občine Bovec;
- možnosti pridobivanja potrebnih informacij za analizo;
- številu indikatorjev, ki ne sme biti previsoko;
- kombinaciji različnih modelov indikatorjev, pretežni del predstavljajo indikatorji po metodologiji UNWTO;
- lastnih izkušnjah in poznavanju problematike v občini Bovec.

Indikatorji so oštevilčeni od 1–55, zraven vsakega pa je naveden model, po katerem je bil povzet (vir), ter definicija.

Tabela 10: Model indikatorjev trajnostnega turističnega razvoja za občino Bovec.

Št.	Indikator	Vir ind.*	Definicija
1.	Prostorski in razvojni plani	EU	Obstoj prostorskih in razvojnih planov, ki vključujejo turizem in turistične aktivnosti in so bili sprejeti s strani lokalnih oblasti (oblasti v destinaciji).
2.	Turistična podjetja z eko znakom	EU, VISIT	Število in odstotek turističnih podjetij, ki so pridobile mednarodno priznan eko znak (npr. EU Marjetica) ali so del okoljskih upravljalskih shem (npr. EMAS).
3.	Uporaba vode za turizem	EU	Delež porabe vode zaradi turizma od skupne porabe vode, lahko pa tudi dnevna uporaba vode na posameznega turista.
4.	Kakovost pitne vode	UNWTO	Kakovost pitne vode v destinaciji v skladu s Pravilnikom o pitni vodi[24], v različnih časovnih obdobjih.
5.	Odpadne vode zaradi turizma	EU	Količina odpadnih voda (odplak), ki nastanejo zaradi turizma, v različnih časovnih obdobjih.
6.	Čiščenje odpadnih vod	VISIT, UNWTO	Število (in odstotek) turističnih podjetij v destinaciji, ki prečiščujejo odpadne vode (so priključeni na čistilne naprave).
7.	Kakovost zraka	UNWTO	Število dni v letu (sezoni, mesecu), ko onesnaženost zraka v destinaciji presega mejne vrednosti.
8.	Izpostavljenost hrupu	EU, UNWTO	Jakost hrupa na izpostavljenih mestih v destinaciji (ceste, zabavišče, okolice diskotek, itd.) v dB, v različnih časovnih obdobjih.
9.	Poraba električne energije	UNWTO	Poraba električne energije v destinaciji zaradi turizma v različnih časovnih obdobjih.
10.	Poraba energije iz obnovljivih virov	VISIT, UNWTO	Odstotek porabe energije, proizvedene iz obnovljivih virov v destinaciji, v različnih časovnih obdobjih.
11.	Degradiranost tal	UNWTO	Odstotek površine turistične destinacije (zavarovanega območja), ki je v degradiranem stanju, do katerega pride zaradi prekomerne gradnje in razvoja infrastrukture in superstrukture, krčenja gozdov in zelenih površin.
12.	Proizvodnja odpadkov	VISIT, UNWTO	Količina proizvedenih trdih odpadkov (smeti) v destinaciji (v tonah ali v m^3) v različnih časovnih obdobjih.
13.	Recikliranje odpadkov	VISIT, UNWTO	Količina trdih odpadkov (smeti) v destinaciji (v tonah ali v m^3), ki se reciklirajo, v različnih časovnih obdobjih.
14.	Koncentracija turistov	UNWTO	Število turistov na km^2 destinacije oziroma na km^2 nekega predela destinacije (npr. gora, smučišče, golf igrišče, reka Soča (ratfting, kajak, itd.)) v nekem časovnem obdobju. Predvsem nas zanima, kakšna je ta koncentracija na višku sezone.
15.	Maksimalna velikost populacije	VISIT	Maksimalna velikost populacije (število turistov in lokalnega prebivalstva) na višku sezone.
16.	Uporaba transporta	EU, VISIT	Število vozil po posameznih vrstah transporta: avto, letalo, vlak, avtobus, ladja, motor in delež posameznih vrst transporta.

[24] Uradni list RS. (Št. 35/2004, 9. april 2004).

Št.	Indikator	Vir ind.*	Definicija
17.	Uporaba javnega transporta	VISIT	Število turistov, ki za gibanje po destinaciji uporabljajo javni transport (avtobusi, taxi, itd.).
18.	Območja, namenjena turizmu	EU	Odstotek območij, namenjenih posameznim rekreacijskim aktivnostim, od celotne površine destinacije. Indikator lahko izrazimo tudi kot skupno površino namenjeno golf igriščem, smučiščem, raftingu in kajaku na Soči, itd. (model VISIT).
19.	Zaščitena naravna območja	VISIT	Velikost zaščitenih naravnih območij (kakršnakoli oblika zaščite) v km^2 in odstotek od celotne površine destinacije.
20.	Izdatki za zaščito naravnega okolja	UNWTO	Obseg izdatkov za zaščito naravnega okolja.
21.	Omejitev dostopa za turiste	UNWTO	Velikost območij, kjer je dostop za turiste dovoljen/ni dovoljen, in odstotek od celotne površine destinacije.
22.	Biološka raznovrstnost	UNWTO	Število ključnih živalskih in rastlinskih vrst (ujede, sesalci, drevesa, rože) ter število ubitih živali in uničenih rastlin zaradi delovanja turistov.
23.	Poškodovane steze in poti	UNWTO	Odstotek stez in poti, ki so poškodovane zaradi turistov.
24.	Vodni viri, namenjeni turizmu	UNWTO	Seznam vodnih virov, ki se izkoriščajo za potrebe turizma, in obseg izkoriščanja.
25.	Direktni finančni prilivi	UNWTO	Vrednost direktnih finančnih prilivov (koncesije, donacije, vstopnine, različne takse) tako s strani turističnih podjetij kot s strani turistov, ki so direktno namenjeni za zaščito naravnega okolja v destinaciji.
26.	Fizični videz stavb	UNWTO	Izraža število in odstotek vseh zgradb v destinaciji, ki ustrezajo krajinski arhitekturi in dosegajo postavljene standarde, ter število in odstotek zgradb, ki so »tujki« v destinaciji.
27.	Razmerje med turisti in lokalnim prebivalstvom	VISIT, UNWTO	Razmerje med turisti in lokalnim prebivalstvom v različnih časovnih obodobjih, ki je še posebej pomembno v majhnih in tradicionalnih skupnostih.
28.	Stopnja zadovoljstva lokalne skupnosti	UNWTO	Stopnja zadovoljstva lokalnih prebivalcev s turizmom, ki jo ugotavljamo z vprašalniki.
29.	Stopnja zadovoljstva turistov	UNWTO	Stopnja zadovoljstva turistov, ki jo ugotavljamo z vprašalniki. Pomemben dejavnik je zaznana vrednost (value for money).
30.	Omejitev dostopa do ključnih mest za lokalno prebivalstvo	UNWTO	Dojemanje dostopa do ključnih mest (atrakcij) v destinaciji s strani lokalnega prebivalstva. Ugotavljamo ga z vprašalniki.
31.	Kulturne aktivnosti in prireditve	UNWTO	Število kulturnih aktivnosti in prireditev, ki so namenjene predvsem turistom, a hkrati ohranjajo lokalno tradicijo in običaje.
32.	Turistična infrastruk. za lokalno prebivalstvo	UNWTO	Število in zmogljivosti socialnih storitev, sicer namenjenih prvotno za turizem, ki so na voljo lokalni skupnosti.
33.	Nesreče	UNWTO	Število registriranih nesreč, v katere so bili vpleteni turisti (prometne nesreče, nesreče v gorah, na vodi, itd.).
34.	Stopnja kriminala	VISIT, UNWTO	Število registriranih kriminalnih dejanj, ki so se pripetile turistom ali lokalnemu prebivalstvu (po vrstah kriminalnih dejanj).
35.	Cene nepremičnin	UNWTO	Gibanje cen nepremičnin v različnih časovnih obdobjih (v gorskih destinacijah so cene zaradi ekskluzivne lokacije in pomanjkanja prostora običajno zelo visoke, kar onemogoča lokalnim prebivalcem nakup oziroma novogradnje nepremičnin).
36.	Spremembe v življenjskih stroških	UNWTO	Povečanje (zmanjšanje) cen življenjskih potrebščin (hrana, gorivo, prevoz, itd.) zaradi turizma v destinaciji.
37.	Čuvaji in nadzorniki	UNWTO	Število zaposlenih, ki skrbijo za red in spoštovanje zakonov ter pravil v destinaciji (parkovni čuvaji, rangerji, občinski redarji, itd.), in njihovo število na 1000 turistov.

Št.	Indikator	Vir ind.*	Definicija
38.	Dostopnost informacij	UNWTO	Količina in vrsta informacij, ki promovirajo trajnostni razvoj destinacije tako med turisti kot med lokalnim prebivalstvom ter število mest, kjer so informacije na voljo (avdiovizualni pripomočki, tiskani mediji, dogodki, internet).
39.	Izdatki za varovanje dediščine	EU	Obseg izdatkov za varovanje in obnavljanje kulturne in zgodovinske dediščine s strani lokalnih oblasti, deležnikov, itd.
40.	Popis kulturnih znamenitosti	VISIT	Popis kulturnih in zgodovinskih znamenitosti (spomeniki, stavbe, področja pod UNESCO-ovo[25] zaščito, itd.) v destinaciji.
41.	Zaposleni v turizmu	EU, VISIT, UNWTO	Število zaposlenih v turizmu in odstotek od vseh zaposlenih v destinaciji.
42.	Celoletna delovna mesta v turizmu	UNWTO	Število in odstotek delovnih mest v turizmu, ki so stalne (za nedoločen čas).
43.	Sezonske zaposlitve nerezidentov v turizmu	VISIT	Sezonski odstotek nerezidenčnih zaposlenih od skupnega števila zaposlenih v turizmu v destinaciji (turizem zaradi svoje sezonske narave namreč zaposluje nerezidenčno delovno silo, ki je običajno cenejša, in ustvarja nekonkurenčne razmere na trgu delovne sile za lokalno prebivalstvo).
44.	Povprečno trajanje zaposlitvene pogodbe v turizmu	VISIT	Povprečno trajanje zaposlitvene pogodbe v turizmu (pogodbe so običajno za določen čas ali sezonske narave).
45.	Povprečna plača v turizmu	UNWTO	Višina povprečne plače zaposlenih v turizmu, na letni ravni.
46.	Število turističnih kapacitet	EU	Število ležišč (postelj) v hotelih in podobnih obratih, v absolutnem merilu in na 1000 prebivalcev.
47.	Število turističnih prihodov	VISIT, UNWTO	Število prihodov vseh turistov v destinacijo v različnih časovnih obdobjih (mesečno, letno, po sezonah). Iz podatkov lahko razberemo, kdaj je sezona, in kdaj je fizični pritisk na okolje največji.
48.	Število stalnih gostov	UNWTO	Število turistov, ki pridejo v destinacijo več kot enkrat, oziroma njihov odstotek od vseh turistov.
49.	Stopnja zasedenosti kapacitet	UNWTO	Povprečna zasedenost namestitvenih kapacitet.
50.	Dolžina bivanja turistov	VISIT, UNWTO	Povprečna doba bivanja turistov v destinaciji (zaželeno je, da je čim daljša).
51.	Podjetja, ki poslujejo celo leto	UNWTO	Število turističnih podjetij, ki poslujejo celo leto, oziroma odstotek le-teh od vseh turističnih podjetij.
52.	Dohodki od turizma	EU, VISIT, UNWTO	Dohodki od turizma v destinaciji oziroma delež turizma v BDP-ju destinacije.
53.	Število turističnih podjetij	UNWTO	Število turističnih podjetij v destinaciji in odstotek tistih, ki so v lasti lokalnih prebivalcev (rezidentov).
54.	Uvoz zaradi turizma	UNWTO	Skupna vrednost dobrin (kmetijski izdelki, hrana, rezervni deli, storitve), ki jih je potrebno »uvoziti« v destinacijo za potrebe turizma.
55.	Izdatki za trženje	UNWTO	Vrednost vseh izdatkov za trženje trajnostnega turističnega razvoja v destinaciji.

Legenda: * Model, po katerem je povzet indikator.

Vir: Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook, 2004; Methodological work on measuring the sustainable development of tourism – Part 2, 2006; Tourism eco-labelling in Europe – moving the market towards sustainbility, 2004.

[25] UNESCO je kratica za United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo).

6.4 APLIKACIJA MODELA INDIKATORJEV ZA OBČINO BOVEC

Ob realni predpostavki, da zaradi obsežnosti modela in specifičnosti posameznih indikatorjev večine od njih ne bi mogel kvantitativno opredeliti in izračunati, je v nadaljevanju opisan postopek implementacije modela na primeru občine Bovec s priporočili za prihodnost.

6.4.1 OPREDELITEV INDIKATORJEV ZA OBČINO BOVEC

Vsak indikator iz modela sem opredelil z devetimi spremenljivkami, ki so podrobneje operacionalizirane v tabelah 11–13:

1. vključenost v strategijo razvoja turizma na Bovškem, kjer sem za vsak indikator iz modela preveril, ali je področje, ki ga indikator obravnava, vključeno v strategiji razvoja ali ne (odgovor DA ali NE v tabelah 11–13). Strategija razvoja turizma na Bovškem je bila izdelana leta 2005 s strani podjetja Hosting za naročnika LTO Bovec. Sestavljena je iz dveh delov, v prvem sta analiza dotedanjega stanja in analiza turističnega trga, drugi del pa je razdeljen na strateške razvojne usmeritve bovške turistične ponudbe, strateške usmeritve trženja turistične ponudbe na Bovškem, razvojni model in akcijski plan za uresničevanje strategije. Iz tabel 11–13 je v nadaljevanju razvidno, da večina (37) indikatorjev, ki sestavljajo model, ni vključenih v Strategijo razvoja turizma na Bovškem;

2. trenutna dosegljivost podatkov, kjer sem pri različnih virih preveril, ali so zahtevani podatki za izračun posameznega indikatorja že na voljo ali jih je potrebno naknadno zbrati. Odgovore sem pridobil s pomočjo vprašalnika, ki sem ga poslal na ustrezna podjetja in ustanove. V tabelah 11–13 je dosegljivost podatkov označena z odgovoroma DA/NE, trenutno pa je na voljo dovolj relevantnih podatkov za izračun oziroma oceno 33 (60 %) indikatorjev;

3. vrsta podatkov, kjer sem za vsak indikator opredelil, ali je bodisi kvalitativne (npr. odgovori DA/NE) bodisi kvantitativne narave (različni numerični podatki in razmerja);

4. za vsak indikator v modelu sem navedel **vir podatkov**. Nekateri podatki so že zbrani in je njihov vir možno opredeliti, za tiste podatke, ki trenutno še niso na voljo, pa sem podal predlog njihovega vira oziroma tisto organizacijo, ki naj bi te podatke zbirala. Med vire sodijo različne institucije javnega in zasebnega sektorja:

- ministrstva s svojimi službami: 1) Ministrstvo za gospodarstvo Republike Slovenije (v nadaljevanju MG RS) - Direktorat za turizem; 2) Zdravstveni inšpektorat Republike Slovenije; 3) ARSO; 4) Direkcija za ceste Republike Slovenije; 5) Policija - Policijska uprava Nova Gorica; 6) Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije (v nadaljevanju MK RS) - Direktorat za kulturno dediščino;
- javne službe občine Bovec: 1) Služba za okolje in prostor z občinsko inšpekcijo; 2) Služba za proračun in finance; 3) Služba za gospodarstvo in gospodarske javne službe;
- drugi javni zavodi: 1) LTO Bovec; 2) SURS; 3) Zavod Republike Slovenije za varstvo narave; 4) Zavod za gozdove Slovenije; 5) Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (v nadaljevanju AJPES) - Izpostava Nova Gorica; 6) TNP; 7) Zavod za varovanje kulturne dediščine;
- javna podjetja: 1) Komunala Tolmin; 2) Elektro Primorska; 3) Soške elektrarne Nova Gorica (v nadaljevanju SENG);
- združenja in organizacije: 1) Planinska zveza Slovenije (v nadaljevanju PZS); 2) Planinska društva (v nadaljevanju PD) Bovec, Gorje, Jesenice, Nova Gorica, Radeče; 3) Lovske družine (v nadaljevanju LD) Bovec, Čezsoča, Log pod Mangartom, Žaga, Soča;

- turistična podjetja (npr. ATC Kanin, Alpetour, Avrigo, Golf Bovec, rafting agencije, itd.);

5. opredelil sem **način pridobivanja (analize) podatkov** za posamezen indikator. Načinov zbiranja je več, najpogostejši pa so popisi, štetja, merjenja različnih količin, anketiranja lokalnega prebivalstva in turistov, izračuni relativnih števil iz predhodno zbranih statističnih podatkov, itd;

6. opredelil sem **časovni okvir merjenja** (časovno obdobje), za katerega naj se izračunavajo (preverjajo) posamezni indikatorji. Večino indikatorjev iz modela izražamo na letni ravni oziroma preverjamo stanje enkrat letno, nekatere od njih pa se preverja bolj pogosto, npr. mesečno ali sezonsko;

7. smer razvoja pove, kaj se zgodi, če se vrednost določenega indikatorja poveča ali zmanjša (oziroma obstoj ali neobstoj določenih kategorij), in ali to pomeni pozitivno oziroma negativno smer trajnostnega turističnega razvoja v destinaciji;

8. indikatorje sem razdelil v tri skupine glede na vrednost **ranga** od 1 do 3 (1 – najbolj pomembni, 3 – najmanj pomembni). V skupini, ki ima vrednost ranga 1, je 20 indikatorjev, ki naj bi se jih začelo izračunavati (implementirati) takoj na začetku, druga skupina z vrednostjo ranga 2 prav tako vsebuje 20 indikatorjev, tretja pa 15 indikatorjev. Zaželeno je, da bi se začeli vsi indikatorji izračunavati skupaj, v kolikor to ni možno, pa po vrstnem redu glede na vrednost ranga;

9. pod **opombami** sem navedel dodatna priporočila, ki se tičejo posameznega indikatorja.

Tabela 11: Opredelitev indikatorjev trajnostnega turističnega razvoja za občino Bovec – Rang 1.

Št.	Indikator	Vključenost v str. razvoja turizma na Bovškem	Trenutna doseg. podatkov	Vrsta podatkov	Viri podatkov	Način pridobivanja (analize) podatkov	Časovni okvir merjenja	Smer razvoja	Rang	Opombe
1.	Prostorski in razvojni plan	DA	DA	Kvalitativni: DA/NE	1. Občina Bovec – Služba za okolje in prostor z občinsko inšpekcijo in redarstvom	Preverjanje obstoja prostorskega in razvojnega plana	Enkrat letno	*Pozitivna smer:* DA *Negativna smer:* NE	1	/
2.	Uporaba vode za turizem	NE	DA	Kvantitativni: poraba vode v litrih	1. Komunala Tolmin	Merjenje količine porabljene vode pri vseh turističnih podjetjih v destinaciji	Letno Mesečno Sezonsko	*Pozitivna smer:* ⇓ porabe vode *Negativna smer:* ⇑ porabe vode	1	V kolikor ni mogoče dobiti natančnih podatkov, je možna primerjava porabe vode v sezoni in izvensezoni.
3.	Odpadne vode zaradi turizma	NE	DA	Kvantitativni: količina odpadnih voda v litrih (m^3)	1. Komunala Tolmin	Merjenje količine odpadnih voda pri vseh turističnih podjetjih v destinaciji	Letno Mesečno Sezonsko	*Pozitivna smer:* ⇓ količine odpadnih vod *Negativna smer:* ⇑ količine odpadnih vod	1	V kolikor ni mogoče dobiti natančnih podatkov, je možna primerjava količine odplak v sezoni in izvensezoni.
4.	Poraba električne energije	NE	DA	Kvantitativni: poraba električne energije v kW	1. Elektro Primorska	Merjenje porabe električne energije pri vseh turističnih podjetih v destinaciji	Letno Mesečno Sezonsko	*Pozitivna smer:* ⇓ porabe elektrike *Negativna smer:* ⇑ porabe elektrike	1	/
5.	Proizvodnja odpadkov	NE	DA	Kvantitativni: količina trdih odpadkov v tonah (m^3)	1. Komunala Tolmin	Merjenje količine proizvedenih trdih odpadkov pri vseh turističnih podjetih v destinaciji	Letno Mesečno Sezonsko	*Pozitivna smer:* ⇓ kol. odpadkov *Negativna smer:* ⇑ kol. odpadkov	1	/
6.	Zaščitena naravna območja	NE	DA	Kvantitativni: velikost območij v km^2 % od celotne destinacije	1. Zavod RS za varstvo narave	Opredelitev velikosti zaščitenih naravnih območij	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇑ območij Negativna smer: ⇓ območij	1	ZRSVN Nova Gorica razpolaga z natančnimi podatki o vseh naravnih območjih pod kakršnokoli zaščito.
7.	Izdatki za zaščito naravnega okolja	NE	DA	Kvantitativni: vrednost izdatkov	1. Občina Bovec – Služba za proračun in finance 1. Agencija RS za okolje	Izračun vrednosti izdatkov za zaščito naravnega okolja iz občinskega proračuna in s strani ARSO.	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇑ izdatkov Negativna smer: ⇓ izdatkov	1	/

Št.	Indikator	Vključenost v str. razvoja turizma na Bovškem	Trenutna doseg. podatkov	Vrsta podatkov	Viri podatkov	Način pridobivanja (analize) podatkov	Časovni okvir merjenja	Smer razvoja	Rang	Opombe
8.	Direktni finančni prilivi	NE	DA	Kvantitativni: vrednost direktnih finančnih prilivov	1. Občina Bovec – Služba za gospodarstvo in gospodarske javne službe 2. LTO Bovec	Izračun vrednosti direktnih finančnih prilivov iz različnih virov	Letno Mesečno Sezonsko	Pozitivna smer: ⇑ prilivov Negativna smer: ⇓ prilivov	1	Med direktne vire se prištevajo turistična taksa, vstopnine, koncesije, donacije in podobno.
9.	Stopnja zadovoljstva lokalne skupnosti	DA	NE	Kvalitativni: stopnja zadovoljstva	1. LTO Bovec	Anketiranje lokalnih prebivalcev (fokusne skupine)	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇑ stopnje zadovoljstva Negativna smer: ⇓ stopnje zadovoljstva	1	Anketiranje poteka enkrat letno v isti fokusni skupini z istim vprašalnikom.
10.	Stopnja zadovoljstva turistov	DA	NE	Kvalitativni: stopnja zadovoljstva	1. LTO Bovec	Vzorčno anketiranje turistov	Kontinuirano	Pozitivna smer: ⇑ stopnje zadovoljstva Negativna smer: ⇓ stopnje zadovoljstva	1	Turisti izpolnjujejo enotne vprašalnike pri posameznih turističnih ponudnikih, ki vprašalnike posredujejo LTO.
11.	Kulturne aktivnosti in prireditve	DA	NE	Kvantitativni: število aktivnosti in prireditev	1. LTO Bovec 2. Občina Bovec – Služba za gospodarstvo in gospodarske javne službe	Popis kulturnih aktivnosti in prireditev	Letno Mesečno Sezonsko	Pozitivna smer: ⇑ št. aktivnosti in prireditev Negativna smer: ⇓ št. aktivnosti in prireditev	1	/
12.	Stopnja kriminala	NE	DA	Kvantitativni: število registriranih kriminalnih dejanj	1. Policija - Policijska uprava Nova Gorica	Popis registriranih kriminalnih dejanj	Letno Mesečno Sezonsko	Pozitivna smer: ⇓ stopnje kriminala Negativna smer: ⇑ stopnje kriminala	1	/
13.	Zaposleni v turizmu	DA	DA	Kvantitativni: število zaposlenih % od vseh zaposlenih	1. AJPES – Izpostava Nova Gorica	Popis vseh zaposlenih v turizmu	Letno Mesečno Sezonsko	Pozitivna smer: ⇑ št. zaposlenih Negativna smer: ⇓ št. zaposlenih	1	Turistična podjetja morajo AJPESU posredovati podatke o številu zaposlenih.
14.	Celoletna delovna mesta v turizmu	DA	DA	Kvantitativni: število celoletnih delovnih mest % celoletnih delovnih mest	1. AJPES – Izpostava Nova Gorica	Popis celoletnih delovnih mest	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇑ št. celoletnih delovnih mest Negativna smer: ⇓ št. celoletnih delovnih mest	1	/
15.	Povprečna plača v turizmu	NE	DA	Kvantitativni: povprečna vrednost plače	1. AJPES – Izpostava Nova Gorica	Izračun povprečne plače (uporaba statističnih podatkov)	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇑ povprečne plače Negativna smer: ⇓ povprečne plače	1	/

Št.	Indikator	Vključenost v str. razvoja turizma na Bovškem	Trenutna doseg. podatkov	Vrsta podatkov	Viri podatkov	Način pridobivanja (analize) podatkov	Časovni okvir merjenja	Smer razvoja	Rang	Opombe
16.	Število turističnih kapacitet	DA	DA	Kvantitativni: število kapacitet	1. LTO Bovec 2. SURS	Popis uradno kategoriziranih turističnih kapacitet	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇑ št. visokokak. kapacitet Negativna smer: ⇓ št. visokokak. kapacitet	1	/
17.	Število turističnih prihodov	DA	DA	Kvantitativni: število tur. prihodov	1. LTO Bovec 2. SURS	Popis registriranih turističnih prihodov	Letno Mesečno Sezonsko	Pozitivna smer: omejeno ⇑ št. turistov Negativna smer: neomejeno ⇑ št. turistov	1	Povečanje turističnih prihodov mora biti takšno, da ne vodi v preveliko koncentracijo turistov v destinaciji.
18.	Stopnja zasedenosti kapacitet	DA	DA	Kvantitativni: povprečna stopnja zasedenosti	1. LTO Bovec 2. SURS	Izračun povprečne stopnje zasedenosti (uporaba statističnih podatkov)	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇑ stopnje zasedenosti kap. Negativna smer: ⇓ stopnje zasedenosti kap.	1	/
19.	Dolžina bivanja turistov	DA	DA	Kvantitativni: povprečna dolžina bivanja	1. LTO Bovec 2. SURS	Izračun povprečne dolžine bivanja (uporaba statističnih podatkov)	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇑dolžine bivanja Negativna smer: ⇓ dolžine bivanja	1	/
20.	Dohodki od turizma	DA	DA	Kvantitativni: vrednost dohodkov % turizma v BDP-ju destinacije	1. AJPES – Izpostava Nova Gorica	Izračun vrednosti vseh dohodkov od turizma in izračun deleža turizma v BDP-ju destinacije	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇑ dohodkov Negativna smer: ⇓ dohodkov	1	/

Vir: Interni podatki AJPES-a – Izpostava Nova Gorica, 2009; Interni podatki ARSO, 2009; Interni podatki podjetja Elektro Primorska, 2009; Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook, 2004; Interni podatki podjetja Komunala Tolmin, 2009; Interni podatki LTO Bovec, 2009; Methodological work on measuring the sustainable development of tourism – Part 2, 2006; Interni podatki MK RS – Direktorat za kulturno dediščino; Interni podatki občine Bovec – Služba za gospodarstvo in gospodarske javne službe, 2009; Interni podatki občine Bovec – Služba za okolje in prostor z občinsko inšpekcijo in redarstvom, 2009; Interni podatki občine Bovec – Služba za proračun in finance, 2009; Interni podatki Policije – Policijska uprava Nova Gorica, 2009; Interni podatki SURS, 2009; Tourism eco-labelling in Europe – moving the market towards sustainbility, 2004; Interni podatki Zavoda RS za varstvo narave, 2009.

V tabeli 11 je navedenih 20 indikatorjev z vrednostjo ranga 1, to so torej tisti, ki naj se v praksi implementirajo (začnejo izračunavati) v prvem koraku. Obravnavajo vse pomembne aspekte trajnostnega razvoja: politično komponento (indikator št. 1), okoljski vidik trajnosti (indikatorji št. 2–7), socialno-kulturni vidik (indikatorja št. 11 in 12), ekonomski vidik (indikatorji št. 8 ter 13–20) ter stopnjo zadovoljstva, tako lokalnega prebivalstva (št. 9) kot turistov (št. 10).

Iz tabele je razvidno, da je v obstoječi Strategiji razvoja turizma na Bovškem vključenih 10 (od skupno 20) področij (50 %), ki jih pokrivajo posamezni indikatorji, pri čemer se jih večina nanaša na ekonomske vplive (učinke) turizma, kar je tudi rdeča nit strategije. Le-ta je premalo naravnana na zaščito izjemnega in neokrnjenega naravnega okolja, ki za občino Bovec predstavlja temeljno komparativno prednost pred konkurenčnimi destinacijami. V strategiji so premalo poudarjeni socialno-kulturni vplivi turizma, ki so ravno tako zelo pomembni (ter nujni) za nadaljnji razvoj turizma v občini.

Za večino indikatorjev (17 od 20 oziroma 85 %) iz prve skupine so že na voljo podatki za izračun oziroma se jih da relativno hitro pridobiti. Izjema sta indikatorja, ki merita stopnjo zadovoljstva s turizmom v lokalni skupnosti in med turisti, ki pa sta za merjenje dejanskega razvoja destinacije izjemnega pomena. Omenjena indikatorja bi bilo pomembno vključiti v začetni fazi merjenja in opazovanja trajnostnega razvoja. Tretji indikator, za izračun (oceno) katerega trenutno še ne obstajajo podatki, je povezan s številom kulturnih aktivnosti in prireditev, za katere trenutno nihče ne vodi evidence, je pa to v praksi možno relativno lahko in poceni izpeljati. Tradicionalne kulturne prireditve (npr. Čomparska noč v Bovcu, Kmečke igre v Čezsoči, Trentarski sejem v Trenti, itd.) so namreč pomemben dejavnik, ki privabljajo številne turiste v destinacijo, in se jih ne bi smelo prezreti.

Večino podatkov potrebnih za izračun indikatorjev zbirajo (oziroma naj bi zbirali) javne službe in zavodi: Občina Bovec z njenimi različnimi službami (4 indikatorji) , LTO Bovec (8), AJPES (4), ARSO (1), SURS (4) Policija (1), Zavod za varstvo narave RS (1). Nekatere podatke pa morajo zbirati javna podjetja, kot sta Komunala Tolmin (2) in Elektro Primorska (2), ki pokrivata področji ravnanja z vodami in odpadki ter preskrbo z električno energijo.

Za vse indikatorje je potrebno izračunavanje na letni ravni, za nekatere med njimi (uporaba vode za turizem, odpadne vode zaradi turizma, poraba električne energije, proizvodnja odpadkov, direktni finančni prilivi, kulturne aktivnosti in prireditve, stopnja kriminala, zaposleni v turizmu, število turističnih prihodov) pa je priporočljiv zajem podatkov in njihov izračun tudi za krajša časovna obdobja, tj. mesečno in sezonsko.

Pri večini indikatorjev pomeni povečanje vrednosti pozitivno smer trajnostnega razvoja v destinaciji. Pri drugih, npr. porabi vode ali elektrike, pa je ravno obratno, saj takšno gibanje pomeni negativen oziroma nezadosten trajnostni razvoj ter nazadovanje v primerjavi s predhodnim (preteklim) obdobjem.

Prva skupina predstavlja indikatorje, ki se v večini smatrajo kot bazični indikatorji v vseh prej omenjenih modelih in lahko hitro in učinkovito nakažejo smer trajnostnega razvoja.

Tabela 12: Opredelitev indikatorjev trajnostnega turističnega razvoja za občino Bovec – Rang 2.

Št.	Indikator	Vključenost v str. razvoja turizma na Bovškem	Trenutna doseg. podatkov	Vrsta podatkov	Viri podatkov	Način pridobivanja (analize) podatkov	Časovni okvir merjenja	Smer razvoja	Rang	Opombe
21.	Kakovost pitne vode	NE	DA	Kvalitativni: (skladnost pitne vode z mejnimi parametri)	1. Komunala Tolmin 2. Zdravstveni inšpektorat RS	Odvzemanje vzorcev vode in mikrobiološka ter kemična analiza vode	Letno Četrtletno Sezonsko	*Pozitivna smer:* ustrezna kakovost vode *Negativna smer:* neustrezna kakovost vode	2	V primeru izrednih dogodkov (npr. naravne nesreče), je potrebno vodo pogosteje preverjati.
22.	Čiščenje odpadnih vod	NE	NE	Kvantitativni: število tur. podjetij, priključenih na čistilne naprave	1. Komunala Tolmin	Popis tur. podjetij, priključenih na čistilne naprave	Enkrat letno	*Pozitivna smer:* ⇑ št. podjetij *Negativna smer:* ⇓ št. podjetij	2	/
23.	Poraba energije iz obnovljivih virov	NE	NE	Kvantitativni: delež porabe električne energije iz obn. virov v kW	1. Elektro Primorska 2. SENG	Merjenje porabe električne energije iz obn. virov pri vseh turističnih podjetih v destinaciji	Letno Mesečno Sezonsko	Pozitivna smer: ⇑ deleža porabe energije iz obn. virov Negativna smer: ⇓ deleža porabe energije iz obn. virov	2	/
24.	Recikliranje odpadkov	NE	NE	Kvantitativni: količina trdih recikliranih odpadkov v tonah (m^3)	1. Komunala Tolmin	Merjenje količine proizvedenih trdih odpadkov, ki se reciklirajo, pri vseh turističnih podjetih v destinaciji	Letno Mesečno Sezonsko	*Pozitivna smer:* ⇑ kol. rec. odpadkov *Negativna smer:* ⇓ kol. rec. odpadkov	2	/
25.	Koncentracija turistov	NE	DA (delno)	Kvantitativni: število turistov	1. LTO Bovec 2. ATC Kanin 3. Golf Bovec 4. Rafting podjetja	Vzorčno štetje na izbranih točkah v destinaciji.	Četrtletno Mesečno Dnevno	*Pozitivna smer:* ustrezna koncentracija tur. *Negativna smer:* prekomerna koncentracija tur.	2	Štetje naj bi se izvajalo štirikrat letno 7 dni zapored (od PON–NED) in vsak mesec na vedno isti dan. Potrebno je izdelati kriterije o primerni koncentraciji turistov.
26.	Uporaba javnega transporta	NE	DA	Kvantitativni: število potnikov	1. LTO Bovec 1. Alpetour 2. Avrigo 3. Kovi prevozi 4. Taxi službe	Štetje prodanih kart za javni prevoz v destinaciji Vzorčno z vprašalniki	Letno Mesečno Sezonsko	Pozitivna smer: ⇑ uporabe javnega transporta Negativna smer: ⇓ uporabe javnega transporta	2	Poseben poudarek je potrebno nameniti redni liniji Bovec–Vršič–Kr. Gora, ki jo izvajata podjetji Avrigo in Alpetour v juliju in avgustu.

Št.	Indikator	Vključenost v str. razvoja turizma na Bovškem	Trenutna doseg. podatkov	Vrsta podatkov	Viri podatkov	Način pridobivanja (analize) podatkov	Časovni okvir merjenja	Smer razvoja	Rang	Opombe
27.	Območja namenjena turizmu	DA	NE	Kvantitativni: velikost območij v km^2 % od celotne destinacije	1. Občina Bovec – Služba za okolje in prostor z občinsko inšpekcijo in redarstvom	Opredelitev velikosti območij, namenjenih turizmu, glede na velikost destinacije	Enkrat letno	Pozitivna smer: ustrezno ⇑ območij Negativna smer: prekomerno ⇑območij	2	/
28.	Poškodovane steze in poti	NE	NE	Kvantitativni: % poškodovanih stez in poti	1. Planinska zveza Slovenije 2. Planinska društva Bovec, Gorje, Jesenice, Nova Gorica, Radeče 3. LTO Bovec	Opazovanje stanja stez in poti na terenu	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇓ št. in obsega pošk. poti Negativna smer: ⇑ št. in obsega pošk. poti	2	/
29.	Vodni viri namenjeni turizmu	DA	NE	Kvantitivni: število vodnih virov % izkoriščanja vodnega vira	1. Občina Bovec – Služba za okolje in prostor z občinsko inšpekcijo in redarstvom 2. Zavod RS za varstvo narave	Opredelitev vodnih virov, ki se izkoriščajo za turizem in % njihovega izkoriščanja	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇓ obsega izkoriščanja Negativna smer: ⇑ obsega izkoriščanja	2	/
30.	Razmerje med turisti in lokalnim prebivalstvom	NE	DA	Kvantitativni: razmerje med turisti in lokalnim prebivalstvom	1. LTO Bovec 2. SURS	Izračun razmerja med registriranimi turisti in lokalnimi prebivalci (uporaba statističnih podatkov)	Letno Mesečno Sezonsko	Pozitivna smer: ustrezno razmerje Negativna smer: neustrezno razmerje	2	Potrebno je izdelati kriterije, do katere mere je razmerje še ustrezno.
31.	Nesreče	NE	DA	Kvantitativni: število registriranih nesreč	1. Policija - Policijska uprava Nova Gorica	Popis registriranih nesreč	Letno Mesečno Sezonsko	Pozitivna smer: ⇓ št. nesreč Negativna smer: ⇑ št. nesreč	2	/
32.	Spremembe v življenjskih stroških	NE	NE	Kvantitativni: cene življenjskih potrebščin	1. LTO Bovec	Spremljanje cen izbranih življenjskih potrebščin	Letno Mesečno Sezonsko	Pozitivna smer: ⇓ cen življ. potrebščin Negativna smer: ⇑ cen življ. potrebščin	2	Spremlja se cena istih proizvodov (storitev) na istih prodajnih mestih v različnih časovnih obdobjih.
33.	Čuvaji in nadzorniki	NE	DA	Kvantitativni: število čuvajev in nadzornikov	1. Občina Bovec – Služba za okolje in prostor z občinsko inšpekcijo in redarstvom 2. TNP	Popis čuvajev in nadzornikov	Letno	Pozitivna smer: ⇑ št. nadzornikov Negativna smer: ⇓ št. nadzornikov	2	/

Št.	Indikator	Vključenost v str. razvoja turizma na Bovškem	Trenutna doseg. podatkov	Vrsta podatkov	Viri podatkov	Način pridobivanja (analize) podatkov	Časovni okvir merjenja	Smer razvoja	Rang	Opombe
34.	Dostopnost informacij	DA	NE	Kvantitativni: količina informacij število distribucijskih mest	1. LTO Bovec 2. TNP	Popis količine in vrste informacij in distribucijskih mest	Letno Mesečno Sezonsko	Pozitivna smer: ⇑ kol. informacij in inf. mest Negativna smer: ⇓ kol. informacij in inf. mest	2	/
35.	Izdatki za varovanje dediščine	NE	DA	Kvantitativni: vrednost izdatkov	1. Občina Bovec – Služba za proračun in finance 2. Zavod za varovanje kulturne dediščine Slo.	Izračun vrednosti direktnih finančnih prilivov iz različnih virov	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇑ izdatkov Negativna smer: ⇓ izdatkov	2	/
36.	Popis kulturnih znamenitosti	NE	DA	Kvalitativni: DA/NE	1. MK RS – Direktorat za kulturno dediščino 2. Zavod za varovanje kulturne dediščine Slo.	Preverjanje popisa kulturnih znamenitosti	Enkrat letno	Pozitivna smer: DA Negativna smer: NE	2	V popis morajo biti vštete vse kulturne in zgodovinske znamenitosti.
37.	Sezonske zaposlitve nerezidentov v turizmu	DA	DA	Kvantitativni: število sezonskih zaposlitev nerezidentov	1. AJPES – Izpostava Nova Gorica	Popis sezonskih zaposlitev nerezidentov	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇓ zaposlitev nerezidentov Negativna smer: ⇑ zaposlitev nerezidentov	2	/
38.	Število stalnih gostov	NE	NE	Kvantitativni: število stalnih gostov	1. LTO Bovec	Popis stalnih gostov	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇑ št. stalnih gostov Negativna smer: ⇓ št. stalnih gostov	2	Podatke o stalnih gostih poročajo posamezni turistični ponudniki.
39.	Podjetja, ki poslujejo celo leto	NE	DA	Kvantitativni: število podjetij	1. AJPES – Izpostava Nova Gorica	Popis podjetij, ki poslujejo celo leto	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇑ št. podjetij Negativna smer: ⇓ št. podjetij	2	/
40.	Izdatki za trženje	DA	DA	Kvantitativni: vrednost izdatkov	1. LTO Bovec	Izračun vrednosti vseh izdatkov za trženje trajnostnega razvoja v destinaciji	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇑ izdatkov Negativna smer: ⇓ izdatkov	2	/

Vir: Interni podatki AJPES-a – Izpostava Nova Gorica, 2009; Interni podatki podjetja Alpetour, 2009; Interni podatki podjetja ATC Kanin, 2009; Interni podatki podjetja Avrigo, 2009; Interni podatki podjetja Elektro Primorska, 2009; Interni podatki podjetja Golf Bovec, 2009; Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook, 2004; Interni podatki podjetja Komunala Tolmin, 2009; Interni podatki LTO Bovec, 2009; Methodological work on measuring the sustainable development of tourism – Part 2, 2006; Interni podatki MK RS – Direktorat za kulturno dediščino; Interni podatki občine Bovec – Služba za proračun in finance, 2009; Interni podatki PD Bovec, 2009; Interni podatki PD Gorje, 2009; Interni podatki PD Jesenice, 2009; Interni podatki PD Nova Gorica, 2009; Interni podatki PD Radeče, 2009; Interni podatki Planinske zveze Slovenije, 2009; Interni podatki Policije – Policijska uprava Nova Gorica, 2009; Interni podatki pojetja SENG, 2009; Interni podatki TNP, 2009; Tourism eco-labelling in Europe – moving the market towards sustainbility, 2004; Interni podatki Zavoda RS za varstvo narave, 2009; Interni podatki Zavoda za varovanje kulturne dediščine Slovenije, 2009; Interni podatki Zdravstvenega inšpektorata RS, 2009.

V tabeli 12 je zbranih 20 indikatorjev z vrednostjo ranga 2, ki bi jih bilo priporočljivo v praksi implementirati v naslednji fazi (kot je bilo že prej omenjeno, če je to možno, skupaj z indikatorji z vrednostjo ranga 1 in 3). Indikatorji iz te tabele se nanašajo na okoljsko, socialno-kulturno in ekonomsko dimenzijo trajnostnega razvoja.

Tabela prikazuje, da je v obstoječi Strategiji razvoja turizma na Bovškem vključenih 5 (od skupno 20) področij (25 %), ki jih pokrivajo posamezni indikatorji, kar je precej manj, kot pri skupini indikatorjev z rangom 1. V strategiji so tako prisotna področja, ki se nanašajo na coniranje (območja namenjena turizmu), vodne vire namenjene turizmu (predvsem je mišljena reka Soča, ki se jo izkorišča za številne vodne športe, npr. kajak, rafting, itd. ter nekatere njene pritoke, kjer se izvaja čedalje bolj priljubljeno soteskanje), dostopnost informacij (količina in kakovost informacij ter distribucijskih kanalov o trajnostnem turističnem razvoju), problem sezonskih zaposlitev (pri čemer Strategija teži k zmanjšanju le-teh ter povečanju celoletnih (stalnih) zaposlitev) in izdatke za trženje. Ponovno poudarjam, da je strategija naravnana precej tržno in se osredotoča na ekonomske vplive turizma na občino Bovec, pri čemer so okoljski in socialno-kulturni vidiki razvoja preveč zapostavljeni.

Za razliko od prve skupine, je za naslednjih 20 indikatorjev na voljo precej manj podatkov za njihov izračun (za 11 od skupno 20 oziroma 55 %), za nekatere pa so podatki samo delno dostopni ter omogočajo samo približno oceno realnega stanja.

Posebej zanimivi za občino Bovec so indikatorji poškodovane steze in poti (temeljni produkt turistične ponudbe v občini je pohodništvo), vodni viri namenjeni turizmu (drugi najpomembnejši turistični produkt v občini so vodni športi) ter število čuvajev in nadzornikov (pretežni del občine leži v narodnem parku, zavarovanem s številnimi omejitvami in prepovedmi, katerih kršitve spremljajo in preprečujejo prav čuvaji (nadzorniki)).

Za nekatere indikatorje iz druge skupine je potrebno oblikovati dodatne natančne kriterije:

- indikator št. 25 – koncentracija turistov (določiti je treba tisto število turistov, ki še predstavlja ustrezno koncentracijo turistov, vse kar je več, se šteje za prekomerno koncentracijo);
- indikator št. 27 – območja namenjena turizmu (določiti je potrebno obseg povečanja območij za potrebe turizma v določenem časovnem obdobju, ki je še ustrezno in spremenljivo);
- indikator št. 30 – razmerje med turisti in lokalnim prebivalstvom (določiti je potrebno, do katere mere je to razmerje še ustrezno).

S podatki za izračun indikatorjev razpolagajo javne službe in zavodi (Občina Bovec z njenimi različnimi službami (4 indikatorji), LTO Bovec (7), TNP (3), AJPES (2), SURS (1) Policija (1), Zdravstveni inšpektorat (1), Zavod RS za varstvo narave, Direktorat za kulturno dediščino (1), Zavod za varovanje kulturne dediščine (1), javna podjetja (Komunala Tolmin (3) in Elektro Primorska (1), SENG (1), Avrigo (1), Alpetour (1)), interesna združenja (Planinska zveza Slovenije ter razna planinska društva (1)) in zasebna podjetja (npr. ATC Kanin, Golf Bovec, Kovi prevozi (1)). Potrebno je poudariti, da vsi podatki niso natančni, temveč gre zgolj za ocene, kar je potrebno upoštevati tudi pri interpretaciji posameznega indikatorja. Pomembno je, da se v različnih časovnih obdobjih upoštevajo isti viri in enak postopek zajema.

Pri časovnem okvirju merjenja smeri trajnostnega razvoja veljajo enaka pravila kot pri že omenjeni skupini indikatorjev z rangom 1.

Tabela 13: Opredelitev indikatorjev trajnostnega turističnega razvoja za občino Bovec – Rang 3.

Št.	Indikator	Vključenost v str. razvoja turizma na Bovškem	Trenutna doseg. podatkov	Vrsta podatkov	Viri podatkov	Način pridobivanja (analize) podatkov	Časovni okvir merjenja	Smer razvoja	Rang	Opombe
41.	Turistična podjetja z eko znakom	NE	DA	Kvantitativni: število tur. podjetij z eko znakom	1. LTO Bovec 2. MG RS – Direktorat za turizem	Popis podjetij z eko znakom	Enkrat letno	*Pozitivna smer:* ⇑ št. podjetij *Negativna smer:* ⇓ št. podjetij	3	LTO Bovec bi morala voditi posebno evidenco takšnih podjetij.
42.	Kakovost zraka	NE	NE	Kvantitativni: št. dni, ko onesnaženost zraka ne presega mejnih vrednosti	1. Agencija RS za okolje	Merjenje kakovosti zraka v opazovalnicah	Dnevno	*Pozitivna smer:* ⇑ št. "dobrih" dni *Negativna smer:* ⇓ št. "slabih" dni	3	Trenutno opazovalnica v občini Bovec ne obstaja. Najbližja opazovalnica je v Novi Gorici.
43.	Izpostavlje-nost hrupu	NE	NE	Kvantitativni: jakost hrupa v dB na izpostavljenih mestih	1. Občina Bovec – Služba za okolje in prostor z občinsko inšpekcijo in redarstvom	Merjenje hrupa na izpostavljenih mestih	Letno Mesečno Sezonsko	*Pozitivna smer:* ⇓ hrupa *Negativna smer:* ⇑ hrupa	3	Primerja se najvišje izmerjene vrednosti v določenih obdobjih. Merjenje izvajajo za to pooblaščena podjetja.
44.	Degradiranost tal	NE	NE	Kvantitativni: % destinacije v degradiranem stanju	1. Občina Bovec – Služba za okolje in prostor z občinsko inšpekcijo in redarstvom 2. Zavod RS za varstvo narave	Opazovanje stanja na terenu in določitev stopnje degradacije	Enkrat letno	*Pozitivna smer:* ⇓ degradiranosti tal *Negativna smer:* ⇑ degradiranosti tal	3	/
45.	Maksimalna velikost populacije	NE	DA	Kvantitativni: skupno število turistov in lokalnega prebivalstva	1. LTO Bovec 2. SURS	Izračun vsote med št. registriranih turistov in št. lokalnega prebivalstva (uporaba statističnih podatkov)	Mesečno Tedensko	*Pozitivna smer:* ustrezna velikost populacije *Negativna smer:* prekomerna velikost populacije	3	Izračun je smiseln samo na višku sezone, saj se takrat predvideva maksimalna populacija. Potrebno je izdelati kriterije o ustrezni velikosti populacije.
46.	Uporaba transporta	NE	DA	Kvantitativni: število vozil	1. Direkcija za ceste RS	Štetje prometa po posameznih kategorijah vozil	Letno Mesečno Sezonsko	*Pozitivna smer:* ⇑ uporabe okolju prijaznih načinov transp. *Negativna smer:* ⇓ uporabe okolju prijaznih načinov transp.	3	V poštev pride samo štetje cestnega prometa. DRSC ima v občini Bovec avtomatske števce prometa na šestih lokacijah.

Št.	Indikator	Vključenost v str. razvoja turizma na Bovškem	Trenutna doseg. podatkov	Vrsta podatkov	Viri podatkov	Način pridobivanja (analize) podatkov	Časovni okvir merjenja	Smer razvoja	Rang	Opombe
47.	Omejitev dostopa za turiste	NE	NE	Kvantitativni: velikost območij % od celotne destinacije	1. Občina Bovec – Služba za okolje in prostor z občinsko inšpekcijo in redarstvom	Opredelitev velikosti območij, kjer je dostop za turiste dovoljen/ni dovoljen	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇑ območij, kjer dostop ni dovoljen Negativna smer: ⇑ območij, kjer je dostop dovoljen	3	/
48.	Biološka raznovrstnost	NE	DA (o številu živalskih in rastl. vrst) NE (število ubitih živali in uničenih rast.)	Kvantitativni: število živalskih in rastlinskih vrst	1. Zavod RS za varstvo narave 2. Lovske družine Bovec, Čezsoča, Log pod Mangartom, Soča 3. Zavod za gozdove Slovenije	Štetje živalskih in rastlinskih vrst na terenu	Letno	Pozitivna smer: ⇑biološke raznovrstnosti in ⇓ škode na flori in favni Negativna smer: ⇓ biološke raznovrstnosti in ⇑ škode na flori in favni	3	/
49.	Fizični videz stavb	DA	NE	Kvantitativni: število stavb	1. Občina Bovec – Služba za okolje in prostor z občinsko inšpekcijo in redarstvom	Opazovanje stavb na terenu (ali ustrezajo krajinski arhitekturi ali ne)	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇓ št. "tujkov" Negativna smer: ⇑ št. "tujkov"	3	Poseben poudarek je potrebno dati bovški hiši, tipičnemu predstavniku krajinske arhitekture v občini Bovec.
50.	Omejitev dostopa do ključnih mest za lokalno prebivalstvo	NE	NE	Kvalitativni: dojemanje omejitev	1. LTO Bovec	Anketiranje lokalnih prebivalcev (fokusne skupine)	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇓ omejitev Negativna smer: ⇑ omejitev	3	Anketiranje poteka enkrat letno v isti fokusni skupini z istim vprašalnikom.
51.	Turistična infrastruk. za lokalno prebivalstvo	NE	NE	Kvantitativni: število kapacitet	1. LTO Bovec 2. Občina Bovec – Služba za gospodarstvo in gospodarske javne službe	Popis kapacitet, ki so na voljo lokalni skupnosti	Letno	Pozitivna smer: ⇑ št. zmogljivosti Negativna smer: ⇓ št. zmogljivosti	3	/
52.	Cene nepremičnin	NE	NE	Kvantitativni: cene nepremičnin	1. Občina Bovec – Služba za okolje in prostor z občinsko inšpekcijo in redarstvom 2. Nepremičninske agencije	Spremljanje cen nepremičnin, ki se prodajajo v občini Bovec	Letno	Pozitivna smer: ⇓ cen nepremičnin Negativna smer: ⇑ cen nepremičnin	3	Opazuje se cene vseh nepremičnin, ki se prodajajo v občini Bovec.

Št.	Indikator	Vključenost v str. razvoja turizma na Bovškem	Trenutna doseg. podatkov	Vrsta podatkov	Viri podatkov	Način pridobivanja (analize) podatkov	Časovni okvir merjenja	Smer razvoja	Rang	Opombe
53.	Povprečno trajanje zaposlitvene pogodbe v turizmu	NE	DA	Kvantitativni: povprečno trajanje pogodbe	1. AJPES – Izpostava Nova Gorica	Izračun povprečnega trajanja zaposlitvene pogodbe (uporaba statističnih podatkov)	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇑ pov. trajanja zap. pogodbe Negativna smer: ⇓ pov. trajanja zap. pogodbe	3	/
54.	Število turističnih podjetij	DA	DA	Kvantitativni: število podjetij % podjetij, ki so v lasti rezidentov	1. AJPES – Izpostava Nova Gorica	Popis turističnih podjetij	/	Pozitivna smer: ⇑ št. podjetij Negativna smer: ⇓ št. podjetij	3	/
55.	Uvoz zaradi turizma	NE	NE	Kvantitativni: vrednost uvoza	1. LTO Bovec	Vzročno anketiranje turističnih podjetij	Enkrat letno	Pozitivna smer: ⇓ uvoza Negativna smer: ⇑ uvoza	3	Anketira se vedno ista izbrana turistična podjetja.

Vir: Interni podatki AJPES-a – Izpostava Nova Gorica, 2009; Interni podatki podjetja Alpetour, 2009; Interni podatki ARSO, 2009; Interni podatki Direkcije za ceste RS, 2009; Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook, 2004; Interni podatki LTO Bovec, 2009; Interni podatki LD Bovec, 2009; Interni podatki LD Čezsoča, 2009; Interni podatki LD Log pod Mangartom, 2009; Interni podatki LD Soča, 2009; Interni podatki LD Žaga, 2009; Methodological work on measuring the sustainable development of tourism – Part 2, 2006; Interni podatki MG RS – Direktorat za turizem, 2009; Interni podatki občine Bovec – Služba za okolje in prostor z občinsko inšpekcijo in redarstvom, 2009; Interni podatki SURS, 2009; Tourism eco-labelling in Europe – moving the market towards sustainbility, 2004; Interni podatki Zavoda RS za varstvo narave, 2009; Interni podatki Zavoda za gozdove Slovenije, 2009.

V tabeli 13 sem uvrstil zadnjih 15 indikatorjev, ki imajo rang 3, kar pa še zdaleč ne pomeni, da so ti indikatorji nepomembni, saj prispevajo velik delež k celoviti oceni smeri trajnostnega turističnega razvoja v občini Bovec. Nanašajo se na okoljsko, socialno-kulturno in ekonomsko dimenzijo trajnostnega razvoja.

V Strategiji razvoja turizma na Bovškem sta omenjeni samo dve področji (dobrih 13 %), ki jih obravnavajo omenjeni indikatorji, in sicer fizični videz stavb ter število turističnih podjetij. Vsi ostali vidiki trajnostnega razvoja v Strategiji niso podrobneje določeni in obravnavani.

Trenutno je možno izračunati tretjino (5) indikatorjev, za vse ostale podatkov ni na voljo (bodisi jih nihče ne zbira bodisi so v neprimerni obliki za analizo). Tudi pri tej skupini je za nekatere indikatorje potrebno oblikovati natančne kriterije:

- indikator št. 42 – kakovost zraka (za »dobre« dni se štejejo tisti, ko onesnaženost zraka ne presega mejnih vrednosti, za »slabe« dni pa tisti, ko onesnaženost zraka presega mejne vrednosti);
- indikator št. 45 – maksimalna velikost populacije (določiti je treba tisto skupno število turistov in lokalnega prebivalstva, ki še predstavlja ustrezno velikost populacije, vse kar je več, se šteje za prekomerno velikost populacije);
- indikator št. 46 – uporaba transporta (določiti je potrebno, kateri so okolju prijazni načini transporta, saj pri tem indikatorju prav ti določajo smer trajnostnega razvoja);

Za občino Bovec so relevantni predvsem naslednji indikatorji, ki poudarjajo identiteto destinacije:

- indikator št. 44 – degradiranost tal (območje občine Bovec je v primerjavi z nekaterimi sosednjimi (konkurenčnimi) destinacijami, npr. Kranjska Gora, Bohinj, itd., relativno skromno pozidano in degradirano, kar predstavlja eno od konkurenčnih prednosti; občina Bovec je s sprejetjem Občinskega prostorskega načrta ena prvih v Sloveniji, ki se je sistematično lotila problema urbanističnega načrtovanja, kar bo imelo vidne pozitivne posledice v prihodnosti);
- indikator št. 48 – biološka raznovrstnost (živalski in rastlinski svet v občini je zelo bogat in raznolik, zato ga je potrebno čim prej kvantitativno ovrednotiti);
- indikator št. 49 – fizični videz stavb (bovška hiša predstavlja eno izmed posebnosti slovenske krajinske arhitekture; s pomočjo indikatorja bo mogoče oceniti, kolikšen delež stavb v občini se ne sklada s tipsko pozidavo);
- indikator št. 50 – omejitev dostopa do ključnih mest za lokalno prebivalstvo (s pomočjo anket je potrebno ugotoviti, v kolikšni meri lokalni prebivalci čutijo fizične omejitve, ki so posledice razvoja turizma v občini);
- indikator št. 52 – cene nepremičnin (zaradi izrednih atributov, ki jih ponuja občina Bovec, se številni premožni nerezidenti odločajo za nakup nepremičnin v občini in jim s tem občutno dvigujejo ceno, kar pa posledično vodi v zmanjšanje kupne moči lokalnega prebivalstva).

Viri podatkov so, tako kot pri prej obravnavanih tabelah indikatorjev, javne službe in zavodi, javna podjetja ter interesna združenja (v tem primeru lovske družine). Zaradi specifičnosti nekaterih indikatorjev iz te skupine bo za njihov izračun potrebno vložiti več energije in sredstev kot pri ostalih dveh skupinah.

6.4.2 DODATNI PREDLOGI ZA IMPLEMENTACIJO MODELA V OBČINI BOVEC

Kot je že bilo rečeno, je zaradi trenutnega pomanjkanja podatkov in slabe informacijske baze izračun indikatorjev za nazaj nesmiseln. Potrebno se je usmeriti v prihodnost, temu namenjena so tudi priporočila v tabelah 11–13.

Na samem začetku je potrebno odgovoriti na vprašanje, kdo bo sploh skrbel za implementacijo modela v praksi, za vodenje baze potrebnih podatkov in končni izračun indikatorjev. Na tem mestu predlagam **LTO Bovec**, javni zavod, ki trenutno opravlja naslednje temeljne dejavnosti (ki so nato še dodatno razčlenjene) (Statut LTO Bovec, 2004, str. 2–4):

- oblikovanje turistične ponudbe;
- informiranje;
- promocija;
- sooblikovanje turistične ponudbe Slovenije;
- sodelovanje s sorodnimi ustanovami in organizacijami;
- mednarodno sodelovanje;
- spodbujanje razvoja turistične dejavnosti (kamor med drugim sodi tudi sodelovanje in pomoč pri razvojnih projektih na področju turizma);
- lastna dejavnost zavoda.

Implementacija in izračun indikatorjev bi potekala v okviru delovanja Turističnega informacijskega centra (TIC) Bovec, ki že zdaj opravlja nekatere naloge zbiranja statističnih in drugih podatkov.

Naslednji korak je opredelitev časovnega okvirja, v katerem se bo model implementiral v praksi. Zaželeno bi bilo, da bi se začelo izračunavati vse indikatorje v modelu naenkrat, v kolikor to ne bo možno zaradi kakršnih koli razlogov, pa v skladu z rangom posameznih indikatorjev. V prvi fazi pridejo v poštev indikatorji z rangom 1, nato z rangom 2, v zadnji fazi pa z rangom 3. Med implementacijo indikatorjev z rangom 1 in z rangom 3 naj ne bi preteklo več kot dve leti.

Za vsak indikator v modelu je v tabelah 11–13 opredeljeno kaj pomeni, če se določena količina v nekem časovnem obdobju poveča oziroma zmanjša, ter za kakšno smer trajnostnega razvoja gre. V kolikor bo smer turističnega razvoja na podlagi merjenja pozitivna, bo indikator dobil eno točko, v nasprotnem primeru nobene. Na voljo je 55 točk (enako številu indikatorjev), jakost trajnostnega razvoja v občini Bovec pa bo mogoče oceniti s pomočjo lestvice.

Tabela 14: Določitev jakosti trajnostnega razvoja v občini Bovec.

Število točk	Jakost trajnosti
do 11	zelo šibka trajnost
od 12 do 22	šibka trajnost
od 23 do 33	srednja trajnost
od 34 do 44	močna trajnost
nad 44	zelo močna trajnost

Vir: Lastna obdelava.

V kolikor bo doseženih 28 točk ali več (pri uporabi vseh indikatorjev), pomeni, da se na večini področij, ki jih posamezni indikatorji pokrivajo, stanje izboljšuje oziroma razvoj napreduje v pozitivni smeri.

Izračunani indikatorji sami po sebi nimajo nobene vrednosti, če jih z nečem ne primerjamo. Primerjava z drugimi, pa čeprav sosednjimi in podobnimi destinacijami, bi bila popolnoma nesmiselna. Za to obstajata dva razloga, prvi je ta, da je vsaka destinacija specifična, drugi pa, da bi morale vse destinacije, ki bi jih hoteli primerjati, uporabljati enak model indikatorjev, kar pa je zaradi prej omenjene specifičnosti skoraj nemogoče. Benchmarking indikatorjev bo tako potekal za občino Bovec med različnimi časovnimi obdobji. Vrednost indikatorjev se bo večinoma primerjala med posameznimi leti, pri nekaterih indikatorjih tudi pogosteje, tako kot je navedeno v tabeli. Pri indikatorjih, ki se izračunavajo na letni ravni, se bo izračunana vrednost primerjala s predhodnim letom ter tako ocenila smer trajnostnega razvoja, enak postopek pa velja tudi za krajše časovne intervale.

V povezavi z implementacijo modela indikatorjev je potrebno natančno določiti in opredeliti še nekatere omejitve merjenja.

Prva je **sezonskost poslovanja**. Nekatere indikatorje se bo izračunavalo za krajše časovno obdobje, največkrat bo to smiselno za čas sezone. Potrebno je narediti natančno analizo sezonske komponente in ugotoviti, kdaj je v občini Bovec turistična sezona. Za sezono se štejejo meseci, ko so sezonski indeksi višji od 100. V obdobju 2000–2004 je bilo takšnih mesecev pet (maj–september), izrazito nad povprečjem sta bila meseca julij in avgust (Bradaškja, 2006, str. 10). Na podlagi te ugotovitve predlagam, da se za obdobje sezone upoštevata meseca julij in avgust.

Druga omejitev se nanaša na **opredelitev turističnih podjetij**. Potrebno je natančno opredeliti, katera podjetja spadajo med turistična. Predlagam, da se upošteva podjetja iz naslednjih dejavnosti (Ocena ekonomskega pomena turizma v Sloveniji v letu 2003 in ekstrapolacija za leto 2006, 2008, str. 54):

- nastanitvene storitve (hoteli in ostale nastanitvene storitve; storitve sekundarnih domov);
- strežba hrane in pijače;
- storitve prevoza potnikov (železniški promet; cestni promet; vodni promet; letalski promet; podporne storitve; najem prevoznih sredstev; storitve vzdrževanja, popravil);
- storitve turističnih agencij;
- kulturne storitve (predstave; muzeji in ostale kulturne prireditve);
- storitve rekreacije in drugi zabavni programi (športne in športno-rekreativne storitve; zabava in druge rekreativne storitve);
- raznovrstne turistične storitve.

Podatke za nekatere indikatorje bo potrebno zbrati s pomočjo **anketiranja**. Ankete pri indikatorjih št. 9 – stopnja zadovoljstva lokalne skupnosti, in št. 50 – omejitev dostopa do ključnih mest za lokalno prebivalstvo, se bo izvajalo enkrat letno med lokalnim prebivalstvom v fokusni skupini, kjer bodo člani vedno isti. Vzročno anketiranje turistov, potrebno za izračun indikatorja št. 10 – stopnja zadovoljstva turistov, pa bo potekalo kontinuirano pri izbranih turističnih podjetjih, ki bodo svojim gostom izročile anketni list, nato pa ga bodo izpolnjenega posredovale LTO Bovec.

Pomemben dejavnik trajnostnega razvoja je informiranje vseh udeležencev, ki kakor koli sodelujejo v turizmu. Predlagam, da bi se vsako leto izdelala brošura, kjer bi bile

predstavljene vrednosti posameznih indikatorjev ter izmerjena smer razvoja. Pozitivna smer trajnostnega razvoja bi že sama po sebi silila tako turistična podjetja kot tudi lokalno prebivalstvo in turiste k bolj treznemu in premišljenemu obnašanju ter bolj trajnostno naravnanemu izvajanju oziroma koriščenju turističnih storitev v občini Bovec.

SKLEP

Koncept trajnostnega razvoja je izredno širok pojem, ki se razvija že dobrih dvajset let, od časa, ko so nekateri znanstveniki, med njimi tudi ekonomisti, prišli do spoznanja, da bo dotedanji način upravljanja z naravnimi viri človeštvo prej ali slej pripeljal v pogubo. V tem času je bil na področju varovanja narave in trajnostne izrabe virov narejen ogromen korak v pozitivno smer, kar se čedalje bolj kaže tako v obnašanju podjetij, ki ponujajo svoje izdelke in storitve, kot v obnašanju potrošnikov, ki te proizvode in storitve kupujejo oziroma koristijo.

Nič drugače ni na področju turistične dejavnosti, ki deluje v tesni sinergiji z okoljem (naravnim, socialnim, ekonomskim), saj je prav to osnovni pogoj za uspešen razvoj turizma. Trajnostni turizem je postal zelo aktualen pojem, ki posredno močno vpliva na učinkovito delovanje turističnega sektorja.

Indikatorji so zelo učinkovit instrument za opazovanje in merjenje smeri trajnostnega turističnega razvoja v posameznih turističnih destinacijah. Kako pomembno je to področje, pove podatek o visokem številu različnih modelov indikatorjev, saj je praktično vsaka organizacija, ki se ukvarja z razvojem turizma, že oblikovala lasten model. V magistrskem delu sem se posvetil samo nekaterim, obravnava večjega števila modelov pa že presega okvire same naloge. Najpopolnejši sistem indikatorjev je izdelala Svetovna turistična organizacija, ki je pripravila več različnih modelov za posamezne specifične destinacije, možne so tudi kombinacije med modeli. Podrobneje sem si ogledal še model indikatorjev VISIT, ki predstavlja prostovoljno iniciativo, ter model indikatorjev EU. Slednji je še posebej zanimiv, saj predstavlja priporočilo za vse države članice, kako se lotiti implementacije indikatorjev v praksi.

Temeljno poglavje moje naloge je bilo namenjeno oblikovanju modela indikatorjev za občino Bovec. Zaradi specifičnih lastnosti (občina leži na goratem območju, ki je povečini še neokrnjeno, a hkrati zelo privlačno za turiste) je nujno, da se takšno stanje ohrani in zaščiti, saj predstavlja veliko konkurenčno prednost v primerjavi s podobnimi destinacijami. S pomočjo indikatorjev je mogoče zelo učinkovito ugotoviti in spremljati, v katero smer pelje razvoj. Pri oblikovanju sem se oprl na različne teoretične predpostavke, na poznavanje lokalnih razmer in problemov v sami občini ter na dolgoletne izkušnje, ki sem jih pridobil z aktivnim delom v turizmu.

Trenutno je takšen model, kot sem ga predlagal, v praksi nemogoče implementirati, razlog pa je pomanjkanje potrebnih podatkov za izračun posameznih indikatorjev. Moja priporočila so zato usmerjena v prihodnost, tako sem za vsak indikator natančno opredelil, kako priti do potrebnih podatkov in na kakšen način. V praksi pa bo sama implementacija v veliki meri odvisna predvsem od interesa turističnega sektorja in lokalnih oblasti, ali sploh želijo vedeti, kam in kako se turizem na Bovškem dejansko razvija.

LITERATURA IN VIRI

1. *Action for more sustainable European tourism.* (2007). Tourism Sustainbility Group.
2. *Agencija republike Slovenije za okolje (ARSO).* Najdeno 18. februarja 2009 na spletni strani http://www.arso.gov.si.
3. Baker, S. et al. (2000). *The Politics of Sustainable Development: Theory, Policy and Practice within the EU.* London in New York: Routhledge.
4. Bieger, T. (2000). *Management von Destinationen und Tourismusorganisationen. 4 Auflage.* Munchen: Oldenbourg.
5. Bradaškja, B. (2006). *Analiza sezonske komponente v letih 2000–2004 in analiza trenda v letih 1995–2004 za število turistov in število nočitev v občinah Bovec in Kranjska Gora.* Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
6. Bradaškja, B. (2007). *Kako prevesti model turistične destinacije v prakso: Turistična destinacija Julijske Alpe.* Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
7. Bramwell, B. (2004). *Coastal Mass Tourism.* Buffalo: Multilingual Matters Ltd.
8. Buhalis, D. (2000). Marketing competitive destination of the future. *Tourism Management*, 21 (1), 97–116.
9. Carter, N. (2001). *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy.* Cambridge: University Press.
10. Coltman, M. M. (1989). *Tourism Marketing.* New York: Van Nostrand Reinhold.
11. Cooper, C. et al. (1993). *Tourism principles & practice.* London: Pitman.
12. Crouch G.I. & Ritchie, J.R.B. (2003). *The competitive destination: A sustainable tourism perspective.* New York: CABI International.
13. *Destinet: Sustainable tourism information portal.* Najdeno 19. februarja 2009 na spletni strani http://destinet.ew.eea.europa.eu.
14. *E-študij.* Najdeno 11. januarja 2009 na spletni strani http://www.e-student.si.
15. *European Destinations of Excellence.* Najdeno 20. marca 2009 na spletni strani http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/eden/what-is-eden/index_en.htm.
16. *Global reporting initiative (GRI).* Najdeno 18. februarja 2009 na spletni strani http://www.globalreporting.org.
17. Gore, A. (1994). *Na poti k ravnovesju. Ekologija, nova etika in svetovni program za okolje.* Bohinj: Inštitut za ekolološke alternative.
18. Hall, C. M. (2000). *Tourism planning-policies, processes and relationship.* Edinburgh Gate: Longman.
19. *Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook.* (2004). Madrid: The World Tourism Organization.
20. Inskeep, E. (1991). *Tourism planning: an integrated and sustainable development approach.* New York: Van Nostrand Reinhold.
21. *Interni podatki podjetja ATC Kanin d.o.o.* (2009).
22. *Interni podatki Agencije Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (AJPES) – Izpostava Nova Gorica.* (2009).

23. *Interni podatki Agencije Republike Slovenije za okolje (ARSO).* (2009).
24. *Interni podatki Direkcije za ceste Republike Slovenije.* (2009).
25. *Interni podatki lokalna turistične organizacije (LTO) Bovec.* (2009).
26. *Interni podatki lovske družina (LD) Žaga.* (2009).
27. *Interni podatki lovske družine (LD) Bovec.* (2009).
28. *Interni podatki lovske družine (LD) Čezsoča.* (2009).
29. *Interni podatki lovske družine (LD) Log pod Mangartom.* (2009).
30. *Interni podatki lovske družine (LD) Soča.* (2009).
31. *Interni podatki Ministrstva za gospodarstvo Republike Slovenije (MG RS) – Direktorat za turizem.* (2009).
32. *Interni podatki Ministrstva za kulturo Republike Slovenije (MK RS) – Direktorat za kulturno dediščino.* (2009).
33. *Interni podatki občine Bovec – Služba za gospodarstvo in gospodarske javne službe.* (2009).
34. *Interni podatki občine Bovec – Služba za okolje in prostor z občinsko inšpekcijo in redarstvom.* (2009).
35. *Interni podatki občine Bovec – Služba za proračun in finance.* (2009).
36. *Interni podatki Planinske zveze Slovenije (PZS).* (2009).
37. *Interni podatki planinskega društva (PD) Bovec.* (2009).
38. *Interni podatki planinskega društva (PD) Gorje.* (2009).
39. *Interni podatki planinskega društva (PD) Jesenice.* (2009).
40. *Interni podatki planinskega društva (PD) Nova Gorica.* (2009).
41. *Interni podatki planinskega društva (PD) Radeče.* (2009).
42. *Interni podatki podjetja Alpetour d.d.* (2009).
43. *Interni podatki podjetja Avrigo d.d.* (2009).
44. *Interni podatki podjetja Elektro Primorska d.d.* (2009).
45. *Interni podatki podjetja Golf Bovec.* (2009).
46. *Interni podatki podjetja Komunala Tolmin d.d.* (2009).
47. *Interni podatki podjetja Soške elektrarne Nova Gorica (SENG).* (2009).
48. *Interni podatki Policije – Policijska uprava Nova Gorica.* (2009).
49. *Interni podatki Statističnega urada Republike Slovenije (SURS).* (2009).
50. *Interni podatki Triglavskega narodnega parka (TNP).* (2009).
51. *Interni podatki Zavoda Republike Slovenije za varstvo narave.* (2009).
52. *Interni podatki Zavoda za gozdove Slovenije.* (2009).
53. *Interni podatki Zavoda za varovanje kulturne dediščine Slovenije.* (2009).
54. *Interni podatki Zdravstvenega inšpektorata Republike Slovenije.* (2009).
55. *Kazalci okolja.* Najdeno 11. januarja 2009 na spletni strani http://kazalci.arso.gov.si.
56. Kirn, A. (1991). Ekološko entropijska senca človekovega dela in človekovih potreb. V A. Kirn (ur), *Ekologija, ekonomika, entropija* (str. 7–57). Maribor: Aram.
57. Kirn, A. (2000). *Elaborat o paradigmi trajnostnega razvoja z okoljsko in etično razsežnostjo.* Ljubljana.

58. Kopač, J. (2004). *Trajnostni razvoj: Družbena in ekonomska nuja.* Velenje: Društvo za kakovost in ravnanje z okoljem.
59. Kos, D. (2004). Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet: tri ravni trajnostnega razvoja. *Teorija in praksa,* 41 (1/2), 332–339.
60. Lah, A. (1995). *Okolje in človek (leksikon).* Ljubljana: Kmečki glas.
61. Lah, A. (2004). *Sonaravno uravnoteženi razvoj Slovenije: usklajeno in sonaravno.* Ljubljana: Svet za varstvo okolja Republike Slovenije.
62. Macarol, B. (1993). Okoljski pojmi in njihova pravilna raba. *Ujma*, (7), 275–277.
63. Magaš, D. (1997). *Turistička destinacija.* Opatija: Hotelijerski fakultet.
64. *Making tourism more sustainable: A Guide for Policy Makers.* (2005). Paris: United Nations Environment Programme.
65. Manning, T. (1999). Indicators of tourism sustainbility. *Tourism Management,* 20 (2), 179–181.
66. McIntyre, G. (1993). *Sustainable tourism development: Guide for local planners.* Madrid: The World Tourism Organization.
67. Meadowcroft, J. (2002). Sustainable Development: A new(ish) idea for a new century?. *Political Studies,* 48 (2), 370–387.
68. *Methodological work on measuring the sustainable development of tourism – Part 1: Technical report.* (2006). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
69. *Methodological work on measuring the sustainable development of tourism – Part 2: Manual on sustainable development indicators of tourism.* (2006). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
70. Middleton, V.T.C. & Hawkins R. (1998). *Sustainable tourism: A marketing perspective.* Oxford: Butterworth-Heinemann.
71. Mihalič, T. & Radikon, A. & Sirše, J. (2005). *Priprava modela za spremljanje konkurenčnosti turističnih destinacij na osnovi strateškega koncepta trajnostnega razvoja turizma v Sloveniji.* Ljubljana: Mednarodni inštitut za turizem.
72. Mihalič, T. (2006). *Trajnostni turizem.* Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
73. Miller, G. (2001). The development of indicators for sustainable tourism: results of a Delphi survey of tourism researchers. *Tourism Management,* 22 (4), 351–362.
74. *Občina Bovec*. Najdeno 25. februarja 2009 na spletni strani http://obcina.bovec.si/predstavitev-obcine.
75. *Ocena ekonomskega pomena turizma v Sloveniji v letu 2003 in ekstrapolacija za leto 2006 (po metodologiji Satelitski računi v turizmu).* (2008). Ljubljana: Ministrstvo za gospodarstvo Republike Slovenije.
76. *OECD – China seminar on environmental indicators: proceedings.* (2005). Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
77. *Our Common Future.* (1987). New York: United Nations - World Comission on Environment and Development.
78. Plut, D. (1997). *Slovenija na križpotju: Slovenija na okoljsko-razvojnem in povezovalnem križpotju Evrope.* Ljubljana: Mihelač.

79. Plut, D. (2004). *Zeleni planet? - Prebivalstvo, energija in okolje v 21. stoletju*. Radovljica: Didakta.
80. *Popis prebivalstva 2002*. (2002). Statistični urad Republike Slovenije. Najdeno 25. januarja 2009 na spletni strani http://www.stat.si/popis2002/si/.
81. Pravilnik o pitni vodi. (2004). *Uradni list RS.* (Št. 35/2004, 9. april 2004).
82. Radej, B. (1999). *Razvoj indikatorjev za vrednotenje okoljske kakovosti gospodarske rasti.* Ljubljana: Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.
83. Radikon, A. (2003). *Merjenje trajnostnega turističnega razvoja.* Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
84. *Razvojni načrt in usmeritve slovenskega turizma 2007–2011.* (2006). Ljubljana: Ministrstvo za gospodarstvo Republike Slovenije.
85. Reid, D. (1995). *Sustainable Development: An Intraductory Guide.* London: Earthscan Publications Ltd.
86. Ricoveri, G. (1993). Culture on the left and Green Culture. *Capitalism, Nature, Socialism,* 4 (3), 116–117.
87. Seljak, J. (1992). Metodološki problemi merjenja stopnje uravnoteženega razvoja. V F. Černe (ur.), *Naravni viri kot razvojni dejavnik – Interdisciplinarni (mednarodni) projekt trajnega razvoja* (str. 57–71). Ljubljana: Inštitut za geografijo pri Univerzi v Ljubljani.
88. Seljak, J. (2000). *Merjenje uravnoteženega razvoja.* Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
89. Senjur, M. (1991). *Gospodarski razvoj in razvojna ekonomika.* Radovljica: Didakta.
90. *SIQ*. Najdeno 25. januarja 2009 na spletni strani http://www.siq.si/EMAS.1438.0.html.
91. *Slovar slovenskega knjižnega jezika. Elektronska izdaja.* (1996). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
92. *Slovenska turistična agencija (STO).* Najdeno 20. marca 2009 na spletni strani http://www.slovenia.info/?eden_project=0&lng=1.
93. *Statistični letopis Republike Slovenije 2008.* (2008). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
94. *Statistični urad Republike Slovenije (SURS).* Najdeno 6. januarja 2009 na spletni strani http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1155.
95. *Statut Lokalne turistične organizacije Bovec.* (2004). Najdeno 2. februarja 2009 na spletni strani http:// www.bovec.si/default.asp?id=40.
96. *Strategija razvoja turizma na Bovškem*. (2005). Bovec: Hosting d.o.o. za LTO Bovec.
97. *Strateški tržni načrt – Bovec/dolina Soče.* (1999). Tourism Brain Trust, Avstrija.
98. *Sustainable Development: Critical Issues. Policy Brief.* (2001). Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
99. Tae, G.K. (2005). Development of a tourism sustainbility assessment procedure: A conceptual approach. *Tourism Management,* 26 (3), 431–445.
100. *Tour operator sector supplement*. (2002). Amsterdam: Global reporting initiative.
101. *Tourism eco-labelling in Europe – moving the market towards sustainbility.* (2004). Saarbruecken: The Visit Initiative (VISIT), ECEAT, ECOTRANS.
102. *Tourism Highlights 2008.* (2008). Madrid: The World Tourism Organization.

103. *Towards sustainable development: Indicators to measure progress. Proceedings of the OECD Rome Conference.* (1999). Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
104. Traven, S. (1992). *SWOT analiza.* Kranj: Organizacija in kadri.
105. *United Nation Environmental Programme (UNEP).* Najdeno 12. januarja 2009 na spletni strani http://www.unep.fr/scp/tourism/sustain/imacts.
106. *Voluntary Initiatives for Sustainbility in Tourism (VISIT).* Najdeno 11. januarja 2009 na spletni strani http://www.visit21.net.
107. Vuk, D. (2000). *Uvod v ekološki management.* Ljubljana: Založba Moderna organizacija.
108. *What tourism managers need to know: A practical guide to the development and use of indicators of sustaiable tourism.* (1996). Madrid: The World Tourism Organization.
109. Write, V. et al. (2006). *Indicators of sustainbility & sustainable tourism: Some example sets.* Aberdeen: The Macaulay Institute.
110. Zakon o varstvu okolja. (2004). *Uradni list RS.* (Št. 41/2004, 22. april 2004).

PRILOGE

KAZALO PRILOG

PRILOGA 1: MODELI INDIKATORJEV TRAJNOSTNEGA TURISTIČNEGA RAZVOJA.....1

Tabela 1: Kazalci okolja ARSO po tematskih poglavjih.....1
Tabela 2: Model ETC – Indikatorji trajnostnega razvoja.....4
Tabela 3: Sistem okoljskih indikatorjev za turistični sektor v Španiji.....5
Tabela 4: Osnovni (univerzalni) indikatorji trajnostnega razvoja po metodologiji UNWTO 6
Tabela 5: Indikatorji trajnostnega razvoja po metodologiji UNWTO za gorske destinacije ter za parke in zavarovana območja.....7
Tabela 6: Indikatorji trajnostnega razvoja po metodologiji VISIT..... 9
Tabela 7: Indikatorji trajnostnega razvoja po metodologiji EU.....11

PRILOGA 2: SEZNAM KRATIC.....13

PRILOGA 1: MODELI INDIKATORJEV TRAJNOSTNEGA TURISTIČNEGA RAZVOJA

Tabela 1: Kazalci okolja ARSO po tematskih poglavjih.

I. Energija
1. Cene energije
2. Davki
3. Emisije (CO2, SO2 in NOx) sektorja proizvodnje električne energije in toplote
4. Emisije predhodnikov ozona
5. Emisije snovi, ki povzročajo zakisljevanje
6. Emisije toplogrednih plinov energetskega in neenergetskega izvora
7. Emisije trdnih delcev
8. Intenzivnost emisij (CO2, SO2 in NOx) iz proizvodnje električne energije in toplote v javnih termoelektrarnah in termoelektrarnah toplarnah
9. Intenzivnost rabe končne energije
10. Obnovljivi viri energije
11. Odpadki od zgorevanja premoga v proizvodnji energije
12. Proizvodnja električne energije iz obnovljivih virov
13. Proizvodnja električne energije po gorivih
14. Proizvodnje radioaktivnih odpadkov
15. Raba električne energije
16. Raba končne energije po sektorjih
17. Razlitje nafte zaradi nesreč v pomorskem prometu
18. Skupna energetska intenzivnost
19. Skupna raba energije po gorivih
20. Suproizvodnja toplote in električne energije
21. Subvencije v energetiki
22. Učinkovitost proizvodnje električne energije
23. Zunanji stroški proizvodnje električne energije
II. Gozdarstvo
24. Krčitve gozda
25. Lesna zaloga s prirastkom in posekom
26. Ohranjenost gozdov
27. Površina gozda
28. Poškodovanost gozdov in osutost dreves
III. Industrija
29. Uvajanje sistemov za ravnanje z okoljem
IV. Instrumenti okoljske politike
30. Ekošola
31. Odnos javnosti do okoljskih problemov
32. Okoljske dajatve za obremenjevanje okolja
33. Poročanje okoljskih podatkov
V. Kmetijstvo
34. Biotska raznovrstnost - domače živali
35. Biotska raznovrstnost – kmetijske rastline
36. Delež kmetijstva v izpustih toplogrednih plinov
37. Intenzivnost kmetijstva
38. Izobrazbena raven na kmetijskih gospodarstvih
39. Izpusti amoniaka v kmetijstvu
40. Izpusti metana in didušikovega oksida
41. Kakovost tal
42. Kmetijska območja visoke naravne vrednosti
43. Načini gospodarjenja na kmetijah

44. Nitrati v podzemni vodi in kmetijstvo
45. Poraba energije v kmetijstvu
46. Poraba mineralnih gnojil
47. Poraba sredstev za varstvo rastlin
48. Površine zemljišč s kmetijsko-okoljskimi ukrepi
49. Površine zemljišč z ekološkim kmetovanjem
50. Specializacija in diverzifikacija kmetijstva
51. Sprememba rabe zemljišč
52. Sredstva za varstvo rastlin in njihovi razgradni produkti v podzemni vodi
53. Varovana območja narave in kmetijstvo

VI. Narava in površje

54. Ocenjena škoda po elementarnih nesrečah
55. Odškodnine za škodo, ki jo povzročijo živali zavarovanih vrst
56. Ogrožene vrste
57. Podzemeljska biotska pestrost
58. Pokrovnost in raba zemljišč
59. Rjavi medved
60. Velikost populacij izbranih vrst ptic

VAROVANA OBMOČJA

61. Naravne vrednote
62. Natura 2000
63. Varovana območja narave
64. Zavarovana območja

VII. Odpadki in snovni tok

65. Blato iz komunalnih čistilnih naprav
66. Gradbeni odpadki
67. Izrabljena motorna vozila
68. Izrabljene avtomobilske gume
69. Komunalni odpadki
70. Neposredni vnos snovi
71. Nevarni odpadki
72. Odlaganje odpadkov na odlagališča
73. Odpadki iz zdravstva
74. Odpadna embalaža
75. Odpadna jedilna olja in masti
76. Odpadna olja
77. Odpadne baterije in akumulatorji
78. Organski kuhinjski odpadki
79. Ravnanje z odpadki
80. Čezmejni prevoz odpadkov

VIII. Podnebne spremembe

81. Dolžina letne rastne dobe
82. Ekstremni vremenski dogodki
83. Izpusti toplogrednih plinov
84. Padavine in temperature
85. Poraba snovi, ki povzročajo tanjšanje ozonskega plašča
86. Spreminjanje obsega ledenika

IX. Promet

87. Emisije toplogrednih plinov iz prometa
88. Izpusti onesnaževal zraka iz prometa
89. Lastništvo osebnih avtomobilov
90. Obseg in sestava potniškega prometa
91. Obseg in sestava tovornega prometa
92. Ozaveščenost javnosti o vplivih prometa na okolje
93. Poraba končne energije v prometu
94. Starost osebnih avtomobilov
95. Uvajanje alternativnih vrst goriva

96. Vlaganje v prometno infrastrukturo 97. Vplivi prometa na kakovost zraka 98. Zunanji prometni stroški 99. Število prometnih nesreč, žrtev in poškodovanih v cestnem prometu
X. Turizem
100. Obisk naravnih znamenitosti 101. Razvoj in razporeditev turizma
XI. Vode
102. Fosfor v jezerih 103. Hranila v rekah in samočistilna sposobnost rek 104. Kakovost celinskih kopalnih voda 105. Kakovost pitne vode 106. Kakovost vodotokov 107. Letna rečna bilanca 108. Nitrati v podzemni vodi 109. Pesticidi in njihovi razgradni produkti v podzemni vodi 110. Poraba vode v gospodinjstvih 111. Raba vode 112. Čiščenje odpadnih vod MORJE 113. Kakovost kopalnih voda obalnega morja 114. Kakovost vode za življenje in rast morskih školjk in polžev 115. Kemijsko in trofično stanje morja 116. Kisik v pridnenem sloju 117. Klorofil v obalnem morju 118. Onesnaževanje z ladij 119. Višina morja
XII. Zrak
120. Emisije amoniaka 121. Emisije dušikovih oksidov 122. Emisije nemetanskih hlapnih ogljikovodikov 123. Emisije žveplovega dioksida 124. Izpusti plinov, ki povzročajo zakisljevanje in evtrofikacijo 125. Izpust predhodnikov ozona 126. Kakovost zraka 127. Onesnaženost zraka z delci 128. Onesnaženost zraka z dušikovim dioksidom 129. Onesnaženost zraka z ozonom 130. Onesnaženost zraka z žveplovim dioksidom

VIR: Kazalci okolja, 2009.

Tabela 2: Model ETC – Indikatorji trajnostnega razvoja.

I. Zaščita naravnega in izgrajenega okolja
1. Število gospodarskih subjektov, ki so vključeni v okoljskih upravljalnih shemah.
2a. Število angleških plaž z oznako »Blue Flag« in »Seaside Award«.
2b. Prihranki izpustov CO_2 s strani hotelske industrije.
3. Vrsta transporta, ki jo uporabljajo rezidenti Velike Britanije na potovanju po Angliji.
4. Odstotek lokalnih oblasti, ki imajo akcijske plane za razvoj turizma.
5. Razmerje med pokrajino in zgodovinskimi zgradbami, ki so zavarovane s strani nacionalnih agencij, in količino denarja, namenjenega za zaščito teh sredstev.
6. Število gospodarskih subjektov, ki so vključeni v »biodiverzitetnih« akcijskih planih.
II. Podpora lokalnim skupnostim in njihovi kulturi
7a. Odstotek zaposlenih v turizmu.
7b. Razmerje med povprečnim urnim zaslužkom v turizmu in povprečnim urnim zaslužkom na nacionalni ravni.
8. Odstotek lokalnih oblasti s strategijami Lokalna Agenda 21 (Local Agenda 21), ki vključujejo elemente trajnostnega turizma.
9. Spremljanje percepcije turizma s strani skupnosti.
10. Odstotek odraslih v Angliji, ki ne potujejo za najmanj 4 noči ali več.
11. Odstotek namestitvenih obratov, ki izpolnjujejo pogoje za sprejem invalidov.
12. Odstotek lokalnih oblasti s turističnimi strategijami, ki namenjajo pozornost kulturi in dediščini.
III. Pomoč ekonomijam turističnih destinacij
13. Število turističnih namestitvenih podjetij, ki so vključene v »Welcome Host« izobraževanje.
14. Odstotek namestitev, registriranih z ETC (European Travel Commission).
15. Stopnja zadovoljstva obiskovalcev.
16. Zaslužki od domačega turizma po regijah.
17. Prispevek angleškega turizma k BDP-ju Velike Britanije.
18. Poravnava turističnega sektorja glede na prihodke od prodaje.
19. Skupno število potovanj rezidentov Velike Britanije v Anglijo, po mesecih.
20. Neto domače počitnice, ki jih preživijo turisti iz Velike Britanije.

Vir: Write V. et all,, 2006, str. 18.

Tabela 3: Sistem okoljskih indikatorjev za turistični sektor v Španiji.

1. Povprečno število postelj v posameznem namestitvenem obratu.
2. Letna porazdelitev turističnih prilivov.
3. Skupna letna turistična potrošnja.
4. Odstotek zaposlenih v hotelih in restavracijah glede na vse zaposlene.
5. Razmerje med vsemi turisti (domačimi in tujimi) in lokalnim prebivalstvom (*100).
6. Število kolektivnih namestitvenih kapacitet.
7. Potencialni pritiski na naravne habitate.
8. Gostota turizma v urbanih območjih.
9. Faktor turistične antropizacije (spremembe v okolju za potrebe turizma).
10. Razdalja od letališč do urbanih poseljenih področij.
11. Število sekundarnih turističnih stanovanj (namestitev).
12. Število obiskovalcev kulturnih in zgodovinskih znamenitosti.
13. Intervencije s strani SEPRONA[26] zaradi turističnih in športnih aktivnosti v naravnem okolju.
14. Število opremljenih plaž.
15. Število sidrišč v športnih pristaniščih.
16. Proizvodnja odpadkov v urbanih središčih zaradi turizma.
17. Poraba pitne vode v urbanih središčih zaradi turizma.
18. Poraba električne energije zaradi turizma.
19. Tipična porazdelitev turističnih prihodov.
20. Stopnja »naravnosti« okolja.
21. Kvaliteta kopalne vode.
22. Kvaliteta vode v marinah.
23. Količina prečiščenih odpadnih voda, ki nastanejo zaradi turizma, v glavnih turističnih mestih.
24. Odstotek zavarovanih območij, ki imajo nadzorovane dostope.
25. Hotelska podjetja, ki imajo certifikate za okoljski management.
26. Ločeno zbiranje odpadkov za turistične aktivnosti.
27. Vključitev okoljskih kriterijev v turistično in teritorialno načrtovanje ter zakonodajo.

Vir: Destinet, 2009.

[26] SEPRONA – Servición para la Protección de la Naturaleza (Služba za zaščito narave).

Tabela 4: Osnovni (univerzalni) indikatorji trajnostnega razvoja po metodologiji UNWTO.

Področje	Predlagani indikatorji
Zadovoljstvo lokalnega okolja s turizmom	• Stopnja zadovoljstva lokalne skupnosti s turizmom (na osnovi vprašalnika).
Učinki turizma na skupnosti	• Razmerje med turisti in lokalnim prebivalstvom (povprečno in v viških); • odstotek tistih, ki verjamejo, da je turizem doprinesel nove storitve ali infrastrukturo (na osnovi vprašalnika); • število in kapacitete socialnih storitev, ki so na voljo skupnostim.
Vzdrževanje zadovoljstva turistov	• Stopnja zadovoljstva turistov (na osnovi vprašalnika); • zaznava »vrednosti za denar« (Value for money) (na osnovi vprašalnika); • odstotek turistov, ki se vračajo v destinacijo (stalni gosti).
Sezonska komponenta	• Prihodi turistov po mesecih in četrtletjih (porazdelitev čez celo leto); • stopnja zasedenosti uradnih (licenciranih) kapacitet po mesecih (visoka v primerjavi z nizko sezono); • odstotek turističnih podjetij, ki poslujejo celo leto; • število in odstotek stalnih (celoletnih) delovnih mest v turistični industriji (v primerjavi z začasnimi).
Ekonomski učinki turizma	• Število lokalnih prebivalcev (in razmerje moški : ženske) zaposlenih v turizmu (tudi razmerje zaposlenost v turizmu : celotna zaposlenost); • dohodki od turizma kot odstotek od vseh dohodkov neke skupnosti.
Upravljanje z energijo	• Poraba energije iz vseh virov (skupna, poraba turističnega sektorja) na prebivalca; • odstotek podjetij, ki sodelujejo v programih varčevanja z energijo ali uporabljajo tehnologijo z manjšo porabo energije; • odstotek porabe energije iz obnovljivih virov (v destinacijah, v podjetjih).
Razpoložljivost vode in njeno obvarovanje	• Uporaba vode (skupna količina v litrih na turista na dan); • varčevanje z vodo (odstotek znižanja porabe, ponovno zajete in reciklirane vode).
Kvaliteta pitne vode	• Odstotek turističnih podjetij, ki upravljajo z vodo v skladu z mednarodnimi standardi pitne vode; • pogostost bolezni, prenosljivih z vodo: število ali odstotek obiskovalcev, ki so se okužili s pitno vodo med njihovim dopustom.
Ravnanje z odpadnimi vodami	• Odstotek odpadnih voda iz določenih mest, ki je predelana (na primarnem, sekundarnem in terciarnem nivoju); • odstotek turističnih podjetij, ki obdelujejo odpadno vodo.
Upravljanje z odpadki (smeti)	• Količina proizvedenih odpadkov v destinaciji (v tonah na mesec); • količina recikliranih odpadkov (v m^3) / Skupna količina odpadkov (v m^3) (glede na različne tipe smeti); • količina smeti raztresenih na javnih mestih .
Nadzor razvoja	• Obstoj procesov planiranja uporabe zemljišč ali razvoja, ki vključuje turizem; • odstotek površine, izpostavljen kontroli.
Nadziranje intenzivnosti uporabe	• Skupno število turističnih prihodov (povprečno, mesečno, v viških); • število turistov na km^2 nekega predela (plaže, atrakcije) na km^2 destinacije.

Vir: Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook, 2004, str. 244–245.

Tabela 5: Indikatorji trajnostnega razvoja po metodologiji UNWTO za gorske destinacije ter za parke in zavarovana območja.

Področje	Predlagani indikatorji
Gorske destinacije	
Uničenje ali zmanjšanje flore in favne zaradi turističnih aktivnosti (O)	• Število ključnih živalskih in rastlinskih vrst (ujede, sesalci, drevesa, rože); • število ubitih živali na cestah (še posebej tam, kjer je pretežen del prometa zaradi turizma); • pogostost videvanja ključnih živalskih in rastlinskih vrst (s strani zunanjih opazovalcev); • zavarovano območje (obseg zavarovanega območja v km^2).
Erozija (O)	• Odstotek površja v erozivnem stanju (lahko je kategorizirana kot motnja v okolju zaradi turistične aktivnosti - krčenje, izsekavanje in erozija zaradi izgradnje infrastrukture); • odstotek površja brez dreves in grmičevja; • odčitavanje kalnosti vodotokov.
Vizualno onesnaženje (O)	• Odstotek vidnih pobočij brez dreves in grmičevja; • mnenje turistov o vizualnem onesnaženju (merimo ga s posebnimi vprašalniki).
Dostop (S)	• Vstopnina (za vstop v zavarovana območja in parke) ali cena dostopa izražena v delovnih urah lokalne plače; • dojemanje dostopa do ključnih mest v destinaciji (s strani obiskovalcev in lokalnega prebivalstva), ki ga merimo s posebnimi vprašalniki; • odstotek državljanov (oz. regionalnih prebivalcev, če gre za večje države), ki so obiskali destinacijo v zadnjih desetih letih; • ravni in vrste transporta (ta indikator lahko razširimo z nekaterimi dodatnimi indikatorji s področja transporta, še posebej v destinacijah, kjer je možen dostop z različnimi vrstami transporta); • cena nepremičnin v destinaciji (v mnogih gorskih destinacijah so cene zaradi pomanjkanja prostora zelo visoke).
Upravljanje s trdimi odpadki (O)	• Količina proizvedenih trdih odpadkov v destinaciji v mesecu dni v tonah (indikator lahko razširimo z nekaterimi drugimi indikatorji s področja trdih odpadkov); • zaznava turistov o vidnih odpadkih v okolju; • zaznava lokalnega prebivalstva o vidnih odpadkih v okolju.
Vplivi aktivnosti na kakovost vode (O)	• Odstotek lokalnih vodotokov in jezer, onesnaženih z odplakami; • odstotek odplak iz ključnih mest v destinaciji, ki morajo na tem področju dosegati predpisane standarde; • odstotek področja, rezerviranega za zavarovano povodje.
Učinki turizma na skupnost (S)	• Za majhne in tradicionalne skupnosti, razmerje med turisti in lokalnim prebivalstvom (po mesecih, v sezoni, v dnevnih konicah); • odstotek turistov in lokalnega prebivalstva med lovci in ribiči v destinaciji; • lokalno zadovoljstvo s turizmom (na osnovi vprašalnika).
Ekonomske koristi (E)	• Zaposlitev lokalnega prebivalstva v turizmu in varovanju območja (vodenje, namestitve, upravljanje v parkih, rehabilitacija); • zaposlenost v turizmu in službah za varovanje območja kot odstotek od celotne zaposlenosti v destinaciji; • indikatorji drugih ekonomski koristi.
Sezonska komponenta (E)	• Odstotek turistov (nočitev, tur. prometa, …), ki je realiziran v glavnem mesecu (sezoni); • odstotek zaposlitev v turizmu, ki so sezonske/stalne (pol leta/celoletne); • odstotek turističnih podjetij, ki poslujejo celo leto; • drugi indikatorji za sezonsko komponento.

Področje	Predlagani indikatorji
Parki in zavarovana območja	
Število obiskovalcev (E)	• Skupno število obiskovalcev v parku in na ključnih mestih; • število obiskovalcev v konicah (dan, mesec); • dolžina bivanja turistov; • število turistov na km^2 destinacije; • dohodek destinacije od obiskovalcev; • število vodnikov/podjetnikov, ki imajo dovoljenje za vodenje po parku/zavarovanem območju in uporabo le-tega; • odstotek turistov, ki si ogledajo park/zavarovano območje v okviru vodenja.
Neokrnjenost ključnih zavarovanih sistemov (O)	• Število mest/ekosistemov/sredstev v parku, ki jim grozi, da bodo poškodovani ali ogroženi (odstotek od vseh definiranih mest/ekosistemov/sredstev v zavarovanem območju); • biološka raznovrstnost (indikator zdravja ključnih živalskih in rastlinskih vrst); • odstotek parka, utrjenega in namenjenega za obiskovalce in drugo uporabo; • odstotek zavarovanega območja, podrejen različnim ravnem kontrole.
Škoda nastala zaradi aktivnosti obiskovalcev (O)	• Odstotek zavarovanega območja v degradiranem stanju (če je možno, je treba navesti razloge); • poškodovane steze in poti; • stroški popravila poškodovanih sistemov (letno); • odstotek parka, prizadet zaradi nezakonitih dejavnosti (lov, sečnja dreves, nastavljanje zank, itd.); • število prijavljenih primerov divjega lova.
Stopnja nadzora in spremljanja obiskovalcev (S)	• Število prijavljenih človeških/živalskih kontaktov, ki so se končali s poškodbo ali nevarnostjo le-te; • število kriminalnih dejanj proti turistom; • število primerov vandalizma; • odstotek obiskovalcev, ki ne plačajo vstopnine (kjer se ta zaračunava); • število čuvajev ali nadzornikov (in število na turista).
Trženje (E)	• Izdatki za trženje zavarovanega območja; • drugi indikatorji za trženje.
Upravljanje (management) (E)	• Število uradnikov v parku (čuvaji, managerji, vzdrževalci); • število redarjev na obiskovalca; • stroški zaščite; • število javnih/lokalnih srečanj z vsemi vpletenimi strankami; • razmerje dohodki/stroški za operacije v parku.

Vir: Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook, 2004, str. 260–271.

Tabela 6: Indikatorji trajnostnega razvoja po metodologiji VISIT.

Št.	Indikator	Kako ga meriti
Politična izvedba konceptov trajnosti		
A-1	Obstoj lokalne politike za trajnostni turistični razvoj destinacije	• Obstoj političnih strateških odločitev za trajnostni razvoj (DA/NE); • obstoj ekološkega akcijskega plana (DA/NE); • število naslednjih področij, obravnavanih v akcijskem planu: transport, raba tal in biološka raznolikost, energija, voda, odpadki, socialna vprašanja, ekonomska vprašanja.
A-2	Vključevanje zainteresiranih strani (deležnikov)	• Ali so zainteresirane strani (deležniki) nepretrgoma vključeni v oblikovanje, popravljanje in kontrolo trajnostne strategije (DA/NE); • koliko je zaposlenih za implementacijo ciljev trajnostnega razvoja (število).
A-3	Popis kulturnih znamenitosti	• Npr. spomeniki, stavbe, področja pod UNESCO-vo zaščito: DA/NE.
A-4	Popis naravnih znamenitosti	• Npr. zaščitena območja, habitati, še posebej ranljiva območja, Natura 2000: DA/NE.
A-5	Število obratov z eko znakom ali prošnjo za okoljske upravljalske sheme (kot npr. EMAS ali ISO 14000)	• Vključuje hotele, restavracije, kampe in ostale turistične zmogljivosti.
A-6	Število plaž z Modro zastavo (Blue Flag) in celotno število plaž	• Velja samo za tiste destinacije, ki imajo kopališča.
Okoljski indikatorji		
B1-1	Delež okolju prijaznih transportnih sredstev v vseh prihodih	• Koliko turistov (ki vsaj enkrat prenočijo) koristi naslednje načine transporta: avto, letalo, vlak, avtobus, ladjo ali kolo, da pride v destinacijo (letni podatki, če so razpoložljivi, v primeru ocen ali raziskav pa v odstotkih); • koliko enodnevnih obiskovalcev koristi naslednje načine transporta: avto, letalo, vlak, avtobus, ladjo ali kolo, da pride v destinacijo (letni podatki, če so razpoložljivi, v primeru ocen ali raziskav pa v odstotkih).
B1-2	Število obiskovalcev v enem dnevu na km^2	• Mesečna tabela dnevnih obiskovalcev (skupni rezultati, če pa podatki niso razpoložljivi, uporabimo predhodne ocene in raziskave); • mesečna tabela vseh obrokov prodanih v restavracijah.
B1-3	Lokalna mobilnost	• Mesečna tabela števila potnikov, ki potujejo z lokalnim javnim transportom; • odstotek namestitev in drugih turističnih zmogljivosti ter privlačnosti, ki so dostopne z javnim transportom (manj kot 10 minut hoje do najbližje postaje); • posebni načini transporta, namenjeni samo turistom (vrsta transporta in število mest namenjenih potnikom na mesec).
B2-1	Maksimalna velikost populacije (na višku sezone) na km^2	• Tabela o številu skupne populacije (vključno s turisti) na mesec.
B2-2	Postelje v sekundarnih domovih (v odstotkih od vseh nastanitev)	• Nastanitvene kapacitete (po vrstah namestitve).
B2-3	Razmerje med izgrajenimi in naravnimi območji	• Vrste območij v destinaciji (izgrajeno območje, območje rezervirano za gradnje, zelene površine, gozd, vodo in ostalo) v km^2.
B2-4	Velikost zaščitenih naravnih območij (v odstotkih od celotnega območja destinacije)	• Skupna velikost zaščitenih naravnih območij (kakršnakoli oblika zaščite) v km^2.

Št.	Indikator	Kako ga meriti
B2-5	Razvoj različnih prostočasnih aktivnosti z intenzivno uporabo virov	• Skupna velikost golf igrišč (v km^2); • število gostov na golf igriščih na leto; • število snežnih topov; • območje prekrito z umetnim snegom; • kapaciteta kabinskih žičnic, sedežnic in podobnih transportnih zmogljivosti (v osebah – višinskih metrih/leto); • število turistov prepeljanih s helikopterji; • kapaciteta pristanišč in marin (število motornih čolnov); • število hydro-speedov ali podobnih športnih plovil.
B2-6	Odstotek naravne obale	• Odstotek dolžine naravne obale od celotne obale.
B3-1	Odstotek porabe obnovljive energije od porabe celotne energije (celotna destinacija, uvožena ali v destinaciji proizvedena energija)	• Razmerje med porabo energije iz obnovljivih virov in porabo celotne energije na leto.
B3-2	Poraba energije po turističnih zmogljivostih in na turista	• Skupna poraba energije na leto po vrstah turističnih zmogljivosti (namestitve, šport, sredstva turističnega transporta) deljeno s število oseb, ki uporabljajo posamezno zmogljivost.
B4-1	Trajnostna raba vodnih virov	• Razmerje med vodo, pripeljano po ceveh od drugod ali pridobljeno iz morske vode, in vsemi vodnimi viri v destinaciji.
B4-2	Odstotek hiš in zmogljivosti, priključenih na čistilne naprave	• Odstotek hiš in turističnih zmogljivosti v destinaciji priključenih na čistilne naprave.
B5-1	Odstotek trdih odpadkov, ločenih za recikliranje	• Odstotek trdih odpadkov, ločenih in zbranih za recikliranje, v primerjavi z vsemi trdimi odpadki.
B5-2	Količina trdih odpadkov, deponirana v naravi in/ali zažgana (v tonah)	• Količina trdih odpadkov, deponirana v naravi in/ali zažgana (v tonah).
B5-3	Mesečna tabela proizvodnje smeti	• Mesečna tabela proizvodnje smeti.
Indikatorji socialnih in kulturnih učinkov		
C-1	Odstotek nerezidenčnih zaposlenih od skupnega števila zaposlenih v turizmu	• Sezonski odstotek nerezidenčnih zaposlenih od skupnega števila zaposlenih v turizmu.
C-2	Povprečno trajanje zaposlitvene pogodbe v turizmu	• Povprečno trajanje zaposlitvene pogodbe v turizmu.
C-3	Odstotek zemlje v lasti nerezidentov	• Odstotek zemlje v lasti nerezidentov.
C-4	Število prijavljenih tatvin	• Število prijavljenih tatvin.
C-5	Razmerje med obiskovalci in domačini	• Razmerje turisti/gostitelji.
Indikatorji ekonomskih učinkov		
D-1	Sezonski odmik zaposlenih v turizmu	• Zaposleni v turizmu v visoki/nizki sezoni v povezavi z vsemi zaposlenimi v destinaciji.
D-2	Delež turizma v BDP-ju destinacije	• Delež turizma v BDP-ju destinacije.
D-3	Sezonski odmik zasedenosti kapacitet	• Mesečna tabela nočitev v destinaciji.
D-4	Skupna kapaciteta nastanitev na prebivalca destinacije	• Skupna kapaciteta nastanitev na prebivalca destinacije.
D-5	Povprečna dolžina bivanja	• Povprečna dolžina bivanja.

Vir: Tourism eco-labelling in Europe – moving the market towards sustainbility, 2004, str.10.

Tabela 7: Indikatorji trajnostnega razvoja po metodologiji EU.

Št.	Indikator	Kako ga meriti
Gonilne sile (Driving forces)		
1.	Število ležišč v hotelih in podobnih obratih[27] na 1000 prebivalcev	• Število ležišč (postelj) v hotelih in podobnih obratih na 1000 prebivalcev; • možna izpeljava je tudi število ležišč v obratih, ki imajo eko znak ali število ležišč na km^2.
2.	Število potovanj glede na način transporta	• Odstotek potovanj z letali; • odstotek potovanj z vlakom; • odstotek potovanj z ladjami (čolni); • odstotek potovanj s cestnim transportom.
3.	Zaposlenost povezana s turizmom	• Število zaposlenih v turizmu; • odstotek zaposlenih v turizmu od vseh zaposlenih.
4.	Potrošnja gospodinjstev za turizem	• Odstotek potrošnje gospodinjstev za turizem od njihove skupne potrošnje.
5.	Delež turizma v BDP[28]	• Delež turizma v BDP-ju, izračunan s pomočjo satelitskih računov.
Obremenitve (Pressures)		
6.	Število turističnih nočitev v različnih namestitvenih obratih	• Število nočitev v hotelih in podobnih namestitvenih obratih; • v kampih; • v počitniških stanovanjih; • ostalih kolektivnih namestitvenih obratih.
7.	Izpusti CO^2, ki jih proizvaja turistična industrija	• Izpusti CO^2, ki jih proizvajajo podjetja iz dejavnosti hoteli in restavracije (NACE[29] 55); • možna izpeljava indikatorja je tudi celotna količina izpustov CO^2 v destinaciji.
8.	Uporaba vode za turizem	• Dnevna uporaba vode na posameznega turista; • delež porabe vode zaradi turizma od skupne porabe vode.
9.	Proizvodnja smeti s strani turizma	• Skupna količina smeti v destinaciji, nastala zaradi turizma.
10.	Količina odpadnih voda zaradi turizma	• Skupna količina odpadnih voda, ki nastanejo zaradi turizma (sanitarna voda, pranje posode, itd.).
Stanje (State)		
11.	Območja, namenjena prostočasnim aktivnostim	• Delež območij, namenjenih posameznim rekracijskim aktivnostim (npr. igrišča za golf, smučišča), od celotne površine destinacije.
12.	Območja, pokrita z gozdom	• Odstotek območij v destinaciji, poraslih z gozdom, po posameznih časovnih vrstah.
13.	Zaščitena kopenska in vodna območja	• Odstotek zaščitenih kopenskih in vodnih območij, od celotne površine destinacije.
Vplivi (Impacts)		
14.	Izpostavljenost turistov hrupu	• Izpostavljenost turistov hrupu v hotelskih in podobnih namestitvah (zaradi prometa, letališč, diskotek, itd.).

[27] Skupinska namestitvena zmogljivost je obrat (enota), ki omogoča prenočevanje (overnight lodging) potnikom v sobi ali drugi enoti, katere zmogljivost mora presegati minimalno skupino (več kot ena družina). Delijo se še na posebne in druge namestitvene zmogljivosti. Značilna zanje je urejenost v sobe, število pa presega določen minimum. Obrati so pod skupnim vodstvom in nudijo določene storitve kot so npr. sobna strežba, dnevno pospravljanje postelj in čiščenje sanitarij. Hoteli in podobni obrati so grupirani po razredih in kategorijah glede na zmogljivosti in storitve, ki jih nudijo. V skupino hoteli in podobni obrati sodijo hoteli, hotelska naselja, hoteli s konferenčnimi zmogljivostmi, moteli, gostišča, penzioni, prenočišča.

[28] BDP je kratica za bruto domači proizvod.

[29] NACE je kratica za Statistical Classification of Economic Activities in the European Community (Statistična klasifikacija dejavnosti v Evropski Uniji).

15.	Kvaliteta kopalne vode	• Kvaliteta kopalne vode.
Št.	**Indikator**	**Kako ga meriti**
Odzivi (Responses)		
16.	Čistilne naprave	• Količina odpadnih voda, ki jih prečistijo v čistilnih napravah; • količina po posameznih vrstah čistilnih naprav; • delež očiščenih odpadnih voda, ki nastanejo zaradi turizma.
17.	Delež turističnih podjetij, ki sodelujejo v okoljskih shemah	• Delež turističnih podjetij v destinaciji, ki sodelujejo v priznanih okoljskih shemah (EMAS[30]/ISO[31]).
18.	Potrošnja za varovanje in obnavljanje kulturne in zgodovinske dediščine	• Potrošnja, namenjena za varovanje in obnavljanje kulturne in zgodovinske dediščine.
19.	Turistične zmogljivosti z eko znakom	• Odstotek turističnih zmogljivosti, ki so pridobile mednarodno priznan eko znak (npr. EU Marjetica).
20.	Obstoj prostorskih in razvojnih planov, povezanih s turizmom	• Obstoj prostorskih in razvojnih planov, ki vključujejo turizem in turistične aktivnosti.

Vir: Methodological work on measuring the sustainable development of tourism – Part 2, 2006, str. 4.

[30] EMAS je kratica za ECO - Management and Audit Scheme (Sistem okoljskega ravnanja in presojanja), ki je namenjen ocenjevanju in izboljševanju učinkov ravnanja z okoljem v organizacijah ter informiranju javnosti o teh učinkih. Odprtost, odkritost in periodično objavljanje preverjenih okoljskih informacij so ključni dejavniki, ki ločijo shemo EMAS od ISO 14001. Okoljska izjava predstavlja glavni način seznanjanja javnosti z rezultati nenehnega izboljševanja učinkov ravnanja z okoljem in je hkrati priložnost za promocijo pozitivne podobe organizacije pri kupcih, dobaviteljih, okolici, pogodbenikih in zaposlenih (SIQ, 2009).

[31] ISO je kratica za International Standardization Organization (Mednarodna organizacija za standardizacijo).

PRILOGA 2: SEZNAM KRATIC

AJPES	Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve
ARSO	Agencija Republike Slovenije za okolje
BDP	Bruto domači proizvod
DCMS	Department for Culture, Media and Sport (Oddelek za kulturo, medije in šport)
DPSIR	Gonilne sile (D-Driving forces), obremenitve (P-Pressures), stanje (S-State), vplivi (I-Impact) in odzivi (R-responses)
EDEN	European Destination of Excellence (Evropska destinacija odličnosti)
EEA	European Environmental Agency (Evropska komisija za okolje)
EMAS	Eco - Management and Audit Scheme (Sistem okoljskega ravnanja in presojanja)
ETC	English Tourism Council (Angleški svet za turizem)
EU	European Union (Evropska unija)
GRI	Global Reportig Initiative
ISO	International Standardization Organization (Mednarodna organizacija za standardizacijo)
IUCN	International Union for the Conservation of Nature (Svetovna zveza za ohranitev narave in naravnih virov)
LD	Lovska družina
LTO	Lokalna turistična organizacija
MCSD	Mediterranean Commission on Sustainable Development (Sredozemska komisija za trajnostni razvoj)
MG RS	Ministrstvo za gospodarstvo Republike Slovenije
MK RS	Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
NACE	Statistical Classification of Economic Activities in the European Community (Statistična klasifikacija dejavnosti v Evropski Uniji)
OECD	Organisation for Economic Co-Operation and Development (Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj)
PD	Planinsko društvo
PZS	Planinska zveza Slovenije
RNUST	Razvojni načrt in usmeritve slovenskega turizma
SENG	Soške elektrarne Nova Gorica
SEPRONA	Servicion para la Proteccion de la Naturaleza (Služba za zaščito narave)
SGRS	Strategija gospodarskega razvoja Slovenije
SURS	Statistični urad Republike Slovenije
SWOT	Analiza prednosti (Strenghts), slabosti (Weaknesses), priložnosti (Opportunities) in nevarnosti (Threaths)
TNP	Triglavski narodni park
UMAR	Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj
UNEP	United Nation Environmental Programme (Program Združenih narodov za okolje)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo).
UNWTO	World Tourism Organisation (Svetovna turistična organizacija)
VFR	Visiting friends and relatives (Obiskovanje prijateljev in sorodnikov)

VISIT	Voluntary Initiative for Sustainbility in Tourism (Prostovoljna iniciativa za trajnost v turizmu)
WCED	World Commision on Environment and Development (Svetovna komisija za okolje in razvoj)
WCS	World Conservation Strategy (Strategija ohranitve sveta)
ZN	Združeni narodi
ZVO	Zakon o varstvu okolja